

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

AL-XORAZMIY NOMLI URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

TARIX FAKULTETI "TARIX" KAFEDRASI

**«ARXEOLOGIYA» FANI BO'YICHA
BAKALAVRIAT YO'NALISHI TALABALARI UCHUN**

O'QUV-USLUBIY MAJMUA

**200000–Gumanitar fanlar va fanlar ta'lim sohasi
5220200–Tarix bakalavr yo'nalishlari uchun**

TUZUVCHI:

t.f.n. Q.MASHARIPOV

URGANCH - 2008 yil

Taqrizchilar:

dots. Q. Sobirov

dots. R. Abdirimov

O'quv-uslubiy majmua Tarix fakulteti o'quv uslubiy kengashining 2007 yil 30 avgustdagi №1 qarori bilan tasdiqlangan. Tarix fakulteti uchun uslubiy kengashining 2007 yil 30 avgustdagi №1 bayonnomasi bilan ma'kullangan. "Tarix" kafedrasining 2007 yil 29 avgustdagi yig'ilishining №1 bayonnomasi bilan tavsiya etilgan.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI

Ro'yxatga olindi

Tasdiqlandi
O'z.R OO'MTV

№ BD 5220200- 3.04

№ 186

« 22 » avgust 2006 y.

«10 » avgust 2006 y.

Arxeologiya
fanidan

DASTUR

200000–Gumanitar fanlar va fanlar ta'lim sohasi
5220200–Tarix bakalavr yo'nalishlari uchun

Toshkent - 2006

Tuzuvchilar:

o'qituvchi Ibragimov R.Z.

Taqrizchilar: prof R.H. Suleymanov (O'zMU)

T.f.n. O'. Mavlonov (O'zbekiston Respublikasi

Prezidenti huzuridagi Davlat

va jamiyat qurilish Akademiyasi

O'zbek davlatchiligi tarixi va

dinshunoslik kafedrası dotsenti)

Dastur Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti uslubiy ilmiy kengashida ko'rib chiqqilgan va tavsiya qilingan.

«__» _____2006 y. ____ -son majlis bayoni.

Muvofiqlantiruvchi kengashning _____ qaydnomasi bilan tasdiqqa tavsiya etilgan.

Kirish

Arxeologiya fan sifatida. Arxeologiya fanining predmeti va vazifalari. Manbalar, yodgorliklar, arxeologik madaniyat. Arxeologik davrlashtirish va xronologiya. Arxeologiya fanining rivojlanish tarixi. Tadqiqot ko'lamining o'sishi, uning bosqichlari. O'rta Osiyo arxeologiyasi va tarix. O'rta Osiyo arxeologiyasining zamonaviy bosqichlari.

O'rta Osiyo paleolit davrida

Paleolit davri umumiy tavsifi. Davrlashtirish va xronologiya. O'rganilish tarixi. O'rta Osiyoning paleolit davri yodgorliklari. Tosh qurollariga ishlov berish texnikasi va xususiyatlari Paleoantropologik topilmalar. O'rta Osiyoning paleolit davri xo'jaligi.

O'rta Osiyo mezolit davrida

Mezolit davri umumiy tavsifi. Davrlashtirish va xronologiya. O'rganilish tarixi. Mezolit madaniyati va SHarqiy Kaspiybo'yi, Ustyurt, Farg'ona, Toshkent, Surxondaryo, SHarqiy Pomir, Vaxsh, Kofirnixon va Panj vohalari hududi variantlariga bo'linishi. Xo'jalik va moddiy madaniyat.

O'rta Osiyo neolit davrida

Neolit davri umumiy tavsifi. Ishlab chiqaruvchi xo'jalik shaklining shakllanishi va taraqqiyoti. Joytun madaniyati. Kaltaminor doirasidagi madaniyatlar. Sazag'on madaniyati. Hisor madaniy-tarixiy birligi. O'rta Osiyoning neolit davri qabilalari moddiy madaniyati va xo'jaligi.

O'rta Osiyo eneolit davrida

Eneolit davri xronologiyasi va tavsifi. Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar. Sun'iy sug'orish. O'rta Osiyoning eneolit davri yodgorliklarining o'rganilish darajasi. Eneolit davri madaniyati bosqichlari: Anov IA, Nomozgoh I (Anov IB), Nomozgoh II, III. Manzilgohlar, qurilish konstruksiyasi. Kulolchilik. Haykalchalar, Janubiy Turkmanistonning eneolit davri komplekslarining vujudga kelishi. Sarazm (I, II) madaniyati. Manzilgoh, qurilish va moddiy madaniyat.

O'rta Osiyo bronza davrida

Bronza davri umumiy xususiyatlari. Xronologiya va davrlashtirish. Kopetdog' oldi (Nomozgoh IV, V), Murg'ob vohasi (Nomozgoh VI) hududlari yodgorliklari. Sopolli madaniyati va bosqichlari. Sarazm (III, IV) madaniyati. Zomonbobo, Suvyorgan,, Tozabog'yob va CHust madaniyatlari. Xo'jalik shakllari. Manzilgohlar tuzilishi va rejaviy xususiyatlari, fortifikatsiya, uy-joy qurilishi, diniy inshootlar. Hunarmandchilik. San'at yodgorliklari.

O'rta Osiyo temir davrida

Temir davri umumiy tavsifi. Xronologiya va davrlashtirish. O'rta Osiyoning janubiy (Daxiston, SHimoliy Parfiya, Marg'iyona, SHimoliy Baqtriya, So'g'd) va shimoliy (Ustrushona, Farg'ona, CHoch) hududlarining temir davri madaniyatlari. Xorazmning temir davri madaniyati. Xo'jaligi xususiyatlari va ularning farqlari. Manzilgohlar, fortifikatsiya, me'morchilik, moddiy madaniyat, san'at. O'rta Osiyoning ilk temir davri madaniyatining (rangdor sopol madaniyati) paydo bo'lishi muammolari.

O'rta Osiyo antik davrida

Antik davri umumiy xususiyatlari. Xronologiya. Tarixiy-madaniy viloyatlar. Xo'jalik. O'rta Osiyoning antik davri shaharlari (tuzilishi va rejalashtirilishi). Uy-joy, saroy, diniy me'morchilik yodgorliklari. Haykaltaroshlik va tasviriy san'at. Hunarmandchilik (kulolchilik, zargarlik, torevtika). Me'morchilik va san'atda ellin, budda hamda mahalliy an'analarning namoyon bo'lish darajasi.

O'rta Osiyo ilk o'rta asrlar davrida

Ilk o'rta asrlar umumiy tavsifi. Xronologiya. Ilk o'rta asrlar shaharlarining o'rganilishi muammolari. Saroy va uy-joy qurilishi. Diniy inshootlar. Haykaltaroshlik, tasviriy san'at, koroplastika. Moddiy madaniyat yodgorliklari (kulolchilik, badiiy metall).

O'rta Osiyo rivojlangan va so'nggi o'rta asrlar davrida

Umumiy tavsif. SHahar madaniyati (tuzilishi va qurilish). Moddiy madaniyat yodgorliklari. Monumental me'morchilik. Diniy inshootlar (machitlar va maqbaralar). Me'moriy bezaklar. Kulolchilik. Tasviriy san'at va miniatura.

Amaliy mashg'ulot.

Arxeologiya fanining tarixiy-madaniy jarayonlarini o'rganishdagi ahamiyati. O'rta Osiyoning tosh davri qabilalari moddiy madaniyati va xo'jaligi. O'rta Osiyoning paleometall davri madaniyati va tarixiy madaniy jarayonlari. O'rta Osiyoning qadimgi davri tarixiy-madaniy jarayonlari. O'rta Osiyoning o'rta asrlar davri moddiy madaniyati.

Ilova: talaba tomonidan amaliy mashg'ulot mavzularining 4 tasi o'zlashtirilishi shart.

Mustaqil ish.

O'rta Osiyoning paleolit davri g'or makonlarining o'rganilishi. Bronza va ilk temir davri tarixiy madaniy jarayonlari. Antik davri tasviriy san'at yodgorliklari. O'rta asrlar tarixi va madaniyatini o'rganishda arxeologik manbalarning ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi mustaqilligi davrida arxeologiya fanining rivojlanishi.

Ilova: talaba tomonidan mustaqil ta'lim savollarining 2 tasi o'zlashtirilishi shart.

Darslik va o'quv qo'llanmalar ro'yhati.

Asosiy adabiyotlar

1. Kabirov J., Sagdullaev A. O'rta Osiyo arxeologiyasi. T., 1990.
2. Avdusin D.A. Osnovi arxeologii. M., 1989.
3. Belenitskiy A.M., Bentovich I.B., Bolshakov O.G. Srednevekoviy gorod Sredney Azii. L., 1973.

Qo'shimcha

1. Annaev T., SHaydullaev SH. Surxondaryo tarixidan lavhalar. T., 1997.
2. Askarov A.A., SHirinov T.SH. Rannyaya gorodskaya kultura epoxi bronzi Sredney Azii. Samarkand. 1993.
3. Buryakov YU.F. Genezis i etapi razvitiya gorodskoy kulturi Tashkentskogo oazisa T., 1982.
4. Drevneyshie gosudarstva Kavkaza i Sredney Azii. M., 1985.

5. Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani // MIA. M., 1962. № 118.
  6. Isakov A.I. Sarazm. Dushanbe. 1991.
  7. Masson V.M. Pervie tsivilizatsii. L., 1961.
  8. Mezolit SSSR. M., 1983.
  9. Paleolit SSSR. M., 1984.
  10. Pugachenkova G.A. SHedevri Sredney Azii. M., 1986.
  11. Rtveladze E.V. istoricheskoe proshloe Uzbekistana. T., 2005.
  12. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2002.
  13. Sarianidi V.I. Drevnosti strani Margush. Ashxabad., 1990.
  14. Suleymanov R.X. Drevniy Naxshab. T., 2000.
  15. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i Y Aksarta. M., 1962.
- Filanovich M.I. Tashkent. Zarojdenie i razvitie goroda i gorodskoy kulturi. T., 1983.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi

Al-Xorazmiy nomli Urganch Davlat Universiteti

“Tarix” kafedrasini

“Tasdiqlayman”

o'quv ishlari prorektori,

dots S.B.Qalandarov _____

«_____» _____ 2007yil

**«Arxeologiya» fani bo'yicha
bakalavriat yo'nalishi talabalari uchun
ISHCHI DASTUR**

Yo'nalishi	522 0200	Tarix
Kurs	1	
Semestr	2	
Ma'ruza	36	
Seminar	108	
Kurs ishi	-	
Jami	158	

TUZUVCHI:

t.f.n.Q.Masharipov

Taqrizchi:

Q. Sobirov

“Tarix” kafedrasining 2007 yil 29 avgustdagi yig'ilishining №1 bayonnomasi bilan tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri:

t.f.n.Q.Masharipov

Tarix fakulteti uchun uslubiy kengashining 2007 yil 30 avgustdagi №1 bayonnomasi bilan ma'kullangan

o'quv uslubiy kengash raisi:

T.Abdullaev

Tarix fakulteti o'quv uslubiy kengashining 2007 yil 30 avgustdagi №1 qarori bilan tasdiqlangan.

Ilmiy kengash raisi:

dots.S.Davletov.

URGANCH - 2007 yil

«ARXEOLOGIYA» FANINING MAQSADI, VAZIFALARI, UNING O'QUV JARAYONIDA EGALLAGAN O'RNINI VA TALABALAR BILMIGA TALABLAR.

Har bir region, davlat, xalq o'zining takrorlanmas tarixiga ega bo'lib, ular jahon tarixida o'z o'rniga ega. O'rta Osiyo xalqlari ibtidoiy jamoa tuzumidan boshlab, hozirgi kungacha jiddiy va murakkab tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Ushbu uzoq tarixning barcha bosqichlarini anglashda arxeologiya fani muhim o'rin tutib, bugungi kunda tarix fanining ba'zi muammolarini xolisona tahlil qilish asosida O'rta Osiyo qadimgi tarixini yoritish imkoniyatini yaratadi. «Bizning tarixga murojatimiz, -deydi,-O'zbekiston prezidenti I.A. Karimov, -ajdodlari merosi, ularning pok ruhi, Turkiston xalqi qadriyatlarini biz uchun tabiiydir» degan so'zlari kishini jamiyatning ongli a'zosi, o'z Vatanining vatanparvar fuqarosi bo'lishiga undaydi.

«Arxeologiya» ma'ruzalar o'quv dasturida O'rta Osiyo mintaqasining keng hududlaridagi tosh asrdan so'nggi o'rta asrlar davrlarigacha oid yodgorliklarida arxeologik tadqiqot natijalari jamlangan. Juda ko'plab xalqlar va tsivilizatsiyalar o'rin olgan O'rta Osiyo hududi jahon tarixining muhim chorraxalaridan biri bo'lib, insoniyat madaniyati xazinasiga ulkan ulush qo'shdi. Ma'ruzalar o'quv dasturida tarixiy taraqqiyot, ushbu mintakada kechkan madaniy jarayonlar xususiyati bayon qilinadi. SHuningdek, mintaqa moddiy va ma'naviy madaniyati asosiy yodgorliklarning tavsifi beriladi.

Arxeologiya fanini o'qitishdagi asosiy maqsad talabalarga tarix va manbashunoslik fanlarining negizlaridan biri bo'lgan qadimshunoslik fani yutuqlarining nazariy asoslaridan saboq berishni, ularga ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy hayotning o'tmish yutuqlarini va hozirgi zamon mazmunini ochib berishni, fanning vazifalarini, uning tadqiqot uslublarini va tushunchalarini, ishlab chikarishni tashkil etishning ijtimoiy shakllarini va ishlab chikarish tarmoqlari bazasidagi tushunchalarni, shu jumladan, fanning O'zbekiston Respublikasi siyosiy va moddiy madaniyati tarixidagi o'rnini aniqlash usullarini o'rgatishdan iboratdir.

Arxeologiya fanini o'rganishdagi vazifalar quyidagilardan iborat:

- Arxeologiyani o'tmish va hozirgi zamon tarix mazmunini ochib

berishdagi o'rnini va vazifalarini o'rganish;

- Arxeologiyaning tadqiqot uslublarini o'rganish orqali ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish va arxeologiya fanining asosiy tushunchalarini o'rganish;
- O'tmish tarixida moddiy madaniyatning tutgan o'rnini, uning tarix silsilalari, o'zgaruvchan shakllarini o'rganish asosida Respublikamizning tarixiy rivojlanish bosqichlarini hamda milliy istiqlol g'oyasini yoshlar ongida shakllantirishdagi omillarini tushuntirish;
- Arxeologiya fani tushunchalari va uning kategoriyalarining tarixni o'rganishdagi asosiy omillarini o'rgatish;
- Markaziy Osiyodagi mavjud arxeologik yodgorliklar tarixini o'rganish;
- Arxeologiya fani tadqiqot yakunlaridan o'zbek xalqi va davlatchilik tarixini o'rganishda, tarixiy rivojlanish jarayonlarining nazariy va uslubiy asoslarini egallagan etuk, yuqori malakali kadrlar tayorlashda foydalanish.

Fanning tarkibi.

«Arxeologiya» fanidan ma'ruzalar kursi.

№	Ma'ruzalar mavzulari	Ajratilgan soat
1.	<p style="text-align: center;">Kirish</p> <p>Arxeologiya fan sifatida. Arxeologiya fanining predmeti va vazifalari. Manbalar, yodgorliklar, arxeologik madaniyat. Arxeologik davrlashtirish va xronologiya. Arxeologiya fanining rivojlanish tarixi. Tadqiqot ko'lamining o'sishi, uning bosqichlari. O'rta Osiyo arxeologiyasi va tarix. O'rta Osiyo arxeologiyasining zamonaviy bosqichlari.</p>	2 soat
2.	<p style="text-align: center;">O'rta Osiyo paleolit davrida</p> <p>O'rta Osiyoda paleolit davri makonlarining urganilishi. Paleolit - tosh davrining dastlabki boskichi. Bu davrni davrlashtirish va uning xronologiyasi. O'rta Osiyoda ilk paleolit davrining urginilishi tarixi ilk paleolit davri arxeologik yodgorliklari. O'rta paleolit va sunggi paleolit davri madaniyatlari va ularning turlari. Tosh qurollariga ishlov berish texnikasi va xususiyatlari. Paleoantropologik topilmalar. O'rta Osiyoning paleolit davri xo'jaligi.</p>	4 soat
3.	<p style="text-align: center;">O'rta Osiyo mezolit davrida</p> <p>Mezolit davri umumiy tavsifi. Davrlashtirish va xronologiya. O'rganilish tarixi. Mezolit madaniyati va SHarqiy Kaspiybo'yi, Ustyurt, Farg'ona, Toshkent, Surxondaryo, SHarqiy Pomir, Vaxsh, Kofirnixon va Panj vohalari hududi variantlariga bo'linishi. Xo'jalik va moddiy madaniyat.</p>	2 soat
4.	<p style="text-align: center;">O'rta Osiyo neolit davrida</p> <p>Neolit davri umumiy tavsifi. Ishlab chiqaruvchi xo'jalik shaklining shakllanishi va taraqqiyoti. Joytun madaniyati. Kaltaminor doirasidagi madaniyatlar. Sazag'on madaniyati. Hisor madaniy-tarixiy birligi. O'rta Osiyoning neolit davri qabilalari moddiy</p>	4 soat

	madaniyati va xo'jaligi.	
5.	<p>O'rta Osiyo eneolit davrida Eneolit davri xronologiyasi va tavsifi. Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar. Sun'iy sug'orish. O'rta Osiyoning eneolit davri yodgorliklarining o'rganilish darajasi. Eneolit davri madaniyati bosqichlari: Anov IA, Nomozgoh I (Anov IB), Nomozgoh II, III. Manzilgohlar, qurilish konstruksiyasi. Kulolchilik. Haykalchalar, Janubiy Turkmanistonning eneolit davri komplekslarining vujudga kelishi. Sarazm (I, II) madaniyati. Manzilgoh, qurilish va moddiy madaniyat.</p>	4 soat
6.	<p>O'rta Osiyo bronza davrida Bronza davri umumiy xususiyatlari. Xronologiya va davrlashtirish. Kopetdog' oldi (Nomozgoh IV, V), Murg'ob vohasi (Nomozgoh VI) hududlari yodgorliklari. Sopolli madaniyati va bosqichlari. Sarazm (III, IV) madaniyati. Zomonbobo, Suvyorgan,, Tozabog'yob va CHust madaniyatlari. Xo'jalik shakllari. Manzilgohlar tuzilishi va rejaviy xususiyatlari, fortifikatsiya, uy-joy qurilishi, diniy inshootlar. Hunarmandchilik. San'at yodgorliklari.</p>	4 soat
7.	<p>O'rta Osiyo temir davrida Temir davri umumiy tavsifi. Xronologiya va davrlashtirish. O'rta Osiyoning janubiy (Daxiston, SHimoliy Parfiya, Marg'iyona, SHimoliy Baqtriya, So'g'd) va shimoliy (Ustrushona, Farg'ona, CHoch) hududlarining temir davri madaniyatlari. Xorazmning temir davri madaniyati. Xo'jaligi xususiyatlari va ularning farqlari. Manzilgohlar, fortifikatsiya, me'morchilik, moddiy madaniyat, san'at. O'rta Osiyoning ilk temir davri madaniyatining (rangdor sopol madaniyati) paydo bo'lishi muammolari.</p>	4 soat
8.	<p>O'rta Osiyo antik davrida Antik davri umumiy xususiyatlari. Xronologiya. Tarixiy-madaniy viloyatlar. Xo'jalik. O'rta Osiyoning antik davri shaharlari (tuzilishi va rejalashtirilishi). Uy-joy, saroy, diniy me'morchilik yodgorliklari. Haykaltaroshlik va tasviriy san'at. Hunarmandchilik (kulolchilik, zargarlik, torevtika). Me'morchilik va san'atda ellin,</p>	4 soat

	budda hamda mahalliy an'analarning namoyon bo'lish darajasi.	
9.	O'rta Osiyo ilk o'rta asrlar davrida Ilk o'rta asrlar umumiy tavsifi. Xronologiya. Ilk o'rta asrlar shaharlarining o'rganilishi muammolari. Saroy va uy-joy qurilishi. Diniy inshootlar. Haykaltaroshlik, tasviriy san'at, koroplastika. Moddiy madaniyat yodgorliklari (kulolchilik, badiiy metall).	4 soat
10.	O'rta Osiyo rivojlangan va so'nggi o'rta asrlar davrida Umumiy tavsif. SHahar madaniyati (tuzilishi va qurilish). Moddiy madaniyat yodgorliklari. Monumental me'morchilik. Diniy inshootlar (machitlar va maqbaralar). Me'moriy bezaklar. Kulolchilik. Tasviriy san'at va miniatura.	4 soat
	Jami:	36 soat

Seminarlar ro'yxati

№	Seminarlar mavzusi	Seminarlar rejasi	Ajratilgan soat
1.	Kirish. Arxeologiya fani predmeti, vazifalari va taraqqiyoti.	1. Arxeologiya fani predmeti va vazifalari. 2. Turkmanistonda arxeologiya fani taraqqiyoti. 3. Tojikistonda arxeologiya fani taraqqiyoti. 4. Qozog'iston va Qirg'izistonda arxeologiya fani taraqqiyoti. 5. O'zbekistonda arxeologiya fani taraqqiyoti.	2 soat.
2.	O'rta Osiyo paleolit davrida.	1. O'rta Osiyoda paleolit davrining o'ziga xos xususiyatlari. 2. Turkmanistonda paleolit davri makonlarini o'rganilishi. 3. Tojikistonda paleolit davriga oid arxeologik yodgorlik-lar. 4. Qozog'iston va Qirg'izistonda paleolit davri manzilgoxlarining arxeologik jihatdan o'rganilishi. 5. O'zbekistonda paleolit davri makonlarining o'rganilishi.	4 soat.
3.	O'rta Osiyo mezolit davrida.	1. O'rta Osiyoda mezolit davri yodgorliklarning o'ziga xos	2 soat.

		<p>xususiyatlari.</p> <p>2. Turkmanistonda mezolit davri manzilgohlarining arxeologik jihatdan o'rganilishi.</p> <p>3. Tojikistonda mezolit davri manzilgohlarining arxeologik o'rganilish tarixi.</p> <p>4. Qozog'istonda va Qirg'izistonda mezolit davri yodgorliklarining o'rganilishi.</p> <p>5. O'zbekistonda mezolit davri yodgorliklarining o'rganilish tarixi.</p>	
4.	O'rta Osiyoda neolit davrida.	<p>1. O'rta Osiyoda neolit davrining o'ziga xos xususiyatlari.</p> <p>2. Turkmanistonda neolit davri yodgorliklarining o'rganilishi.</p> <p>3. Tojikistonda neolit davri manzilgohlarining arxeologik o'rganilish tarixi.</p> <p>4. Qozog'iston va Qirg'izistonda neolit davri makonlarining o'rganilishi.</p> <p>5. O'zbekistonda neolit davri makonlarining o'rganilishi.</p>	4 soat.
5.	O'rta Osiyoda eneolit davrida.	<p>1. O'rta Osiyoda eneolit davrining o'ziga xos xususiyatlari.</p> <p>2. Turkmanistonda eneolit davri yodgorliklarining o'rganilishi.</p> <p>3. Tojikistonda eneolit davri manzilgohlarining arxeologik o'rganilish tarixi.</p> <p>4. Qozog'iston va Qirg'izistonda eneolit davri makonlarining o'rganilishi.</p> <p>5. O'zbekistonda eneolit davri yodgorliklarining o'rganilishi.</p>	4 soat.
6.	O'rta Osiyoda bronza davrida.	<p>1. O'rta Osiyoda bronza davrining o'ziga xos xususiyatlari.</p> <p>1. Turkmanistonda bronza davri yodgorliklarining o'rganilishi.</p> <p>2. Tojikistonda bronza davri manzilgohlarining arxeologik o'rganilish tarixi.</p> <p>3. Qozog'iston va Qirg'izistonda bronza davri makonlarining</p>	4 soat.

		o'rganilishi. 4. O'zbekistonda bronza davri makonlarining o'rganilishi.	
7.	O'rta Osiyo temir davrida.	1. O'rta Osiyoda temir davrining o'ziga xos xususiyatlari. 2. Turkmanistonda temir davriga oid yodgorliklar. 3. Tojikistonda temir davri manzillarining o'rganilishi. 4. Qozog'istonda va Qirg'izistonda temir davri makonlarining arxeologik o'rganilish tarixi. 5. O'zbekistonda temir davri yodgorliklarining o'rganilish tarixi.	4 soat.
8.	O'rta Osiyo antik davrida	1. O'rta Osiyo antik davrning o'ziga xos xususiyatlari. 2. Turkmanistonda antik davr yodgorliklarining o'rganilishi. 3. Tojikistonda antik davr yodgorliklari o'rganilishi. 4. Qozog'istonda va Qirg'izistonda antik davr manzillarining arxeologik o'rganilishi tarixi. 5. O'zbekistonda antik davr yodgorliklarining o'rganilishi tarixi.	4 soat.
9.	O'rta Osiyo ilk o'rta asrlar davrida.	1. O'rta Osiyoda ilk o'rta asrlar davrining o'ziga xos xususiyatlari. 2. Turkmanistonda ilk o'rta asrlar davri manzilgohlari. 3. Tojikistonda ilk o'rta asrlar davri manzilgohlari. 4. Qozog'izston va Qirg'izistonda ilk o'rta asrlar davri yodgorliklarining arxeologik jihatdan o'rganilishi. 5. O'zbekistonda ilk o'rta asr yodgorliklarining o'rganilish tarixi.	4 soat.
10.	O'rta Osiyo rivojlangan va so'nggi o'rta asrlar davrida.	1. O'rta Osiyoda rivojlangan va so'nggi o'rta asrlar davrining o'ziga xos xususiyatlari. 2. Turkmanistonda rivojlangan va so'nggi o'rta asrlar davri manzilgohlari. 3. Tojikistonda rivojlangan va so'nggi o'rta asrlar davri manzilgohlari. 4. Qozog'izston va Qirg'izistonda	4 soat.

		rivojlangan va so'nggi o'rta asrlar davri yodgorliklarining arxeologik jihatdan o'rganilishi. 5. O'zbekistonda rivojlangan va so'nggi o'rta asr yodgorliklarining o'rganilish tarixi.	
	Jami:		36 soat

Amaliy mashg'ulotlar mavzulari.

	Amaliy mashg'ulotlar mavzulari.	Amaliy mashg'ulotlar rejalari.	Ajratilgan soat.
1.	Arxeologiya fanining tarixiy-madaniy jarayonlarini o'rganishdagi ahamiyati.	1. O'rta Osiyoda tarixiy-madaniy taraqqiyotning bosqichlari. 2. O'rta Osiyoda tarixiy-madaniy taraqqiyotning o'ziga xos xususiyatlari. 3. Tarixiy-madaniy jarayonlarning o'rganilishi tarixi. 4. Arxeologiya fanining tarixiy-madaniy jarayonlarni o'rganishdagi ahamiyati.	4 soat.
2.	O'rta Osiyoning tosh davri qabilalari moddiy madaniyati va xo'jaligi.	1. O'rta Osiyoda paleolit davri qabilalarining moddiy madaniyati va xo'jaligi hamda uning xos xususiyatlari. 2. O'rta tosh davri qabilalari moddiy madaniyati va xo'jaligi. 3. YAngi tosh davridagi xo'jalik taraqqiyoti va moddiy madaniyat rivoji.	4 soat.
3.	O'rta Osiyoning paleometall davri madaniyati va tarixiy madaniy jarayonlari.	1. Misning kashf etilishi va uning ahamiyati. 2. Bronza davrida O'rta Osiyoda xo'jalik va madaniy hayot. 3. Temirning kashf qilinishi va uning madaniy-xo'jalik taraqqiyotdagi o'rni.	4 soat.

		4. O'rta Osiyo paleometall davri madaniyati va tarixiy madaniy jarayonlarining o'rganilish tarixi.	
4.	O'rta Osiyoning qadimgi davri tarixiy-madaniy jarayonlari.	<ol style="list-style-type: none"> 1. O'rta Osiyo antik davrining davrlashtirilishi va o'ziga xos xususiyatlari. 2. O'rta Osiyo antik davr qulchiligining o'ziga xos xususiyatlari. 3. Antik davrda O'rta Osiyoda kechgan tarixiy-madaniy jarayonlar va uning o'ziga xos xususiyatlari. 4. Antik davr O'rta Osiyo tarixiy-madaniy jarayonlarining o'rganilishi tarixi. 	4 soat.
5.	O'rta Osiyoning o'rta asrlar davri moddiy madaniyati.	<ol style="list-style-type: none"> 1. O'rta Osiyo o'rta asrlar davri xo'jalik va madaniy taraqqiyotining o'ziga xos xususiyatlari. 2. Ilk o'rta asrlarda O'rta Osiyoda ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy inqiroz hamda uning moddiy madaniyat taraqqiyotiga ta'siri. 3. O'rta Osiyoda birinchi uyg'onish davri (IX-XII asrlar) moddiy madaniyati va uning o'ziga xos xususiyatlari. 4. O'rta Osiyoda XIV-XV asrlardagi ikkinchi uyg'onish davri moddiy madaniyati. 5. O'rta Osiyoda so'nggi o'rta asrlar davrida siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy inqiroz hamda uning moddiy madaniyatga ta'siri. 	4 soat.
	Jami:		20 soat

Asosiy adabiyotlar:

1. I.A.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yuk. Asarlar tuplami. – T, 1999-T. 7.
2. Avdusin D.A. Osnovi arxeologii. – M., 1989.
3. Alekseev V.P.. geograficheskie ochagi formirovaniya chelovecheskix ras. – M., 1985.
4. Alekseev V.P. CHelovek. Nolyutsiya i tasonomiya nekatorne teoreticheskie voprosi. – M., 1985.
5. Albaum L.I. Jivopis Afrasiaba. – T. 1975.
6. Annaev T. SHaydullaev SH. Surxandaryo tarixidan lavxalar. – T. 1997.
7. Antichnie i rannesrednevekovni drevnosti YUjkogo. Uzbekistone. Otv. Red. Akademik AN UzSSSR G.A. Pugachenkove. – T.1989.
8. Arxitekturnie pamyatniki Turkmanistana. M. 1972.
9. Askarov A.A. drevnezemledencheskaya kultura epoxi bronzi YUga Uzbekistane. –T., 1977.
- 10.Askarov A.A. Abdullaev B. Djarkutan. –T. 1983.
- 11.Askarov A.A. SHirinov T.SH. Ranyaya gorodskaya kultura epoxi bronzi Sredney Azii. – Samarkand. 1993.
- 12.Askarov A.A. Sapollitepa. – T. 1973.
- 13.Askarov A.A. Eng kadimgi shaxar.. T-2000.
- 14.Belenitskiy A.M. Bentovich I.B., Bolshakov O.G. srednevekoviy gorod Sredney Azii-L. 1973.
- 15.Berdiev O.K. Izuchenie pomyatnikov epoxi neolita // K.D.-Ashxabad. 1968. – Vip.
- 16.Bulatov M. Mavzoley Samanidov – jemchujina arxitekturi Sredney Azii.-T. 1978.
- 17.Buryakov YU.F. Genezis i etapi razvivil gorodskoy kulturi Toshkentskogo oazisa. – T. 1982.
- 18.Vinogradov L.V. Neoliticheskie pamyatniki Xorezma.-M. 1968.
- 19.Veshnevskaya O.A. Kultura saksxix plemen nizovev Sirdary v VII-V v.v. da N.E.-M. 1973.

- 20.Varobeva M.G. Dingildja. Usadba tisyachaletiya do n.e. v drevnem Xorezme – M. 1973.
- 21.Goryacheva V.D. Srednevekoviya gorodskie tsentri i arxitekturnie ansambli Kirgizii. – Frunze. 1983.
- 22.Grigorev G.P. Nachalo verxnego paleoliti i proisxojdenie Home Sapiens.- L.1968.
- 23.Dolverzintepe –kushanskiy gorod ne yuge Uzbekistana. Otv. Red. L.I. Rempel – T. 1978.
- 24.Drevyanko A.P. Komenniy vek Serevnoy, Vostochnoy i tsentralnoy Azii. – Novosibirsk. 1975.
- 25.Drevneyshie gosudarstva Kavkaza i srednoy Azii. Srednyaya Azii v ronnem jeleznom veke. Srednyaya Azii v antichnuyu epoxu // Arxeologiya SSSR s drevneyshix vremen do srednovekovsya otv.red G.A. Kashelenko-M, 1985.
- 26.Drevniy i srednevekoviy gorod Vostochnogo Maverannaxra. Otv. Red. YU.F. Buryakov. – T. 1990.
- 27.Drevniy Merv II Tr. YUtake. – Ashxabad. 1989-T. XIX/
- 28.Drevnyaya i srednevekovaya kultura CHacha – T. 1979.
- 29.Jivopis drevnogo pyanujikenta. Otv. Redaktori A.YU. YAkubovskiy i M.M. Dyakanov. – M. 1954.
- 30.Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani II MIA. – 1962№118.
- 31.Isakov A.I. Sarazm –Dushanbe. 1991.
- 32.Islomov U.I. Kultura kamennogo veka TSentralnoy Fergani. – T. 1986.
- 33.Islamov U.I. Obishirskaya kultura. T. 1980.
- 34.Islamov U.I. Pещera Machay. T. 1975.
- 35.Islamov U.I. Pещernaya stayanka Selunsur II IMKU. T.1984-Vip 19.
- 36.Islamov U.I. Kraxmalov K.A. Paleo ekologiya i sledi drevneyshego cheloveka v TSentralnoy Azii. – T. 1995.
- 37.Kabirov J, Sa’dullaev A. Urta Osiyo arxeologiyasi. –T. 1990.
- 38.Tolstov S.P. Po drevnim deltom Oksa i YAKsarta. – M. 1962.
- 39.Uzbekiston tarixi. 1 kism. Sa’dullaev A.S. taxrir ostida 1 nashr – T. 1997.

40.Uzbekiston tarixi 2 kism. Sa'dullaev ta'siri ostida 1 nashr 1999.

Kushimcha adabiyotlar:

1. Alekseev V.P. Stanovinie chelovechestvo. M. 1984.
2. Annaev T., SHaydullaev SH. Surxondaryo tarixidan lavtlar. T., 1997.
3. Axrarov I. Rempel L. Roznoy shtuk Afrasiaba. T –1971.
4. Boriskovskiy P.I. Drevneyshee proshloe chelovechestvo-L,1979.
5. Brey.u.Traip D. Arxeologicheskiy slovar. Per.s. angl.-M. 1990.
6. Vinogradov, A.V. Drevnie oxotniki i ribalovi sredniazienskogo Mejdurechya-M, 1981.
7. Vishnevskaya O.A. Kultura sakskix plemen nizovev Sirdari v VII-V v.v.don.e. –M,1981.
8. Djurakulov M.D. Samarkandskaya stayanka. – T. 1987.
9. Isakov A.I. Sarazm – noviy rannezemledelcheskiy pamyatnik sredney Azii // SA. 1986.
- 10.Isamiddinov M.X. Xasanov M.X. istoriya drevnego i srednovekogo karamicheskogo proizvodstvo Naxsheba.-T.2000 y
- 11.Istoriya Buxari.-T,1976
- 12.Istoriya i kultura narodov sredney Azii (drevnost i srednie veka). Pod red.B.G.Gafurova i B.A.Litvinskogo.-M. 1976.
- 13.Istoriya Samarkanda. – T. 1969.
- 14.Rtveladze E.V. Istoricheskoe proshloe Uzbekistana. T., 2005.
- 15.Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2002.
- 16.Sarianidi V.I. Drevnosti strani Margush. Ashxabad., 1990.
- 17.Suleymanov R.X. Drevniy Naxshab. T., 2000.

“Arxeologiya” fanidan -oralik va yakuniy nazorat savollari.

Oralik nazorat savollari.

- O’rta Osiyoda arxeologiyaning tarixiy fan sifatida shakllanishi va rivojlanishi.
- Arxeologik va yozma manbalar o’rtasidagi farq.
- Arxeologik yodgorliklar va ularning turlari.
- Arxeologik madaniy qatlam.
- Arxeologik sana va davrlash.
- Arxeologiya fanining gumanitar va tabiiy fanlar bilan aloqalari.
- O’rta Osiyoda arxeologik tadqiqotlar bilan bog’liq eng yirik kashfiyotlar va ularning jahon tarixi va madaniyatini o’rganishdagi ahamiyati.
- O’rta Osiyo arxeologiyasining taniqli namoyondalari.
- Kadimgi O’rta Osiyo yodgorliklarini urganishda S.P.Tolstovning kushgan xissasi.
- A.P. Okladnikov va uning O’rta Osiyo arxeologiya fani rivojidadagi roli.
- A.A. Asqarov va uning U’zbekiston arxeologiya fani rivojidadagi roli.
- U.I. Islomov va uning U’zbekiston arxeologiya fani rivojidadagi roli.
- R.X. Sulaymonov va uning Uzbekiston arxeologiya fani rivojidadagi roli.
- O’rta Osiyo arxeologiyasi fani oldida turgan vazifalar va muammolar.
- Paleolit davrida O’rta Osiyo xududlarining tabiiy-geografik sharoiti va iqlimi.
- Paleolit-qadimgi tosh davri va uning bosqichlari.
- Selungur Farg’ona vodiysidagi eng qadimgi ajdodlar manzilgohi.
- Fergantrop masalasi.
- Ashel davri odamlarining mashg’uloti.
- Teshiktosh muste davrining noyob yodgorligi.
- Diniy tasavvurlarning ilk ko’rinishi.
- O’rta Osiyo xududlarida topilgan muste davri yodgorliklari.
- Muste davri tosh ustaxonalari. Kapchigay, Uchtut, Ijond.
- Muste davri odamlarining mashg’uloti.
- Ilk paleolit davri yodgorliklari va ularning uzganilishi.
- Neandertal odam va uning O’rta Osiyodagi izlari.
- Paleolit davri mexnat kurollari.
- Tosh kurollari turlari va ularning ishlanish uslublari.
- Yuqori paleolit davri odamlari hayotida yuz bergan buyuk o’zgarishlar.
- Yuqori paleolit davri yodgorliklari.
- Yuqori paleolit davri odamlarining mashguloti va mexnat kurollarining takomillashuvi.
- Samarqand makoni va uning urganilishi.(Yukori paleolit davri).
- Ko’lbuloq manzilgohining yuqori qatlamlari.
- Yuqori paleolit davrining madaniy - xo’jalik ixtirolari.
- Irqlarning shakllanishida tabiiy-geografik muhitning roli.
- O’rta Osiyo xududida mezolit davri va uning bosqichlari
- Mezolit davri iqlim sharoiti, xayvonot va o’simliklar dunyosi.
- Mezolit davrida yuz bergan buyuk kashfiyotlar.
- Urug’chilik tuzumi va aholining turmush tarzi.

O'rta Osiyo xududidagi mezolit davri yodgorliklari.
Ko'shilish madaniyati
Obishir madaniyati
Machay madaniyati.
O'q-yoyning kashf etilishi sabablari.
Mezolit davri yodgorliklari xronologiyasi.
Mezolit davrining tasviriy san'ati.
Qoya tosh suratlari va ularning diniy, ma'rifiy va ilk estetik tasavvurlar ob'ekti ekanligi.
Mezolit davrida ko'mish marosimi.
Ibtidoiy jamoa tuzumining tarixiy va arxeologik davrlarga bulinishi.
Odamzodning ilk ajdodlari- zinjantrop, pitekantrop, sinantrop.
Kromanon odami- akliy odam ajdodi.
O'rta Osiyoda dastlabki urug jamoalarining izlari.
Mikrolit mexnat kurollari.
Kulbulok joy makonining urganilishi.
Toshkent voxasidagi paleolit va mezolit davri yodgorliklari.
Fargona vodiysidagi paleolit va mezolit davri yodgorliklari.
Surxandaryo voxasidagi paleolit va mezolit davri yodgorliklari.
Samarkand atrofidagi paleolit va mezolit davri yodgorliklari.
Odamzodning shakllanishida mexnat va olovning roli.
Omonkuton gor-makoni va uning urganilishi.

YAKUNIY NAZORAT SAVOLLARI.

Variant №1

1. O'rta Osiyoda arxeologiyaning tarixiy fan sifatida shakllanishi va rivojlanishi.
2. Yuqori paleolit davri odamlarining mashguloti va mexnat kurollarining takomillashuvi.
3. Bolaliktepa yodgorligi va uning urganilishi.

Variant №2

1. Arxeologik va yozma manbalar o'rtasidagi farq.
2. Samarqand makoni va uning urganilishi.(Yukori paleolit davri).
3. Ilk urta asrlarda tasviriy san'at rivoji

Variant №3

1. Arxeologik yodgorliklar va ularning turlari.
2. Ko'lbuloq manzilgohining yuqori qatlamlari.
3. Dexkonchilik va chorvachilikning kelib chikishi va rivojlanishi.

Variant №4

1. Arxeologik madaniy qatlam.
2. Yuqori paleolit davrining madaniy - xo'jalik ixtirolari.
3. O'rta Osiyoda rivojlanagan urta asrlar madaniyati

Variant №5

1. Arxeologik sana va davrlash.
2. Irqlarning shakllanishida tabiiy-geografik muhitning roli.

3. Neolit davri yutuklari.

Variant №6

1. Arxeologiya fanining gumanitar va tabiiy fanlar bilan aloqalari.
2. O'rta Osiyo xududida mezolit davri va uning bosqichlari.
3. Uchtutdagi neolit davri shaxtalari.

Variant №7

1. O'rta Osiyoda arxeologik tadqiqotlar bilan bog'liq eng yirik kashfiyotlar va ularning jahon tarixi va madaniyatini o'rganishdagi ahamiyati.
2. Mezolit davri iqlim sharoiti, xayvonot va o'simliklar dunyosi.
3. Neolit davri koyatosh suratlari.

Variant №8

1. O'rta Osiyo arxeologiyasining taniqli namoyondalari.
2. Mezolit davrida yuz bergan buyuk kashfiyotlar.
3. O'rta Osiyo eneolit davri madaniyati.

Variant №9

1. Osiyo Osiyo yodgorliklarini urganishda S.P.Tolstovning kushgan xissasi.
2. Ilk urta asrlarda tovar va pul munosabati.
3. Ilk metall buyumlar va xujalikdagi axamiyati.

Variant №10

1. A.P. Okladnikov va uning O'rta Osiyo arxeologiyasi fani rivojidagi roli.
2. O'rta Osiyo xududidagi mezolit davri yodgorliklari.
3. Anov-namozgox madaniyati

Variant №11

1. A.A. Asqarov va uning Uzbekiston arxeologiya fani rivojidagi roli.
2. Ko'shilish madaniyati
3. Eneolit davri yodgorliklari.

Variant №12

1. U.I. Islomov va uning Uzbekiston arxeologiya fani rivojidagi roli
2. Obishir madaniyati
3. Sarazm madaniyati.

Variant №13

1. R.X. Sulaymonov va uning Uzbekiston arxeologiya fani rivojidagi roli.
2. Machay madaniyati.
3. Zamonbobo madaniyati.

Variant №14

1. O'rta Osiyo arxeologiyasi fani oldida turgan vazifalar va muammolar
2. O'q-yoyning kashf etilishi sabablari.
3. Eneolit davrining asosiy xususiyatlari.

Variant №15

1. Paleolit davrida O'rta Osiyo xududlarining tabiiy-geografik sharoiti va iqlimi
2. Mezolit davri yodgorliklari xronologiyasi.
3. O'rta Osiyoda bronza davri va uning boskichlari.

Variant №16

1. Paleolit-qadimgi tosh davri va uning bosqichlari.

2. Mezolit davrining tasviriy san'ati.
3. Birinchi yirik ijtimoiy mehnat taksimoti va uning ahamiyati.

Variant №17

1. Selungur O'rta Osiyodagi eng qadimgi ajdodlar manzilgohi.
2. Qoya tosh suratlari va ularning diniy, ma'rifiy va ilk estetik tasavvurlar ob'ekti ekanligi.
3. Ishlab chikaruvchi xujalik va uning mohiyati.

Variant №18

1. Fergantrop masalasi.
2. Mezolit davrida ko'mish marosimi.
3. Sopollitepa madaniyati.

Variant №19

1. Ashel davri odamlarining mashg'uloti.
2. Ibtidoiy jamoa tuzumining tarixiy va arxeologik davrlarga bulinishi.
3. Anov, Nomozgoxtepa, Oltintepa va Jarqo'ton – O'rta Osiyo xududidagi eng kadimgi shaxarlar.

Variant №20

1. Teshiktosh muste davrining noyob yodgorligi.
2. Odamzodning ilk ajdodlari- zinjantrop, pitekantrop, sinantrop.
3. Tozabog'yobliklarning xujaligi va madaniy xayoti.

Variant №21

1. Diniy tasavvurlarning ilk ko'rinishi.
2. Kromanon odami- akliy odam ajdodi.
3. Amirobod madaniyati.

Variant 22

1. O'rta Osiyo xududlarida topilgan muste davri yodgorliklari.
2. O'rta Osiyoda dastlabki urug jamoalarining izlari.
3. Chust madaniyati.

Variant №23

1. Muste davri tosh ustaxonalari. Kapchigay, Uchtut, Ijond.
2. Mikrolit mehnat kurollari.
3. Burguluk madaniyati.

Variant №24

1. Muste davri odamlarining mashg'uloti
2. Kulbulok joy makonining urganilishi.
3. O'rta Osiyoda sunggi bronza davri.

Variant №25

1. Ilk paleolit davri yodgorliklari va ularning uzganilishi
2. Toshkent vodiysidagi paleolit va mezolit davri yodgorliklari.
3. O'rta Osiyoda ilk shaxar madaniyatining shakllanishi.

Variant №26

1. Neandertal odam va uning O'rta Osiyodagi izlari.
2. Fargona vodiysidagi paleolit va mezolit davri yodgorliklari.
3. Dalvarzintepa yodgorligi.

Variant №27

1. Paleolit davri mehnat kurollari.

2. Surxandaryo voxasidagi paleolit va mezolit davri yodgorliklari.
3. Ayirtom va Fayoztepa yodgorliklari.

Variant №28

1. Tosh kurollari turlari va ularning ishlanish uslublari.
2. Samarkand atrofidagi paleolit va mezolit davri yodgorliklari.
3. Erkurgon yodgorligi.

Variant №29

1. Yuqori paleolit davri odamlari hayotida yuz bergan buyuk o'zgarishlar
2. Odamzodning shakllanishida mexnat va olovning roli.
3. Afrosiyob yodgorligi va uning urganilishi.

Variant №30

1. Yuqori paleolit davri yodgorliklari.
2. Omonkuton gor-makoni va uning urganilishi.
3. Tuprokkal'a yodgorligi va uning urganilishi.

“Arxeologiya” fanidan mustaqil ishi bo’yicha ko’rsatmalar va mavzular.

Fan bo’yicha mustaqil ishga 38 soat ajratilgan. Mustaqil ishni bajarish jarayonida talabada mavzularga oid ilmiy adabiyotlarni to’play olish, ularni taxlil qilish va o’z fikrini aniq izohlay olish maqsadida mustaqil ish mavzulari aniq bir masalagaga qaratilgan bo’lib, uning yakunida talaba tanlagan mavzusiga oid bitta ko’rgazmali qurol, ya’ni jadval yoki biror moddiy topilma to’g’risida bo’lsa, uning solishtirma tasvirlarini chizish bilan yakunlaydi. Mustaqil ish mavzularini talabalarga berishda ularning o’ziga xos xususiyati, ularning qiziqishlari va layoqatlari e’tiborga olinadi. Mustaqil ishning umumiy mavzusi ”Arxeologik materiallar taxlili va ularning tarix fanini yoritishdagi o’rni” deb nomlanib, ular quyidagilardan iborat:

1. Janubiy Turkmaniston arxeologik kompleks ekspeditsiyasi faoliyati.
2. So’g’d-Tojik arxeologik ekspeditsiyasi va uning faoliyati.
3. Tojik arxeologik ekspeditsiyasi va uning faoliyati.
4. Pomir-Farg’ona arxeologik ekspeditsiyasi va uning faoliyati.
5. Termiz arxeologik ekspeditsiyasi va uning faoliyati
6. Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi va uning faoliyati
7. Farg’ona arxeologik ekspeditsiyasi va uning faoliyati
8. Toshkent arxeologik ekspeditsiyasi va uning faoliyati
9. Arxeologik tadqiqot uslubiyati
10. Paleolit davri mehnat qurollari.
11. Tosh qurollarining ishlanish uslublari.
12. Tosh qurollari turlari.
13. Qo’l cho’qmori.
14. Shurf va uning turlari.
15. Madaniy qatlam.
16. Selung’ir makoni topilmalari.
17. Teshiktosh makonidagi ko’mish marosimi.
18. Ilk paleolit davri makonlari.
19. O’rta paleolit davri makonlari.
20. So’nggi paleolit davri makonlari.
21. Tosh keskich va tosh qirg’ich.
22. Sariyoz qoya tosh suratlari.
23. Xurtakasoy qoya tosh suratlari.
24. Qoya tosh suratlarining ishlanish uslublari.
25. Paleolit davri zeb-ziynatlari.
26. Ko’lbuloq makoni materiallari.
27. Mikrolit qurol turlari.
28. Mezolit davri o’q-yoyi.
29. Mezolit davri yodgorliklari.
30. Tosh paraqalar turlari.
31. Nukleuslar.

32. Mezolit davri mehnat qurollari turlari.
33. Mezolit davri zeb-ziynatlari.
34. Markaziy Farg'onada mezolit davri yodgorliklari.
35. Kaltaminor madaniyati va uning O'zbekiston xududidagi izlari.
36. Xisor madaniyati va uning izlari.
37. Joytun madaniyati va uning izlari.
38. Sazog'on madaniyati va uning izlari.
39. Neolit davrida toshni ishlash uslublari.
40. Makrolit qurollar.
41. Eneolit davri bosqichlari.
42. Eneolit davri sopol idishlari.
43. Eneolit davri mehnat qurollari.
44. Tigel.
45. Bronza tosh qurollari.
46. Bronza davri yutuqlari.
47. Bronza davri yodgorliklari.
48. Sopollitepa manzilgohi.
49. Jarqo'ton ibodatxonasi.
50. Jarqo'ton arki.
51. Sopollitepada ko'mish marosimi.
52. Bronza asri cho'l zonasi qabilalari.
53. Tozabog'yob madaniyati.
54. Suvyorg'on madaniyati.
55. Qayroqqum madaniyati.
56. Kuchuktepa yodgorligi.
57. Erqo'rg'on yodgorligi.
58. Uzunqir yodgorligi.
59. So'nggi bronza davri yodgorliklari.
60. Ilk temir davri yodgorliklari.
61. Sangirtepa yodgorligi.
62. Amirobod yodgorligi.
63. Tegisken mozor-qo'rg'onlari.
64. Burg'uluk madaniyati.
65. Ilk temir davri mehnat qurollari.
66. Eylaton madaniyati.
67. Bronza davrida mudofaa tizimlari.
68. Temir davri mudofaa tizimlari.
69. Ilk shahar belgilari.
70. Bronza davrida sug'orish tizimlari.
71. O'zbekiston xududidagi ilk shaharlar.
72. Dalvarzintepa yodgorligi.
73. Afrosiyob yodgorligi.
74. Poykent yodgorligi.
75. Qadimgi tamg'a va muhrlar.
76. Tuproqqal'a yodgorligi.
77. Tuproqqal'a devoriy suratlari.

78. Fayoztepa yodgorligi.
79. Qadimgi davrdagi xaykaltaroshlik.
80. Qadimgi davrdagi devoriy suratlar.
81. Qadimgi davr tangalari.
82. Ilk o'rtta arlardagi xunarmandchilik turlari.
83. Shishasozlik hunarmandchiligi.
84. Kuyovqo'rg'onqal'a.
85. Varaxsha.
86. O'rtta asrlarda mudofaa tizimi.
87. O'rtta asrlarda ganch o'ymakorligi.
88. O'rtta asrlarda sopol idishlarning ishlanish uslublari.
89. Sopollarni pishirish pechlari.
90. O'rtta asrlardametallurgiya sanoati.
91. O'rtta asrlarda muhr va tamg'alar.
92. Ilk o'rtta asrlarda shaharlarning tuzulishi.
93. O'rtta asrlarda shahar madaniyati.
94. O'rtta asrlarda to'qimachilik.
95. O'rtta asrlarda pul zarb etish an'analari.
96. O'rtta Osiyoning janubiy xududlarida qadimgi shahar madaniyatining kelib chiqishi va uning bosqichlari.
97. Ilk o'rtta asrlar davrida Toxariston (Yozma va arxeologik manba'lar asosida).
98. O'rtta asrlar davri Choch (Shosh) shaharlarining tarixiy topografiyasi va ularning lokalizatsiyasi.
99. O'rtta Osiyoda yozuvning paydo bo'lishi va uning geografiyasi (Arxeologik topilmalar misolida).
100. Toshkent shaxrining vujudga kelishi va rivojlanishi.
101. Ipak yo'li va uning antik davrida O'rtta Osiyo hududlari doirasidagi tarmoqlari.
102. Qadimgi Fargonada shaxar madaniyati va uning shakllanishi.

«Tasdiqlayman»

Kaf. mudiri

29 avgust 2007 yil

Fakultet: __Tarix__

**ISH DASTURI VA KALENDAR ISH
REJASINING BAJARILISHI**

Kafedra: __Tarix__

1- kurs. Fan: Arxeologiya

2- semestr: 2007-2008 o'quv yili.

Ma'ruza (amal. lab. mash.)-- 36 soat

O'qituvchi: t.f.n. Q. Masharipov.

№	Mavzu mazmuni	Ajratilgan soat		Bajarilganligi xaqida ma'lumot			Imzo
		Lek	Sem	kun	oy	soat	
1.	Kirish. Arxeologiya fani va uning vazifalari.	2					
2.	O'rta Osiyo paleolit davrida.	2					
3.	Kirish. Arxeologiya fani va uning vazifalari.		2				
4.	O'rta Osiyo paleolit davrida.	2					
5.	O'rta Osiyo paleolit davrida.		2				
6.	O'rta Osiyo mezolit davrida.	2					
7.	O'rta Osiyo paleolit davrida.		2				
8.	O'rta Osiyo mezolit davrida.		2				
9.	O'rta Osiyo neolit davrida.	2					
10.	O'rta Osiyo neolit davrida.		2				
11.	O'rta Osiyo neolit davrida.	2					
12.	O'rta Osiyo neolit davrida.		2				
13.	O'rta Osiyo eneolit davrida.	2					
14.	O'rta Osiyo eneolit davrida.		2				
15.	O'rta Osiyo eneolit davrida	2					
16.	O'rta Osiyo eneolit davrida		2				
17.	O'rta Osiyo bronza davrida.	2					
18.	O'rta Osiyo bronza davrida.		2				
19.	O'rta Osiyo bronza davrida.	2					
20.	O'rta Osiyo bronza davrida.		2				
21.	O'rta Osiyo temir davrida.	2					
22.	O'rta Osiyo temir davrida.		2				

23.	O'rta Osiyo temir davrida.	2					
24.	O'rta Osiyo temir davrida.		2				
25.	O'rta Osiyo antik davrda.	2					
26.	O'rta Osiyo antik davrda.		2				
27.	O'rta Osiyo antik davrda.	2					
28.	O'rta Osiyo antik davrda.		2				
29.	O'rta Osiyo ilk o'rta asrlar davrida	2					
30.	O'rta Osiyo ilk o'rta asrlar davrida		2				
31.	O'rta Osiyo ilk o'rta asrlar davrida	2					
32.	O'rta Osiyo ilk o'rta asrlar davrida		2				
33.	O'rta Osiyo rivojlangan va so'nggi o'rta asrlar davrida	2					
34.	O'rta Osiyo rivojlangan va so'nggi o'rta asrlar davrida		2				
35.	O'rta Osiyo rivojlangan va so'nggi o'rta asrlar davrida	2					
36.	O'rta Osiyo rivojlangan va so'nggi o'rta asrlar davrida		2				

«Arxeologiya» fanidan talabalarning o'zlashtirishni baholash mezonlari.

I. Joriy baholash (45 ball)

Sentyabr	- Talabalarning darsdagi faolligi	2 ball	9b
	- Talabalarning seminardagi ishtiroki	4 ball	
	- Talabalarning seminar daftari holati	2 ball	
	- O'tilgan materiallar bo'yicha test sinovlari	1 ball	
Oktyabr	- Talabalarning darsdagi faolligi	2 ball	9b
	- Talabalarning seminardagi ishtiroki	4 ball	
	- Talabalarning seminar daftari holati	2 ball	
	- O'tilgan materiallar bo'yicha test sinovlari	1 ball	
Noyabr	- Talabalarning darsdagi faolligi	2 ball	9b
	- Talabalarning seminardagi ishtiroki	4 ball	
	- Talabalarning seminar daftari holati	2 ball	
	- O'tilgan materiallar bo'yicha test sinovlari	1 ball	
Dekabr	- Talabalarning darsdagi faolligi	2 ball	9b
	- Talabalarning seminardagi ishtiroki	4 ball	
	- Talabalarning seminar daftari holati	2 ball	
	- O'tilgan materiallar bo'yicha test sinovlari	1 ball	
Yanvar	- Talabalarning darsdagi faolligi	1 ball	9b
	- Talabalarning seminardagi ishtiroki	1 ball	
	- Talabalarning seminar daftari holati	1 ball	
	- O'tilgan materiallar bo'yicha test sinovlari	3 ball	
	- Mustaqil ishning natijasi	3 ball	

II. Oraliq baholash (40 ball)

A) I-OB- oktyabrning so'nggi haftasida

-yozma ish orqali

-har bir variantda 4 tadan savol, har bir savolga 5 balli ko'rsatgich:

-saralash ball - 11 ball

-maksimal ball 20 ball

B) II-OB- dekabrning so'nggi haftasida,

-yozma ish orqali

-har bir variantda 4 tadan savol, har bir savolga 5 balli ko'rsatgich:

-saralash ball - 11 ball

-maksimal ball 20 ball

III. Yakuniy baholash (15 ball)

YA.N.

- yozma ish tarzida bo'lib har bir variantda 3 tadan savol bo'ladi. Har bir savolga 5 balli ko'rsatgich.

-maksimal ball 15 ball

“Arxeologiya” fani bo’ yicha talabalarning bilimlari quyidagi mezonlar bo’ yicha baholanadi:

Ball	Baho	Talabalarning bilim darajasi
86-100	A’lo	Xulosa va qarorlar qabul qilish, ijodiy fikrlay olish, mavzuning mohiyatini tushunish bilib aytib berish tasavvurga ega bo’lish
71-85	YAxshi	Mustaqil mushohada yuritish. Amalda qo’llyay olish. Mohiyatini tushunish. Bilib aytib berish. Tasavvurga ega bo’lish.
55-70	qoniqarli	Mohiyatini tushunish bilib aytib berish, tasavvurga ega bo’lish.
0-54	qoniqarsiz	Aniq tasavvurga ega bo’lmaslik. Bilmaslik.

“Arxeologiya” fani bo’ yicha talabalar bilimini reyting tizimi asosida baholash:

№	Ko’rsatkichlar	JB	Must. ish	OB ballari		Jami	YAB
				1-ob	2-ob		
1	Darsga qatnashganligi	0-2 b	-	-	-		
2	Ma’ruza konspekti va ma’ruzada o’tilgan mavzularni o’zlashtirganlik darajasi	-	-	15	15		
3	Seminar darslarga tayyorgarlik, adabiyotlardan konspekt olish so’zga chiqish vazifalarni bilish va bayon etish saviyasi	20					
4	Mustaqil ta’lim. Topshiriqlarini bajarish, ularni mazmunini o’zlashtirish		5				
5	Gazeta va jurnallardan qo’shimcha ma’lumot topish	3			5		
6	Mavzular bo’ yicha slayd, k./qurol, vidioroliklar tayyorlash	5	5				
7	Fanga doir mavzular bilan ilmiy konferentsiyada ishtiroki	5		5			

8.	YA/baxolash javob berish (test yoki yozma)						15
		35	10	20	20	85	15
	JAMI:						100

Arxeologiya fanidan yakuniy nazorat savollari.

Bilet № 1.

1.Markaziy Osiyo arxeologiya fani manbalari, vazifalari.

Tayanch tushunchalar: Etnografiya, antropologiya, arxeologik tadqiqotlar, ashyoviy manbalar.

2.Farg'ona vodiysida arxeologik tadqiqotlar.

Tayanch tushunchalar: R.A.Zadneprovskiy, V.Sprishevskiy, CHust madaniyati, Dalvarzintepa.

Amaliy savollar:

1.Manbalar necha turga bo'linadi.

2.Koriz nima?

3.Olduvay qaysi davrga oid madaniyati

4.O'q-yoy qachon kashf qilingan.

5.Dirxam nima?

Bilet № 2.

1.Tojikiston xududida mezolit va neolit davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: chil-chor chashma, oshxona, shirnau, Darai SHur, Soy Sayyod.

2.MARKAZIY Osiyodagi arxeologiya fani taraqqiyoti.

Tayanch tushunchalar: M.E.Massan, A.P.Okladnikov, S.P.Tolstov, YA.G.Gulomov, A.YU.YAkubovskiy.

Amaliy savollar:

1.Petroglif nima?

2.SHurf nima

3.Poleolit qaysi yillarni o'z ichiga oladi.

4.Oriniyak qaysi davrga oid madaniyat.

5.Davrlashtirishni qaysi fan o'rganadi.

Bilet 3 .

1.Turkmaniston xududida mezolit va neolit davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: YAngaja, Jebel, Joytun, D.Bukinich, M.E.Masson.

2.Markaziy osiyoda qadimgi tosh davri makonlarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Sel-Ungur, Teshiktosh, On Archa, Oxna, A.P.Okladnikov, M.M.Dyakonov, U.Islomov.

Amaliy savollar:

1.Mikrolitlar nima.

2.Ieroglif nima

3. Madaniy qatlam nima.
4. Neolit qaysi davrlarni o'z ichiga oladi.
5. Maglemoze qaysi davrga oid madaniyat.

Bilet 4.

1. Tojikiston xududida antik davr yodgorliklarining o'rganilishi.
Tayanch tushunchalar: Xo'jand, Kofirqal'a, Litvinskiy B.A., Kuxnakal'a.
2. Turkmaniston xududida bronza va temir davri yodgorliklarining o'rganilishi.
Tayanch tushunchalar: Anov, Nomozgox, YOztepa, Elkantepa.

Amaliy savollar:

1. Numizmatika nima?
2. Muste qaysi davrga oid madaniyat.
3. Arxeolitlar nima.
4. Arxeologiya qanday ma'noni anglatadi.
5. YOzuv qachon vujudga kelgan.

Bilet № 5.

1. Kozokiston va Qirg'iziston xududlarida mezolit va neolit davri yodgorliklarining o'rganilishi.
Tayanch tushunchalar: Burikazigon, Qorator, Burgutli, Uchbuloq, Alpisbaev X.A.
2. Tojikiston xududida bronza va temir davri yodgorliklarida arxeologik tadqiqotlar.
Tayanch tushunchalar: Tulxor kabr yodgorligi, Tandiryo'l, Oykul, Qal'ai Mir, Mendelshtom A.M.

Amaliy savollar:

1. CHopperlar nima.
2. Bronza davri qaysi yillarni o'z ichiga oladi.
3. Eng dastlabki sodda mexnat quroli.
4. Tabiiy olov qachon kashf etilgan.
5. Ibtidoiy din shakllarini ko'rsating.

Bilet № 6.

1. Turkmaniston xududida tosh davri yodgorliklarining o'rganilishi.
Tayanch tushunchalar: YAngaja, Kashkirebuloq I,III, Bekarslondog, V.A.Ranov, A.P.Okladnikov.
2. Kozokiston va Kirgiziston xududida bronza va temir davri yodgorliklarida arxeologik tadqiqotlar.
Tayanch tushunchalar: Andronovo, X.Oltmishboev, K.Akshiev, Tagisken, Jetiosor.

Amaliy savollar:

1. Mezolit qaysi davrlarni o'z ichiga oladi.
2. Ishlab chiqaruvchi xujalik turlari qaysilar.
3. Patriarxat nima.
4. Manbalar necha turga bo'linadi.
5. Angob nima.

Bilet № 7.

1.Turkmaniston arxeologiya fani taraqqiyoti.

Tayanch tushunchalar: D.Buninich, R.Pampelli, Anov, Nomozgox, Joytun, V.M.Masson, D.Durdiev, E.Atagarriev.

2.Kozokiston va Kirgiziston xududlarida antik davr yodgorliklarini o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Bobishmulla, CHirikrabort, Balandi,saklar mozor-qo'rgonlari.

Amaliy savollar:

1.Tordenuaz qaysi davrga oid madaniyat.

2.Matriarxat nima.

3.Eneolit qaysi davrlarga oid madaniyat.

4.O'zlashtiruvchi xujalik turlari qaysilari.

5.Sun'iy olov qachon kashf etilgan.

Bilet № 8.

1.Tojikistonda arxeologiya fani taraqqiyoti.

Tayanch tushunchalar: M.M Dyakonov, V.G.Grigorev, A.YU.YAkubovskiy, B.A.Litvinskiy,B.G.Gofurov.

2.Uzbekistonda poleolit davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Sel-ungur, Kulbuloq, Teshiktosh, A.P.Okladnikov, U.Islomov.

Amaliy savollar.

1.Solyutre qaysi davrgam oid hisoblanadi.

2.Bronza davrida nimalar kashf qilingan.

3.Kenotof nima.

4.Ostadon nima.

5.YOzuv qachon vujudga kelgan.

Bilet № 9.

1.Turkmaniston xududida antik davr yodgorliklarini o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Marv, Erkkal'a, M.E.Masson, V.M Maksson, Gaurqal'a, CHilburj

2.O'zbekistonda mezolit davr yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Qo'shilish, Obishir, Machay, Zarautsoy, Islomov U.

Tayanch tushunchalar: A.X.Alpisboev, X.Oltmishboev, K.Akischev, Andronovo, Karatov.

Amaliy savollar.

1.Kemasozlik kachon vujudga kelgan.

2.Piktografiya nima.

3.Naus nima.

4.Dirxam nima.

5.Ashel qaysi davrga oid madaniyat.

Bilet № 10.

1.Tojikiston xududida tosh davri makonlarining o'rganilishi.
Tayanch tushunchalar: Qora Bura, Qoratog`, Loxutiy, Og`zi Kichik, A.M.Mendelshtam.

2.O'zbekistonda neolit davri yodgorliklarining o'rganilishi.
Tayanch tushunchalar: Kaltaminor, Jonbos –4, Darvozakir, Katta va Kichik Tuzkon.

Amaliy savollar.

- 1.Dinor nima.
- 2.Azsh qaysi davrga oid madaniyati
- 3.Uzbekistonda temir qurollaridan qachon foydalana boshlandi
4. «Neolit» terminini fanga kim kiritgan
- 5 Tasviriy san`at qachon vujudga kelgan..

Bilet № 11.

1.Tojikiston xududida feodalizm davri yodgorliklarining o'rganilishi.
Tayanch tushunchalar: Xo`jand, Panjikent, Mink, Uratepa, Bundjikat-Kal`ai Kaxkax.

2.Uzbekistonda bronza davri yodgorliklarini arxeologik tadkikotlar.
Tayanch tushunchalar:Sopollitepa,Jarkuton,Tozabogyop, Zamon bobo, CHust,Sarazm.

Amaliy savollar.

- 1.Arxeologiyada aviatsiyadan kachon foydalanila boshlaganlar?
- 2.Kulolchilik kachon vujudga kelgan?
- 3.Ikkinchi ijtimoiy mexnat taksimoti nima?
- 4.Urug jamoasiga kachon utilgan?
- 5.Levollua madaniyati kaysi davrga oid?

BILET № .12

1.Kozokiston va Kirgiziston xududlarida feodalizm davri yodgorliklaning urganilishi.

Tayanch tushunchalar: Utror, Sabron, Olmalik, Sayram, YAngikent, Jand.

2.Uzbekistonda temir davri yodgorliklarida arxeologik tadkikotlar.

Tayanch tushunchalar:Afrosiyob, Eylatoon, Daratepa, Kuzashkir, Qiziltepa, Dalvarzin.

Amaliy savollar.

- 1.Irqlar qachon vujudga kelgan.
- 2.Birinchi ijtimoiy mexnat taqsimoti nima.
- 3.Markaziy Osiyo bo'yicha eng qadimgi manzilgoh qaysi.
- 4.Arxeologiya terminini fanga kim kiritgan.
- 5.CHorvachilik qachon vujudga kelgan.

Bilet № 13.

1.Turkmaniston xududida feodalizm davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Mavr, Amul, CHorjuy, Niso, A.Pugachenkova, V.M.Masson.

2.Markaziy Osiyoda mezolit davri makonlarida arxeologik tadqiqotlar.

Tayanch tushunchalar: Obishir, Tutkovul, Machay, Qora kamar, CHilchor chashma.

Amaliy savollar.

1. Dehkonchilik qachon vujudga kelgan.
2. Urug` jamoasiga qachon o`tilgan.
3. Markaziy Osiyoda eng birinchi dexkonchilik manzilgoxi qaysi.
4. Turkmanistonda arxeologik tadqiqotlarni kim boshlab bergan.
5. O`zbekiston xududida eng qadimgi anxor izlari qaysi yodgorlikdan topilgan.

Bilet № .14.

1. Tojikiston xududida mezolit davri yodgorliklarining o`rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Dangara, SHurtuz, Daxana, Qoratumshuq, SHugnu, Quyi Bulyon.

2. Markaziy Osiyoda neolit davri yodgorliklarining o`rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Kaltaminor, Joytun, Xisor, Andronovo.

Tayanch tushunchalar: Samarqand, Buxoro, Termiz, Xiva, Poykend, Toshkent.

Amaliy savollar.

1. Antropogenez jarayoni nima.
2. «Avstrolopitek» so`zi qanday ma`noni anglatadi.
3. Fertifikatsiya nima.
4. Tukurvchilik qachon vujudga kelgan.
5. Mikrolitlar nima

Bilet № 15.

1. Markaziy Osiyoda arxeologiya fani taraqqiyoti.

Tayanch tushunchalar: «Turkiston xeologiya xavaskorlari to`garagi», V.V. Bartold, S.P. Tolstov, M.E. Masson, A.P. Okladnikov.

2. O`zbekistonda urta poleolit yodgorliklarining o`rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Teshiktosh, Xujakent, Abiraxmat, Uchtut, Ijond.

Tayanch tushunchalar: Obishir I, V, Zambar, SHurkul, YAngi qadam, Bekobod.

Amaliy savollar.

1. Piktografiya nima.
2. Sinontroplar qaysi davrda yashaganlar.
3. Ostadon nima
4. «Poleontrop» qanday ma`noni bildiradi.
5. Dehqonchilik qachon vujudga kelgan.

Bilet № .16.

1. Neolit davriga xarakteristika

Tayanch tushunchalar: Kaltaminor, Jaytun, Xisor..

2. Turkmaniston xududida mezolit davri yodgorliklarining o`rganilishi.

Tayanch tushunchalar: YAngaja, Bekarsmon tog, Tomchisuv, Kaskir buloq, Damdam chashma

Amaliy savollar.

1. Arxontrop qanday ma`noni anglatadi.
2. «Xomo sopienis» nima.
3. CHorvachilik qachon vujudga kelgan.
4. Muste qaysi davrga oid madaniyat.

5. Klioelin qachon vujudga kelgan.

Bilet № .17.

1. Toshkent va Farg'onada bronza davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: CHust madaniyati, Dalvarzin, Ashkoltepa, CHimboy, Burgulik.

2. Kozokiston va Qirg'iziston paleolit yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: On Archa, Tassor, Burikazigan, Tandirkazigan, X.A. Alpisboev.

Amaliy savollar.

1. «Neotrop» so'zi qanday ma'noni bildiradi.

2. «Xomo xobilis» nima.

3. Tasviriy san'at qachon vujudga kelgan.

4. Pitekontroplar qachon yashagan.

5. Azıı qaysi davrga oid madaniyat.

Bilet № .18.

1. Kozokiston va Kirgiziston antik davr yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Bobishmulla, CHirikrabort, Balandi, Saklar, mozor qo'rg'onlari.

2. Tojikistonda feodalizm davri yodgorliklari.

Tayanch tushunchalar: Xo'jand, Panjikent, Munk, Uratepa, Bunjikat-Kal'ai Kaxkax.

Amaliy savollar.

1. Assuariy nima.

2. Muzlik qachon boshlagan.

3. Orinyak qaysi davrga oid madaniyat.

4. Xunarmandchilik qachon vujudga kelgan.

5. «Pitekantrop» ma'nosi.

Bilet № .19.

1. Turkmaniston feodalizm davri yodgorliklari.

Tayanch tushunchalar: Marv, Niso, Dexiston, V.M. Masson, V.A. Pugachenkova.

2. Markaziy Osiyoda arxeologiya fani taraqqiyoti.

Tayanch tushunchalar: «Turkiston arxeologiya xavaskorlari to'garagi», V.V. Bartold, S.P. Tolstov, M.B. Masson, O.P. Okladnikov.

Amaliy savollar.

1. Eng sodda mexnat qurollari.

2. «Mezolit» so'zining ma'nosi.

3. Mis qachon kashf etilgan.

4. Solyutro qaysi davrga oid madaniyat.

5. «Nous» nima.

Bilet № .20.

1. Mezolit davriga xarakteristika

Tayanch tushunchalar: Markaziy Osiyoda mezolit, muzlikning chekinishi, xayvonlarning qulga o'rgatilishi.

2. Markaziy Osiyoda qoyatosh suratlari mavjud yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: S.S.Chernikov, B.M.Zmma, G.V.Parfenov,
V.A.Ranov, Zarautsoy, Takalisoy, Saymalitosh, Sariyoz.

Amaliy savollar.

1. Angob nima
2. Magementze qaysi davrga oid madaniyat.
3. Birinchi ijtimoiy mexnat taqsimoti nima.
4. Arxeologiya terminini fanga kim kiritgan.
5. «Arxeologiya» so'zi qanday ma'noni bildiradi.

BILET № .21.

1. Qadimgi tosh davriga xarakteristika.

Tayanch tushunchalar: Ashel, Muste, buyuk muzlik, sinantrop, fergantrop, antropogenez jarayoni.

2. O'zbekistonda qoyatosh suratlarda arxeologik tadqiqotlar.

Tayanch tushunchalar: Zarautsoy, Sarmishsoy, Takalisoy,
G.V.Parfenov, O.P.Okladnikov, I.V.Lomaev.

Amaliy savollar.

1. Kenotof nima
2. Animizm nima..
3. Ikkinchi ijtimoiy mexnat taqsimoti nima.
4. Madlen qaysi davrga oid madaniyat
5. Kulolchilik charxi qachon paydo etilgan.

Bilet № 22 .

1. Bronza davriga xarakteristika

Tayanch tushunchalar: birinchi ijtimoiy mexnat taqsimoti, ilk shaxar tipidagi manzilgoxlar, patriarxat, kashfiyotlar.

2. Turkmanistonda eneolit davri yodgorliklari.

Tayanch tushunchalar: Anovtepa, Namozgoxtepa, Oltintepa, Geoksyurtepa, ilk shaxar tipidagi manzilgoxlar.

Amaliy savollar.

1. Koriz nima
2. Fetishizm nima.
3. Eneolit qaysi yillarni o'z ichiga oladi.
4. Dinor nima.
5. Uk-yoy qachon kashf etilgan.

Bilet № 23.

1. Feodalizm davrining o'ziga xos xususiyatlari.

Tayanch tushunchalar: shaxarlar tuzilishi, qo'rgon, ko'shk, qasr, rabot, shaxriston, ark.

2. Kozokiston va Kirgiziston xududlarida mezolit davri yodgorliklarida arxeologik tadqiqotlar.

Tayanch tushunchalar: Korabosh, Batpak, Ovul Kanay, Qorasuv, Turlan, On Archa.

Amaliy savollar.

1. YOzuv qachon vujudga kelgan.
2. Totemizm nima

- 3.Tabiiy olov qachon kashf etilgan.
- 4.Neondertallar qachon yashaganlar.
- 5.Olduvay qaysi davrga oid madaniyat.

Bilet № .24.

- 1.Turkmanistonda temir davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Elkantepa, CHurnok, Aravalitepa, Kuxnatepa.

- 2.Temir davriga xarakteristika.

Tayanch tushunchalar: temirning kashf qilinishi, ikkinchi ijtimoiy mexnat taqsimoti, ilk shaxar va davlatlar.

Amaliy savollar.

- 1.Din qachon vujudga kelgan
- 2.Ashel qaysi davrga oid madaniyat
- 3.Kromononlar qachon yashaganlar.
- 4.Temir davri qachon boshlanadi.
- 5.SHurf nima?

Bilet № .25.

- 1.Tojikistonda temir davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Kal'ai Mir, Gozimulla, Baktriya, A.M.Mendelshtam, V.A.Ranov.

- 2.Uzbekistonda ilk davlatlar vujudga kelish masalasining arxeologik jihatdan o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Katta Xorazm, Baktriya, Oriylar, «Avesto», S.P.Tolstov, B.A.Lidvinskiy, V.M.Masson.

Amaliy savollar.

- 1.SHelp qaysi davrga oid madaniyat?
- 2.Sun'iy olov qachon kashf qilingan.
- 3.Manbalar necha turga bo'linadi.
- 4.Madaniy qatlam nima.
- 5.Mezolit qaysi davrlarni o'z ichiga oladi.

Bilet № .26.

- 1.Turkmanistonda antik davr yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Marv, Gaurqal'a, Erkqal'a, CHilburj, Durnali, Eski va yangi Niso.

- 2.Uzbekistonda mezolit davri yodgorliklari.

Tayanch tushunchalar: Obishir, Machay, Buzsuv, Zarautsoy, Qo'shilish.

Amaliy savollar.

1. Levauliya qaysi davrga oid madaniyat.
- 2.Angob nima.
- 3.Bronza davri qaysi yillarni o'z ichiga oladi.
- 4.Gildirak qachon kashf etilgan.
- 5.Tangalarni qaysi fan o'rganadi.

Bilet № .27.

- 1.Kozokiston va Kirgizistonda qadimgi tosh davri yodgorliklari.

Tayanch tushunchalar: On Archa, Tassor, Burikazigan, Tanirkazigan.

- 2.O'zbekistonda paleolit davri yodgorliklari.

Tayanch tushunchalar: Sel-Ungur, Kulbuloq, Teshiktosh, A.P.Okladnikov, M.M.Dyakonov, U.Islomov.

Amaliy savollar:

- 1.Arxeolitlar nima.
- 2.Numizmatika nima.
- 3.Muste qaysi davrga oid madaniyat.
- 4.Arxeologiya so'zi ma'nosi.
- 5.YOzuv qachon vujudga kelgan.

Bilet № 28.

1.Turkmanistonda eneolit davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Anovtepa, Nomozgoxtepa, Oltintepa, Geoksyurtepa, ilk shahar tipidagi manzilgohlar.

2.Markaziy Osiyoda arxeologiya fani taraqqiyoti.

Tayanch tushunchalar: M.B.Masson, O.P.Okladnikov, S.P.Tolstov, YA.G.Gulomov, A.YU.YAkubovskiy.

Amaliy savollar:

- 1.Mezolit qaysi yillarni o'z ichiga oladi.
- 2.Ishlab chiqaruvchi xo'jalik turlari
- 3.Patrearxat nima.
- 4.Manbalar necha turga bo'linadi.
- 5.Magimoze qaysi davrga oid madaniyat.

Bilet № 29.

1.Tojikiston xududida antik davr yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Xo'jand, Kofirqal'a, Ko'xnaqal'a Litvinskiy B.A.

2.Markaziy Osiyoda eneolit davr yodgorliklarida arxeologik tadqiqotlar.

Tayanch tushunchalar: Anovtepa, Nomozgoxtepa, Sarazm, Lovlakon, Kovunchi madaniyati, Katta tuzkon makonlari.

Amaliy savollar:

- 1.Antropogenez jarayoni nima.
- 2.Avstropolitek so'zining ma'nosi.
- 3.Fartifikatsiya nima.
- 4.Tukuvchilik qachon vujudga kelgan.
- 5.Mikrolitlar nima.

Bilet №30.

1.Tojikiston va Turkmanistonda arxeologiya fani taraqqiyoti.

Tayanch tushunchalar: M.M.Dyakonov, V.A.Ranov, B.A.Litvinskiy, M.E. B.M.Massonlar, B.A.Kuftin.

2.Uzbekistonda o'rta paleolit davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Teshiktosh, Kulbuloq, A.P.Okladnikov, Obiraxmat, Xujakent, Uchtut, Ijond, U.Ismoilov.

Amaliy savollar.

- 1.Dinor nima.
- 2.Aziya qaysi davrga oid madaniyat.
- 3.O'zbekistonda temir qurollaridan qachondan boshlab foydalanganlar.
- 4.O'q-yoy qachon paydo bo'lgan.

5. Ibtidoiy din shakllarini ko'rsating.

Bilet № 31.

1. Markaziy Osiyoda arxeologiya fani taraqqiyoti.

Tayanch tushunchalar: M.E.Masson, A.P.Okladnikov, S.P.Tolstov, YA.G.Gulomov, A.YU. YAkubovskiy.

2. Markaziy Osiyoda dexkonchilik manzilgoxlari.

Tayanch tushunchalar: Jaytun, Tozabogyop, Sopollitepa, CHust, Sarazm.

Amaliy savollar:

1. Neantrop so'zi ma'nosi

2. Xomo-xibilis nima.

3. Tasviriy san'at qachon paydo bo'lgan.

4. Titikantrop qachon yashab o'tganlar.

5. Azil qaysi davrga oid madaniyat.

Bilet № 32.

1. O'zbekiston xududida feodalizm davri yodgorliklari.

Tayanch tushunchalar: Samarqand, Buxoro, Termiz, Xiva, Payked, Toshkent.

2. Markaziy Osiyoda mezolit davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Obishir, Tutkovul, Machay, Qorakamar, CHil-chorchashma

Amaliy savollar:

1. Assuariy nima.

2. Muzlik qachon boshlangan.

3. Orinyak qaysi davrga oid madaniyat.

4. Xunarmandchilik qachon vujudga kelgan..

5. Pitekantrop so'zining ma'nosi..

Bilet № 33.

1. Turkmaniston xududida feodalizm davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Marv, Niso, Dexiston, V.M.Masson, G.A. Pugachenkova.

2. Tojikiston xududida mezolit davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: CHil-chor chashma., oshxona, shugnau, Darai SHur, Say Sayyod.

Amaliy savollar:

1. Nous nima.

2. Salutra qaysi davrga oid madaniyat?

3. Mis qachon kashf qilingan?

4. Mezolit so'zi ma'nosi.

5. Eng dastlabki sodda mexnat qurollari qaysi?

Bilet № 34.

1. Kozokiston va Qirg'izistonda eneolit va bronza davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Andronovo Tagisten, Saklar madaniyati, dasht-kesma madaniyati.

2. Samarqand va Qashqadaryoda antik davr yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Afrosiyob, Marokanda, Erqug'on, Tali Barzu, Daratepa, Sangirtepa.

Amaliy savollar:

1. Mikrolitlar nima.

2. Ieroglif nima
3. Madaniy qatlam nima.
4. Neolit qaysi davrlarni o'z ichiga oladi.
5. Maglemoze qaysi davrga oid madaniyat

BILET № 35

10'zbekistonda arxeologiya fani taraqqiyoti.

Tayanch tushunchalar: V.Vyatkin, YA.G.Gulomov, S.P.Tolstov, A.Asqarov, YU.F.Buryakov, A.S.Sagdullaev.

2. Turkmanistonda temir davri yodgorliklarining o'rganilishi.

Tayanch tushunchalar: Madovtepa, Aravalitepa, YOztepa, Geoksyurtepa, Izzatquli.

Amaliy savollar:

1. Arxeolitlar nima.
2. Numizmatika nima.
3. Muste qaysi davrga oid madaniyat
4. Arxeologiya so'zi ma'nosi.
5. YOzuv qachon vujudga kelgan.

**Машғулотларда педагогик ва инфор­мацион технологияларни қўллаш
бўйича услубий кўрсатма.**

Ҳозирги кундаги энг муҳим ва мураккаб вазифа бир қолипда фикрлашдан қочиш, педагогик онгини ўзгартириш, янглиш тасаввурлардан қочиш, ёш авлод таълим-тарбиясига ҳозирги замон талабларига жавоб берувчи янгича йўналишларини излаб топиш зарурдир.

1. Ўқитувчининг биринчи галдаги вазифаси ўқувчиларининг фикрлаш соҳасида ижодий ва мустақил фаолиятига ўргатиш. Маълумки, тарих Фани асосан хронология, топонимлар ном ива сулолалар шажарасини аниқ эслаб қолишлини тақазо қилади. Шундан келиб чиққан ҳолда, аввало талабаларнинг бошини ишлатишга ўргатиш зарур. Бунга талабаларнинг кўп нарсаларга қизиқиб, савол бериши ваш у саволларга жавоб излаши жараёнида эришилади. Афсуски, кўп ўқитувчилар талабаларнинг кўа савол беришларига қарши бўлади. Албатта бу жараён ўқитувчидан кўп билимни талаб қилади. Кўп ҳолларда ўқитувчи талабаларга савол берса, улар дарслик бўйича жавоб беришга ҳаракат қилади. Шу аҳволда улар нотўғри, бир қолипдаги тасаввурга эга бўлишади. Гўё автор ва ўқитувчи доимо ҳақ деб кашф этишади. Демак, дарсларда савол-жавоблар катта аҳамиятга эга. Талабани савол беришга ўргатиш зарур. Хатто бу саволларга олдиндан тайёргарлик кўриб келиб, ўзи тўғри жавобга эга бўлиши кераклигини, жавобнинг тўғри ёки нотўғри эканлигини билишга кўниктирмоқ зарур. Бу жараённи ҳам маъруза дарсларида, ҳам амалий машғулотларда қўллаш мумкин бўлади.

2. Танқидий ёндашиш. Археология дарси тарих дарси каби бевосита ўтмиш воқеаларнинг тафсилоти билан боғлиқ жараёндир. Маълумки, воқеаларнинг ҳаммаси силлиқ, бир текисда ўтмаган. Аждодларимиз ҳаётида салбий ҳодисалар, хатоликлар кўп бўлган. Тарихни ўрганиш фақат ўтган воқеаларни эслаш ва материал тафсилотини айтиб беришдан иборат эмас. Тарихни ўрганиш ўтган воқеаларни ўйлаб кўриб, тушуниб етиш, ижтимоий ҳаёт қонунларини онгли равишда таҳлил қилиш демакдир. Бу билан биз талабани мустақил фикрлашга ўргатамиз. Ўқитувчидан ҳар бир жараёни гапириб беришда катта маҳоратга эга бўлиши керак. Талабани маърузани тинглаш вақтида салбий ва ижобий томонларини таҳлил қила олишга ўргатиш зарур.
3. Дарсларни диалог тарзида ўтиш. Ўқитувчи ва талаба диалоги мавзунини янада бойитади. Ўқитувчидан ҳар бир матндаги сатрга савол ярата олиш қоибилиятига эга бўлиши зарур. Доскага чиққан талабадан бошидан охиригача матнни гапириб беришга йўл кўймаслик зарур. Диалогда аудиториядаги талабалар ҳам кенг иштирок этишлари лозим. Шунда талабанинг маълум саволга жавобни ёдлаб олиб жавоб беришга йўл кўйилмайди.

Масалан, Талабага: «Неолит даврида Ўрта Осиёда қандай жараёнлар кечди?» деган савол бериш мумкин.

Бу ерда талаба неолит даврида Ўрта Осиёда қандай жараёнлар кечганлигини билади. Лекин бу жараёнлар сабаблари ва шарт-шароитларини ҳамда қандай келиб чиққанлигини даср вақтида таҳлил этади. Биз талабаларга мана шу таҳлилларни дарсга тайёргарлик кўраётган жараёнида юз беришига ўргатишимиз зарур. Натижада талабада туғилган саволларга жавоб матнда бўлмаслиги мумкин, шунда у қўшимча адабиётлардан қидиришга ҳаракат қилади. Агар жавоб топа олмаса, ўз фикрини дарсда баён этса, қолган талабаларда жавоб бўлиши мумкин бўлади. Натижада талаба саволларига жавоб топади.
4. Ахборот тўплаш. Дарсдан ташқари турли авторларнинг асарларини кунт билан ўқиб, ўзини қизиқтирган саволларга жавоб излайдиган ва топганларини қолганларга айтиб бериш. Ахборот маълум бир кунга белгиланади. Ўқиган талаба воқеаларни диққат билан айтиб, ўқитувчи айтмай кетган нарсаларни ўзлари топиб тўлдиришади. Бунда талаб архелог олим қиёфаси тасвирлаши, қазилма ишларини янада тўлароқ тасаввур қилишлари, Воқеаларнинг шакли ва мазмунига баҳо беришлари шарт.
5. Бахс. Мунозара дарси. Мураккаб саволлар бахс, мунозара уйғотади. Аввало бахслаш билишлари шарт. Бахслаш маданияти зарур. Бунда талаба иккинчи талабанинг ҳар бир фикрига шубҳа билдиради, қаршилик кўрсатади. Талаба фикрига эътироз билдирганга оқилона тушунтириши, далиллар билан исботлаши, шу йўл билан қаршиликни енгишга уриниши зарур бўлади.
6. Агар талаба ўзини ўқитувчи ўрнида кўрса кўп нарсани ўқиши, ўз устида ишлаши зарурлигини тушунади. У баҳо олиш учун эмас, ўзи учун ўқийди. Бу нарсани тушунган талаба билим олишга муносабати

ўзгаради. Дарсликда ёзилганидан ташқари кўпроқ билишга қизиқадиган, ўз билганларини ўртоқларига ишонарли, асосли қилиб айтиб Бера оладиган талабага айланади. Демак, бу жараёнда талаба ўқитувчи ўрнида дарс ўтади.

Албатта ўқитувчи нафақат билимдон, балки кашфиётчи ҳам бўлиши даркор. Бир дарси иккинчисига ўхшамаслиги, бир-бирини такрорламаслиги зарур. Дарсда ўйинлар, турли педагогик технологияларни қўллаш катта Самара беради. Бу билан бутун гуруҳни бир дарсда баҳолаш имкониятига эга бўлади.

О'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi

Al-Xorazmiy nomli Urganch Davlat Universiteti

“Tarix” kafedrası

**«Arxeologiya» fani bo'yicha
bakalavriat yo'nalishi talabalari uchun**

MA'RUZA MATNLARI

Yo'nalishi	522 0200	Tarix
Kurs	1	
Semestr	2	
Ma'ruza	36	
Jami:	36	

TUZUVCHI:

t.f.n.Q.Masharipov

Taqrizchi:

Q. Sobirov

“Tarix” kafedrasining 2007 yil 29 avgustdagi yig'ilishining №1 bayonnomasi bilan tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri:

t.f.n.Q.Masharipov

Tarix fakulteti uchun uslubiy kengashining 2007 yil 30 avgustdagi №1 bayonnomasi bilan ma'kullangan

o'quv uslubiy kengash raisi:

T.Abdullaev

Tarix fakulteti o'quv uslubiy kengashining 2007 yil 30 avgustdagi №1 qarori bilan tasdiqlangan.

Ilmiy kengash raisi:

dots.S.Davletov.

URGANCH - 2007 yil

MA'RUZA MATNLARI MAVZULARI:

- 1. Kirish.**
- 2. O'rta Osiyo paleolit davrida.**
- 3. O'rta Osiyo mezolit davrida.**
- 4. O'rta Osiyo neolit davrida.**
- 5. O'rta Osiyo eneolit davrida**
- 6. O'rta Osiyo bronza davrida.**
- 7. O'rta Osiyo temir davrida.**
- 8. O'rta Osiyo antik davrda.**

9. O`rta Osiyo ilk o`rta asrlar davrida

10. O`rta Osiyo rivojlangan va so`nggi o`rta asrlar davrida

Kirish.

Reja:

1. Arxeologiya fan sifatida. Arxeologiya fanining predmeti va vazifalari.
2. Manbalar, yodgorliklar, arxeologik madaniyat. Arxeologik davrlashtirish va xronologiya.
3. Arxeologiya fanining rivojlanish tarixi. Tadqiqot ko`lamining o`sishi, uning bosq`ichlari.
4. O`rta Osiyo arxeologiyasi va tarix. O`rta Osiyo arxeologiyasining zamonaviy bosq`ichlari.

Markaziy Osiyo xududi (hozirgi O`zbekiston, Turkmaniston, Tojikiston, Qirg`iziston mustaqil davlatlari va Qozogiston davlatining janubiy qismi xududlari) qadimdan boshlab insoniyatning ilk madaniy markazlaridan biri bo`lgan. Rim tarixchisi Trog Pompey “O`rta Osiyoliklar qadimiylikda misrliklar bilan baxslasha oladilar” deb qayd etgan edi.

Markaziy Osiyo xududida qadimgi tosh, bronza davrlariga oid ko`plab ibtidoiy manzillar, qabrlar, qadimgi davrga oid shaxarlar qoldiklari o`rganilib, uning natijalari ilmiy jamoatchilikka e`lon qilingan edi.

Markaziy Osiyo xududida sho`rolar xokimiyati davrida arxeologik tadqiqotlar olib borilib, uning natijalari M.J.Jo`raqulov “O`rta Osiyoning ibtidoiy arxeologiyasi (1984 y.) J. Kabirov, A.S.Sagdullaevlarning “O`rta Osiyo arxeologiyasi (1990) o`quv qo`llanmalarida aks ettirilgan.

O`zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan keyingi yillar davrida tarixiy obidalarda arxeologik qazish ishlari keng miqyosda olib borildi, ularning natijalari esa risolalar, maqolalar tarzida keng jamoatchilik e`tiboriga xavola

qilindi. Vatanimizga qo`shni bo`lgan mustaqil davlatlar Turkmaniston, Qirg`iziston, Tojikiston va Qozog`iston xududlarida xam arxeologik tadqiqotlar olib borilib, yangi ashyolar olinmoqda. Universitet va Pedagogika institutlarining Tarix fakultetlari uchun A.Kabirov A.Sagdullaevlar tomonidan nashr (1990 yil) qilingan o`quv qo`llanma qadimgi tosh davridan miloddan avvalgi I ming yillik boshlari davrini qamrab olgan bo`lib, antik va o`rta asrlar davriga oid arxeologik yodgorliklarda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar e`tibordan qolib qolgan. Mustaqillik yillarida arxeologik yodgorliklarida olib borilgan qazish ishlari natijasida olingan ashyolarning ilmiy muomalaga kelib qazish asosida yangi o`quv qo`llanmaning yaratish zaruriyatini hayotning o`zi keltirib chiqardi. SHu jihatidan, mazkur qo`llanmada Markaziy Osiyoda arxeologiya fani taraqqiyotini mavjud bo`lgan va mustaqillikdan keyingi yillarda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida olingan yangi ashyolarni keng jalb qilishga e`tibor berildi.

Qo`llanmada Markaziy Osiyoning Qadimgi tosh davridan milodiy XIII asrgacha bo`lgan arxeologiyasi xaqida ma`lumot beriladi. Qo`llanmaning asosiy mazmunini boyitishda O`zbekiston xududidagi tarixiy obidalarda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida olingan ashyolar ko`prok jalb qilinadi.

Arxeologiya fani predmeti va vazifalari.

Arxeologiya – tarix fanining tarkibiy qismi bo`lib, ijtimoiy fanlar soxasida muxim urin egallaydi. «Arxeologiya» atamasi «arxayos-qadimgi, «logos» - fan ma`nosida kelib yunon tilidan olingan. Insoniyat jamiyat tarixi saxnasiga chiqishi bilan turli tarixiy davr mazmuniga xos mexnat qurollari tayyorlab, uni o`z faoliyatida keng ko`llab turli xo`jalik soxalarini olib borganlar. Kishilik jamiyatining yozuv paydo bo`lishiga kadar bo`lgan tarixini o`rganishda arxeologiya fani yordamga keladi. Demak, odamzotning o`tmish tarixini arxeologiyasiz o`rganib bo`lmaydi. O`rta Osiyoning mustaqil davlatlari xududlarida ko`plab arxeologik yodgorliklar yostanib yotibdi. Ayniqsa O`zbekiston respublikasi xududi insoniyatning o`tmish tarixini yorqin tasvirleydigan yodgorliklarga serob xisoblanadi.

Arxeologik manbalar arxeologik qazish yo`li bilan olinib, ularni ikki xilga ajratish mumkin.

1.Tabiiy manbalar:- Inson va xayvon suyaklari, o`simlik qoldiqlari, geologik qatlamlardir.

2.Moddiy ashyolar - mexnat qurollari, yarog`-aslaxalar, sopol idishlar, qabrlar, manzillar, shaxarlar, sug`orish inshootlari qoldiqlari.

Arxeologik manbalarni olish uchun maxsus ilmiy ekspeditsiyalar tashqil etiladi, ularning faoliyati manzillar, yodgorliklarni qidirib topish, ularni ro`yxatga olish va doimiy arxeologik qazish ishlarini olib borishdan iboratdir.

SHurolar xokimiyati yillarida O`rta Osiyo arxeologiyasi taraqqiyotiga S.P.Tolstov, M.E.Masson, M.M.Dyakonov, A.P.Okladnikov, A.V.Vinogradov, V.G.Grigorev, A.YU.YAkubovskiy, M.P.Gryaznov, A.N.Bernshtam, A.I.Terenojkin. B.A.Latinin, V.M.Masson, B.A Litvinskiy, M.A.Itina, V.I. Sarianidi, A.YA.SHetenko, I.N.Xlopin, A.YU.Zadneprovskiy, va boshqalar kata xissa kushdilar. Bu borada O`rta Osiyolik maxalliy arxeolog olimlardan YA.G`G`ulomov, A.Asqarov, A.Muxammad, Janov, U.Islomov, A.I.Albaum, YU.F.Buryakov, M.Qosimov, R.Sulaymanov, N.Ne`matov, V.A.Ranov, I.Axrarov,

A.Sagdullaev, K.Akischev, E.Rtveladze, V.N.YAgodin, O.Berdiev, T.Mirsoatov, M.Jurakulov, E.Bijanov, N.Toshkenbaev, M.Mambetullaev, M.Isomiddinov, SH.Pidaev, A.Anorboev, V.Matboboev, K.Sobirov, K.Abdullaev, A.Berdimuradov, SH.Raxmanov M.I.Filanovichlarning ilmiy izlanishlari dikkatga sazovor.

O`zbekiston respublikasi xududida xozirgi vaqtda bir necha xorijiy davlatlar (YAponiya, Frantsiya, Germaniya, AQSH, Rossiya, Polsha, Avstraliya, Italiya) bilan xamkorlikdagi arxeologik ekspeditsiyalar faoliyat olib bormoqda.

Adabiyotlar.

1. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm-M., Nauka, 1948.
2. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i Yaksarta.- M., Nauka, 1962.
3. G'ulomov YA.G'. Xorazmning suG'orilish tarixi. -T., Fan, 1959.
4. Bernshtam A.N. Istoriko-arxeologicheskie ocherki Tsentralnogo Tyan-SHanya i Pamiro-Alaya. //MIA, № 26 – M.-L., 1952.
5. Gafurov B.G. Tadjiki. -M., Nauka, 1971 g.
6. Itina M.A. Poselenie YAkke-Parsan-2.// MXE, vip. № 6.- M., 1963.
7. Nizovaya Amu-dari, Sarikamish, Uzboy.// MXE, vip № 3. –M., 1960.
8. Masson V.M. Drevnezemledelcheskaya kultura Margiani.- M.-L., Nauka, 1959.
9. Koy-krilgan-kala. M., Nauka, 1967.
10. Usmanova Z.I. Erkkala.// Trudi YUTAKE. T. X II. – Ashxabad, 1963.
11. Masson V.M. Poselenie Djeytun.-M.-L., Nauka, 1971.
12. Xlopin I.N. Geoksyurskaya gruppа poseleniy epoxi eneolita.- M-L. Nauka, 1964.
13. Zabelina N.N. Raskopki na gorodimе Kalai-Mir.// MIA, № 37, 1967.
14. Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani. // MIA. №118.- M.-L., 1962.
15. Gorbunova N.G. Kultura Fergani v epoxu rannego jeleza.- L., 1963.
16. Belenitskiy A.M, I.B.Bentovich, O.G.Bolshakov. Srednevekoviy gorod Sredney Azii.- M-L., 1973.
17. Nerazik E.E. Selskoe jilimе v Xorezme. (I-XIV vv).- M., Nauka, 1976.
18. Askarov A. Drevnezemledelcheskaya kultura epoxi bronzi yuga Uzbekistana.- T., Fan, 1977.
19. Anorbaev A. O'zbek davlatchiligi tarixida Q'adimgi FarG'ona va Axsikent.- Namangan, 2001.
20. Asq'arov A. Eng q'adimiy shahar.- T., 2001.
21. A.Kabirov, A.Sagdullaev. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – T., O'kituvchi, 1990.
22. Mambetullaev M. Istoriya i kultura YUjnogo Xorezma antichnoy epoxi (IV v do n e-IV v i 2) Avtoref. dokt. diss.- T., 1994.
23. Xujaniyazov G. Fortifikatsiya drevnego Xorezma. Avtoref.kand.diss. Nukus, 1996.
24. Matboboev B.X. O'zbek davlatchiligining ilk bosq'ichlarida FarG'ona.- Namangan. 2001.
25. O'zbekiston tarixi moddiy va yozma manbalarda. - T., Fan, 2005.

1-Mavzu: O'rta Osiyo paleolit davrida.

Reja:

1. Paleolit davri umumiy tavsifi. Davrlashtirish va xronologiya. O'rganilish tarixi.
2. O'rta Osiyoning paleolit davri yodgorliklari.
3. Tosh q'urollariga ishlov berish texnikasi va xususiyatlari Paleoantropologik topilmalar.
4. O'rta Osiyoning paleolit davri xO'jaligi.

Insoniyat faoliyatining ilk davri paleolit deb nomlanib, yunon tilida «Palayos-qadimgi, Litos- tosh demakdir.

Qadimgi tosh davrini ashyolarning shakli, ishlanish vazifasiga qarab uch davrga ajratish mumkin:

- 1). Ilk paleolit.
- 2). O'rta paleolit.
- 3). So'ngi paleolit.

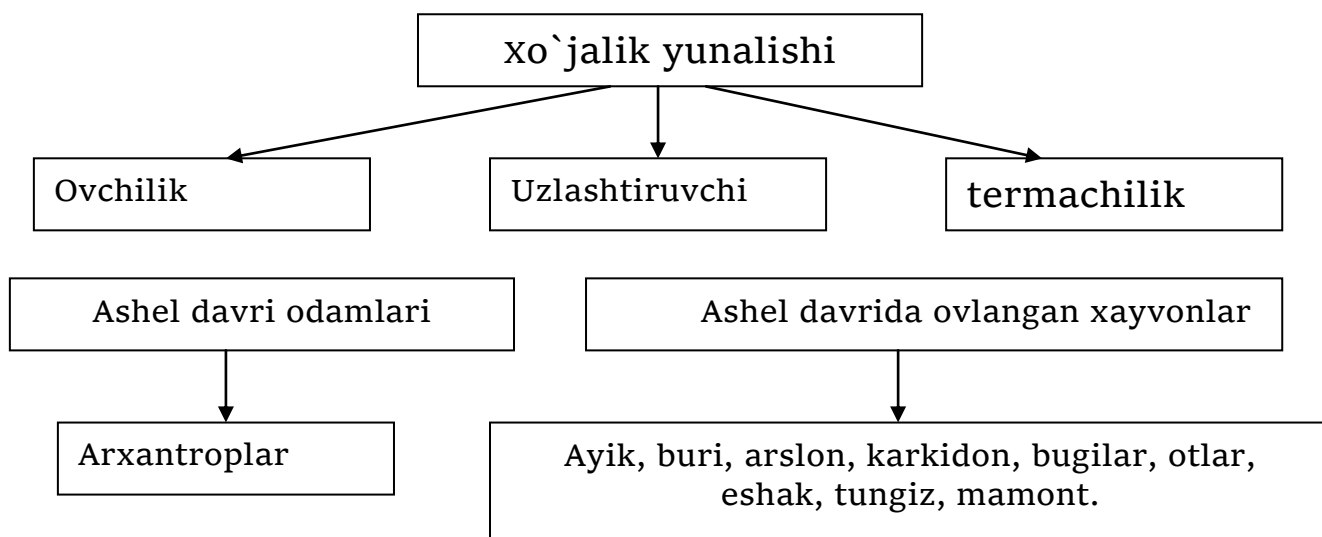
Ilk tosh- Qadimgi tosh davri va insoniyat faoliyatining ilk bosqichi bo`lib, 3,5-2 ml yildan – 800 ming yillarni qamrab olgan. Bu tarixiy davrga oid manzillar:

Selengur – g`or makoni- Farg`ona shaxaridan taxminan janubi-g`arbda Xaydarxonning g`arbiy chekkasida joylashgan, g`orning ichki tomon uzunligi 120, eni kengligi 34, balandligi-25 m. 1955, 1960 va 1964 yillarda A.P.Okladnikov manzilning qaysi davrga oid ekanligini aniqlash maqsadida tadqiqot ishlarini olib borgan. 1980-1988 yillarda U.Islomov Seleng`urda tadqiqot ishlarini boshlab yubordi, natijada qalinligi, 20-40 sm bo`lgan 5 ta madaniy qatlam o`rganildi. Seleng`ur qatlamidan ko`l chopkisi, og`ir va tumtok tosh bolta, tesha, chopperlar topilgan. Ikkinchi madaniy qatlamdan odam bosh suyagi, engak qismining bir

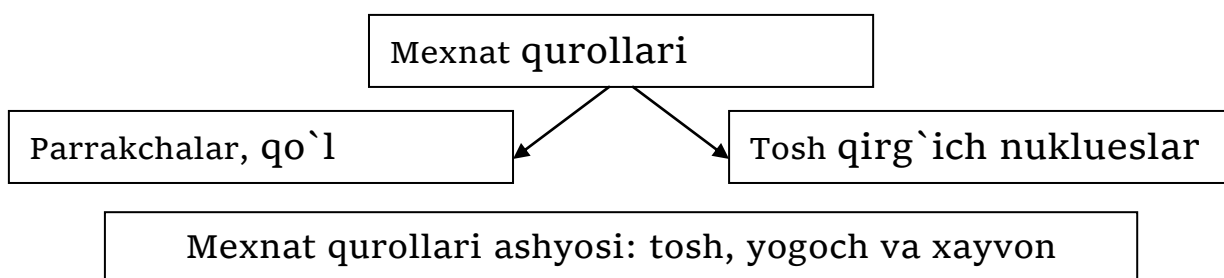
bo`lagi xamda 4 ta tishi topilgan. Uchinchi madaniy qatlamdan esa yakka xolda 10 ta tish va odam elka suyagining bir bo`lagi topilgan. Seleng`urdan topilgan suyaklardan biri 10 yashar bolaga tegishli bo`lgan. Manzil topilmasini poleantrop va arxantrop o`rtasidagi oraliq bosqichi bo`lib ashel davriga mansub bo`lgan. Seleng`ur manzili madaniy qatlamidan 32 turga oid sut emizuvchi xayvonlarga taalukli 5 ming suyak qoldiqlari topilgan. G`or ayigi, bo`ri, g`or arsloni, korkidon, bug`ilar, otlar, eshak, to`ng`iz suyaklari uchraydi. Manzil bundan 1 ml 200 ming yil bilan belgilangan.

Kulbulok – Toshkent viloyati Angren shaxaridan 12 km g`arbda joylashgan kulbulok nomli bulok atrofida joylashgan. 1962 yildan M.R.Kosimov manzilda arxeologik tadqiqot ishlarini olib borgan. Manzilda topilgan madaniy qatlamlar qadimgi tosh davrining barcha bosqichlarini qamrab olganligi ma`lum bo`ldi. Kulbulokda 41 ta madaniy qatlam o`rganilib, quyi qatlamidan nukleuslar, parrakchalar, ko`l chopkilari, tosh qirg`ichlar topilgan. Manzilning kuyi qatlami ashel davrining sunggi boskichiga oiddir.

Ashel davri xo`jaligi:

Ashel davri mexnat qurollari:

Ashel davrida Turon va Jaxon xududi.

Markaziy Osiyo	Tarixiy sanasi	Afrika, Osiyo jahon hududi	Tarixiy sanasi
Seleng`ur	1 mln 200 ming	Olduvay	3,5-2 mln
Kulbulok	1 mln	Ziji	1,5-2 mln

Bolttog`or	1 mln		1 mln - 700 ming
Uchtut	1 mln - 800 ming	Satanidor	
Ijond	-//-		
Vaush	-//-		
On-Archa	300-100 ming		
Kichik Koratog`			
Qoratog`-1			
Loxutiy			
Xavolang			
YAngaja			
Qora Tangir			
Bekar slonog	700-500 ming yillarda		
Tomchisuv			
Takali			
Burikazigon			
Tanirkazigon			
SHabanti-1			
Sari Arka			
Semiz Bugu			
Xudaykul			
Jaman Aybat			

O`rta paleolit davri (Muste) manzillari.

Zarafshon voxasida ilk tosh davri manzillari topib o`rganilgan emas, lekin muste davriga oid Omonkuton, Takalisoy, Go`rdara, Samarqand manzillari o`rganilgan.

Omonqo`ton g`or-manzili Samarqandan 45 km janubda Bulbulzorsoyning quruq o`zani yon bag`rida Omonqo`ton qishlog`ida joylashgan. 1947-1957 yillarda D.Lev rahbarligidagi Samarqand Davlat Universiteti arxeologiya guruxi manzilda tekshirish ishlarini olib bordi. Manzil kengligi 1,5 m, balandligi 0,9 m bo`lib, madaniy qatlam chukurligi 25 m. Madaniy qatlamdan kirg`ich, kurakchalar, o`tkir uchli paykon, plastinkalar, nuklues va qo`l chopqilari topilgan. SHu bilan birga, arxar, ayiq, tog` echkisi suyaklari olingan. Madaniy qatlamdan o`chok-gulxan qoldiqlari uchraydi. Manzilda neandertal odamlari xo`jalik yuritganlar.

Gurdara – Samarqanddan janubi – sharqda, Urgut tumanining Go`rdara qishlog`i xududida joylashgan. Manzil madaniy qatlamida uchirindilar, tosh qirg`ichlar, nukleuslar, qirg`ichsimon mexnat qurollari topilgan.

Qutirbulok- Samarqanddan 110 km janubi-g`arbida, Zirabulok tog`ining shimoliy yonbag`irdagi Qutirbuloq nomini olgan buloq atrofida ochik manzil sifatida joylashgan. Manzilda 5 ta madaniy qatlam o`rganilib undan paykonlar,

qirg'ichlar, teshgichlar, parmalar kabi mexnat qurollari olingan. SHu bilan birga tur, bug'u, it, kulon, bug'i suyaklari xam topilgan.

Zirabulok – Qutirbuloqdan 1 km sharqda Zirabuloq bulog'i atrofida joylashgan. Madaniy qatlamda 350 ta mexnat qurollarining aksariyatini sixcha, qirg'ich, qirg'ichcha teshgich, o'roq, randa kabi qurollar tashqil etadi. Muste davriga oid ashyolar Samarqanddagi Registon, Afrasiyob xarobasi maydonlaridan, Darg'om kanalining chap soxilidagi xududdan topilgan.

Takalisoy – Samarqanddan 50 km janubi-sharqdagi Taxtakorachada joylashgan. 25-40 sm chuqurlikdagi madaniy qatlamdan parrakchalar, tosh pichoq, qirg'ich qoldiqlari olingan.

Toshkent viloyati xududida muste davri yodgorliklari:

Kulbulok manzili madaniy qatlamidan muste davriga oid mexnat qurollari topilgan.

Obiraxmat – Toshkent shaxaridan 100 km shimoli-sharqda CHotqol tizmasining Paltov soyi yuqori soxilida joylashgan. Makon yoysimon shaklda, eni-20 m 21 ta madaniy qatlam o'rganilib, undan nukleuslar, parrakchalar, sixchalar, qirg'ichlar, pichoqlar olingan. Umuman 30 mingdan ortik tosh qurollari olingan.

Xo'jakent Toshkent shaxaridan 80 km shimoli-sharqda Xo'jakent qishlog'i yaqinida joylashgan bo'lib, uning balandligi 2.5 m, kengligi- 6m, chuqurligi-4 m. Madaniy qatlamdan kul chopkilari, parrakchalar, teshgich, bigizlar topilgan. Muste davri manzillari Bruchmulla yaqinida YUusufxona, Obiraxmat yaqinida CHotkol 1-2, Kukyaylov, Oktosh, Xujakent-2, CHorvok suv ombori, Oxangaron daryosi xavzalarida topib o'rganilgan. Oxangaron daryosining O'rta oqimidagi Tuyabugiz suv ombori xavzasida, Burguluksoy oraligida o'rta tosh davriga oid mexnat qurollari topilgan. Toshkent viloyatining tog` va tog` oldi xududlaridan tashqari, tekisliklarda xam muste davriga oid manzillar o'rganildi.

Zogarik- Toshkentdan 15 km shimolda CHernyaevka qishlog'i xududida joylashgan. Madaniy qatlamdan nukleuslar, qirg'ichlar, teshgichlar, nayza uchi paykonlari topilgan.

Qoraqamish- Qoraqamish jarligi soxilida joylashgan bo'lib, uning qatlamidan tosh pichoqlar, parrakchalar nukleuslar kabi mexnat qurollari kam mikdorda topilgan.

Bo'zsuv –1- Bo'zsuv kanali soxili yaqinida topilib, uning qatlamidan 250 ga toshdan qilingan mexnat qurollari topilgan. Bo'zsuv –2,3,4,5,6, CHirchiq daryosining yuqori qismida Ko'prikboshi, YUusufxona., Oktosh, To'sik manzillari o'rganilgan.

Surxondaryo viloyati xududida xam muste davri manzillari o'rganilgan. SHu narsani ta'kidlash joizki, muste davri manzillari dastlab Surxondaryo viloyati xududida o'rganilgan. SHunday manzillardan biri Teshiktosh xisoblanadi.

Teshiktosh – g'or makoni Boysun tog'idagi Zavgalashgansoy darasida joylashgan bo'lib, uning kirish qismi 20 m, chukurligi-21 m, balandligi-9 m. Manzil 5 ta madaniy qatlamdan iborat bo'lib, undan 3000 ga yaqin mexnat qurollari topilgan. Madaniy qatlamning 25 sm chukurligida 8-9 yoshli neandertal bolasi bosh suyagi topilgan bo'lib, V.P.Aleksaev xulosasiga ko'ra o'g'il bola emas, balki qiz bola bo'lgan. Teshiktoshliklar mashg'uloti ovchilik, termachilik bo'lib, neandertallar faoliyat olib borgan.

Amir Temur- g`or makoni Boysun tog`ida joylashgan bo`lib 3 madaniy qatlamdan iborat. Quyi madaniy qatlami muste davriga oid. To`palang daryosi buylarida muste davri kishilarining mexnat qurollari topilgan.

Farg`ona vodiysida muste davriga oid Sariqqurg`on, Etikchi, Qayroqqum, Sux, Obishir, Kuvasoy, CHungara Karimkul, Seleng`ur manzillari va Kopchigoy ustaxonasi o`rganilgan.

Kizilkumdagi Kukcha tog`ida Qizilnura ustaxonasi, Qorakalpog`iston Respublikasining Ustyurt xududida Esen-1, SHaxpaxta, Kamasti manzillari, Qashqadaryo xududida muste davriga oid Angilon manzili o`rganildi.

Xorazm viloyatining Tuproqqal`a massivida muste davriga oid manzillar mavjudligi aniqlangan.

SHunday kilib muste davriga kelib O`zbekiston xududida odamlarning joylashish geografiyasi kengaygan.

Markaziy Osiyoning boshqa mustaqil davlatlar xududlarida muste davri manzillari keng miqyosda o`rganilgan.

Turkmaniston respublikasi xududida muste davri manzillari:

A.P.Okladnikov tomonidan YAngaja, Kora Tangir, Bekarslontog`, Tomchisuv, Kashkirbulok, Janurpa va Uzboy buylaridan, muste davri manzillari o`rganilgan.

Janubiy Qozog`iston xududidagi ashel va muste davri manzillari. Takali 1, 2, 3, Buriqazigon, Tanir Kazigon, Kichik Koratog` SHabakti-1, Uchbulok, SHabakti, Burgutli, Uzunbulok, CHukan Valixonov Takali 1, 2, 3 manzillari, Koratog` yaqinidagi Takali chashmasi atrofidan topilib, ashel-muste davriga oidligi aniqlangan.

SHabakti 1- Jambul viloyatidagi Sarisuv tumani xududida joylashgan.

Qirg`iziston xududida ilk va muste davriga oid manzillar xam o`rganilgan, bu xududda ON-Archa manzilini ko`rsatish mumkin.

Tojikiston davlati xududida ilk va o`rta tosh davri manzillari kengroq o`rganilgan.

Qoratog`-1-Dushanbe shaxarida 50 km janubi-sharqda bo`lib, uning madaniy qatlamlaridan qirg`ich, teshgich, chopper, uchrindilar, tosh parchalari olingan.

Xavolang-Xavolang qishlog`i xududida joylashib ilk va muste davriga oid mexnat qurollari topilgan.

Loxutiy-1-joy manzilining madaniy qatlamidan qirg`ich, qirg`ichchalar, chopqilar topilgan.

Ogzikichik – Dangara qishlog`idagi SHarshar qishlog`i xududida joylashgan. Madaniy qatlamdan qirg`ichlar, sixchalar, parrakchalar, gulxan izlari topilgan.

Qora – Bura manzili SHiniul qishlog`i xududida joylashgan, madaniy qatlamdan 8000 dan ortik mexnat qurollari topilgan.

Qayroqqum - Sirdaryoning chap soxiliga yaqin xudud, bu erdan 31 dan ziyod ochiq shakldagi manzilgoxlar topib o`rganilgan.

SHunday kilib, Markaziy Osiyoning tog` va tog` oldi xududlari va pasttekisliklari ilk tosh va muste davri odamlari tomonidan o`zlashtirilgan. Ibtidoiy

odamlarning madaniy izlari ko'pchilik xollarda g'orlarda topib o'rganilgan, demak ibtidoiy odamlar g'orlarni asosiy makon qilib olganlar.

Markaziy Osiyo ilk va O'rta paleolit davrida.

O'zbekiston	Janubiy Qozog'iston	Tojikiston	Turkmaniston	Qirg'iziston
1	2	3	4	5
Ilk tosh davri manzillari				
Selengur Kulbulok Sox- CHashma Bolttog'ar	Takali 1,II, III Burikazigon Tanirkazigon SHabakti Koratog'-1 Xavolang Xako1,2 Loxutiy-1.		YAngaja Koratangir Bekorslontog' Tomchisuv	On- Archa
	Muste (O'rta tosh davri manzillari)			
Teshiktosh Obiraxmat Kutirbulok Uchtut Zirabuloq	Korasu SariArna Betpak-8 Betpak-12 Muzbel Takali, Tukoli 1-5.	Kayrokkum Xoja-Gor Koratumshuk SHoxta Kora- Bum Ok-Jar Ogzikichik	Kashkirbulok Janurpa Koratangir	Tossor Georgiy Bugor Xuja Xayr
Ijond Voush Omonkuton Takalistoy Go'rdara Samarqand	SHabanti Intori Burgutli Uzunbulok Kolipten Parshakul Korasoy Okmachit	Semiganj Kuxi-piyoz Baypazin		

Mexnat kurollari

Ashyolar

Tosh	yogoch	Yirik xayvon suyaklari
Nukleuslar, plastinkalar, chopkilar.	kirgichlar, teshgich,	

Muste davrida ovlangan xayvonlar	<i>Fillar, karkidonlar, yovvoyi otlar, saygok, antilopa, bugu, jayron</i>
---	---

So`nggi paleolit davri manzillari.

So`nggi tosh davri manzillari O`rta osiyo xududida kam o`rganilgan, Muste davriga oid bir kancha manzillarning madaniy qatlamlaridan sunggi tosh davriga oid ashyolar topilgan, natijada bu manzillarda odamlar uzoq vaqt faoliyat olib borganligini isbotlaydi.

Kulbulokning 1,2,3 qatlamlari sunggi tosh davriga oid bo`lib, gulxan izlari tishli tosh qurollar, qirg`ichlar, sixchalar plastinkalar, tosh pichoqlar topilgan. Bunday mexnat qurollari Bo`zsuv-1, Tuyabugiz manzilgoxlari madaniy qatlamlarida ham mavjud bo`lgan.

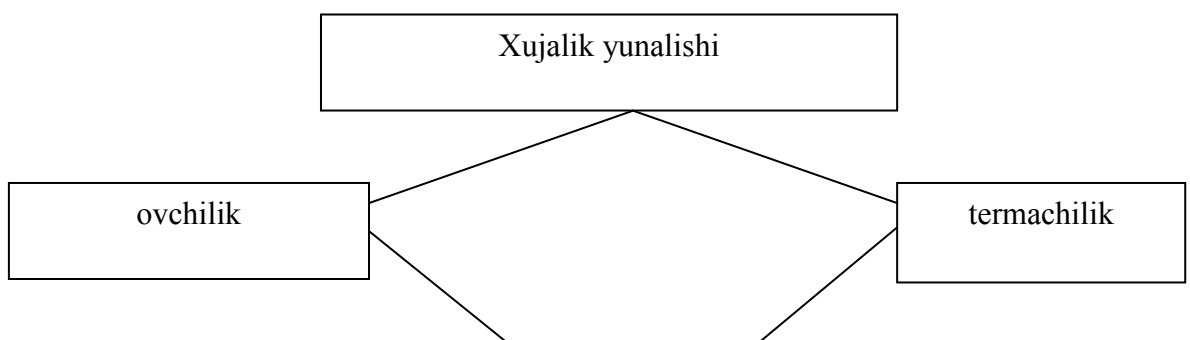
Buzsuv-1,2,4- Toshkentning g`arbida Qoraqamish jari soxilida topib o`rganilgan makonlar.

Tuyabugiz 1,2,3,4,5,6 ochik uslubga ega bo`lgan makon-manzillar. Tuyabugiz suv ombori atrofida o`rganilgan, Samarqand viloyati xududida Samarqand, Takalisoy. Xo`jamazgil makonlari topilib, tosh pichoq, qirg`ich, parrakchalar chopqilar, kesgichlar uroq-randalalar kabi mexnat qurollari olingan.

Janubiy Qozog`iston xududida Achchisoy, Sari-Arka, Betpak-7, Esen-2, Karabas, Angrensar-2, Semiz-Bugu, Korabosh-3, Tulkili joy makonlari o`rganilgan.

Turkmaniston xududida YAngaja-II joy-makon va ustaxona bo`lgan.

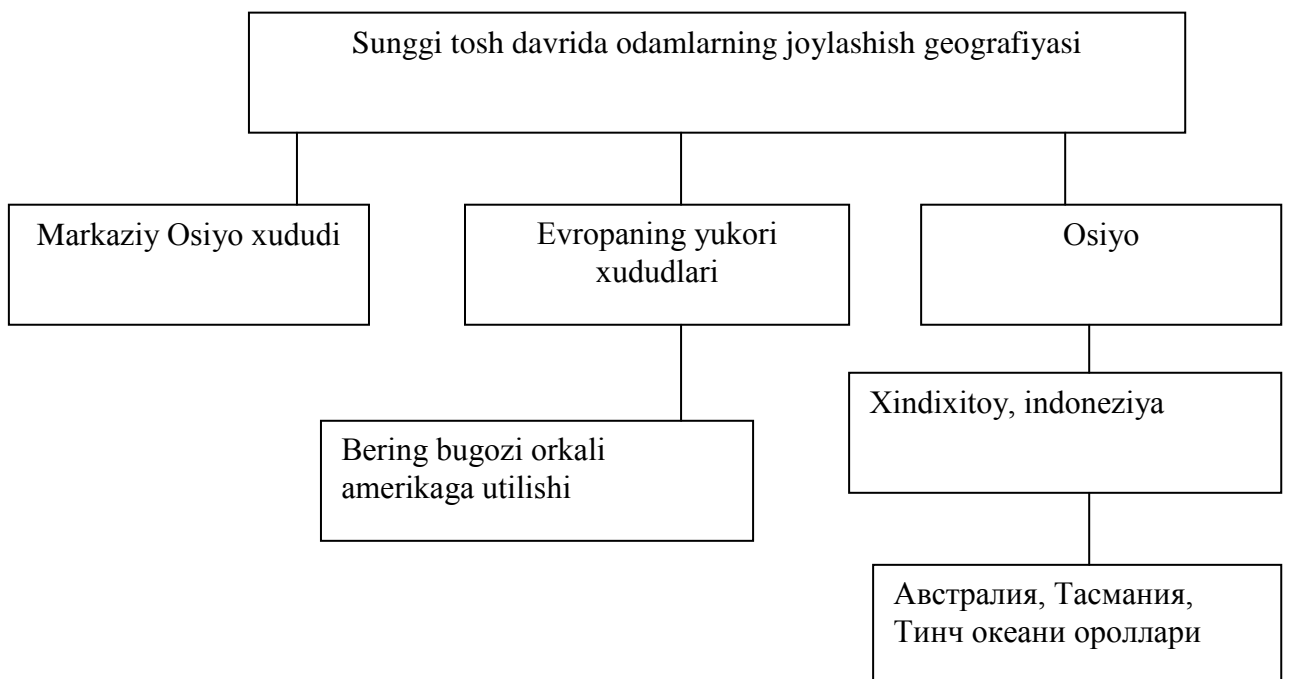
So`nggi tosh davri jamiyati
taraqqiyotidagi o`zgarishlar

uzlashtiruvchi

Xozirgi odam kiyofasidagi odamlarning shakllanib bulishi	Kromanon odamlar
Irklarning vujudga kelishi	Evropeoid
	Mongoloid
	Negroid
Ijtimoiy munosabatlar	Ibtidoiy tuda davri oxiri boskichi
	Urugchilik jamoasi

Adabiyotlar.

1. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. -M., Nauka, 1948.
2. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i YAKsarta.- M.,Nauka, 1962.
3. G'ulomov YA.G'. Xorazmning suG'orilish tarixi. –T.,Fan, 1959.
4. Bernshtam A.N. Istoriko-arxeologicheskie ocherki TSentralnogo Tyan-SHanya i Pamiro-Alaya. //MIA, № 26 – M.-L., 1952.

5. Gafurov B.G. Tadjiki. -M., Nauka, 1971 g.
6. Itina M.A. Poselenie YAkke-Parsan-2.// MXE, vip. № 6.- M., 1963.
7. Nizovya Amu-dari, Sarikamish, Uzboy.// MXE, vip № 3. –M., 1960.
8. Masson V.M. Drevnezemledelcheskaya kultura Margiani.- M.-L., Nauka, 1959.
9. Koy-krilgan-kala. M., Nauka, 1967.
10. Usmanova Z.I. Erkkala.// Trudi YUTAKE. T. X II. – Ashxabad, 1963.
11. Masson V.M. Poselenie Djeytun.-M.-L., Nauka, 1971.
12. Xlopin I.N. Geoksyurskaya gruppа poseleniy epoxi eneolita.- M-L. Nauka, 1964.
13. Zabelina N.N. Raskopki na gorodіше Kalai-Mir.// MIA, № 37, 1967.
14. Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani. // MIA. №118.- M.-L., 1962.
15. Gorbunova N.G. Kultura Fergani v epoxu rannego jeleza.- L., 1963.
16. Belenitskiy A.M, I.B.Bentovich, O.G.Bolshakov. Srednevekoviy gorod Sredney Azii.- M-L., 1973.
17. Nerazik E.E. Selskoe jiliше v Xorezme. (I-XIV vv).- M., Nauka, 1976.
18. Askarov A. Drevnezemledelcheskaya kultura epoxi bronzi yuga Uzbekistana.- T., Fan, 1977.
19. Anorbaev A. O'zbek davlatchiligi tarixida Q'adimgi FarG'ona va Axsikent.- Namangan, 2001.
20. Asq'arov A. Eng q'adimiy shahar.- T., 2001.
21. A.Kabirov, A.Sagdullaev. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – T., O'q'ituvchi, 1990.
22. Mambetullaev M. Istoriya i kultura YUjnogo Xorezma antichnoy epoxi (IV v do n e-IV v i 2).// Avtoref. dokt. diss.- T., 1994.
23. Xujaniyazov G. Fortifikatsiya drevnego Xorezma. Avtoref.kand.diss. Nukus, 1996.
24. Matboboev B.X. O'zbek davlatchiligining ilk bosq'ichlarida FarG'ona.- Namangan. 2001.
25. O'zbekiston tarixi moddiy va yozma manbalarda. - T., Fan, 2005.

2-Mavzu: O'rta Osiyo mezolit davrida.

Reja:

1. Mezolit davri umumiy tavsifi. Davrlashtirish va xronologiya.
2. Mezolit davrining O'rganilish tarixi.
3. Mezolit madaniyati va ularning hududiy variantlarga bo'linishi.
4. XO'jalik va moddiy madaniyat.

Mezolit qadimgi tosh asrning so'nggi tarixiy bosqichi bo'lib, bu davrda katta muzliklar erishi natijasida yangi xududlar vujudga keldi. Iqlim sharoit hozirgi davrdagiga yaqinlashib qolgan. Bu tarixiy davrda xayvonot va o'simlik dunyosida katta o'zgarishlar yuz beradi.

Qadimgi tosh davrida qadamlab yuradigan xayvonlar o'rniga tez yuradigan va chopqir mayda jussali xayvonlar egalladi. SHu bilan birga issiq talabli boshqali o'simlik va daraxtlar ko'payib bordi. Bu esa kishilarning turmush tarzi, xo'jaligi sohasida o'zgarishlar bo'lishiga olib keldi. Tosh qurollarni kayta ishlash, ularni takomillashtirish bilimlarini qulladilar. Bu tarixiy davrda mayda qurollar ko'pchilikni tashqil kilgan. Mezolit davrida insoniyat kamalak va uqni ixtiro etdi, bu texnika sohasidagi kashfiyot edi va shu davrning eng kuchli quroli bo'lgan. Kamalak va o'qning mavjudligi ovchilikni rivojlantirgan va urug` jamoasida go`sht maxsulotining doimiy bo'lishiga imkon yaratgan.

O'zbekiston xududida mezolit davri manzillari

Surxondaryo viloyatining Boysun tog`ida Mochoy g`or-manzili-yuqori va o`rta Mochoy qishloqlari o`rtasida joylashgan uning kengligi-20m, chuqurligi-2, balandligi 3,5-5 m. Madaniy qatlamda tosh va suyak qurollari topilgan.

Ayirtom-Termiz shaxaridan 18 km sharqda Amudaryoning ung soxilida joylashgan.

Farg`ona vodiysining janubidagi Katron tog`ining janubida Obishir I, Obishir V makonlari o`rganildi.

Obishir I – Xaydarkon shaxaridan 5 km uzoqlikda joylashgan, uning kengligi 25 m, balandligi 12, chukurligi-6 m.

Obishir 5- Obishir I yaqinida joylashgan, uning kengligi-8 m, balandligi10, chukurligi-6 m. Bu ikki g`or-makon qatlamlaridan parrakchalar, pichoq qadomalari, qirg`ichlar, teshgichlar, miqrolitlar, bigizlar, o`roq- randalar topilgan.

Markaziy Farg`ona xududida mezolit davri manzillari ko`plab o`rganilgan. SHulardan: SHurkul, Achchikkul, YAngikadam, Zambar, Toypokkul, Damko`l, Boskum kabi ochik shakldagi manzillar bo`lgan. Zarafshon voxasida mezolit davri manzillari o`rganilgan.

Sazogon I – manzil madaniy qatlamidan 2300 ta tosh qurollar olingan. Tosh parchalari-74. %, parrakalar 20 ,1% , CHorbakti- Buxoro viloyati Gazli shaxari yaqinida joylashgan, uning madaniy qatlamidan olingan qurollar Sazogon-I mexnat qurollariga o`xshaydi.

Toshkent shaxarining g`arb tomonidagi Qoraqamish jarligi atrofida Bo`zsuv I, Qo`shilish mezolit davri joy-makonlari o`rganilgan. Madaniy qatlamlardan qirg`ichlar, geometrik qurollar, plastinkalar tosh pichoq mexnat qurollari olingan. Madaniy qatlamlardan qo`y, echki, buqa va sigirning suyaklari topilgan, manzillar bundan 12-13 ming yillikka oid. SHimoli-g`arbiy Ustyurt xududidagi Jayronquduq va Aydabol quduqlari atrofidan 30 ta manzillar o`rganilgan.

Tojikiston respublikasida mezolit davri manzillari: Bu xududda mezolit davri manzillari keng o`rganilgan.

Oshxona manzili-Pomir tog`ining sharqiy chekkasidagi Markonsuv daryosining yuqori qismida joylashgan.

CHil-chor chashma manzili-CHil-chor nomli buloq atrofida joylashgan.

SHugnau manzili-SHugnau qishlog`i yaqinida joylashgan.

Darai-shur manzili-Norin suv ombori atrofida joylashgan, uning kengligi-20, balandligi-5, chukurligi-4 m. Madaniy qatlamda 6500 dan ortiq tosh qurollar olingan. YUqorida qayd etilgan manzillar XI-VI ming yilliklarga oid.

SHarqiy Pomir xududida Qoratumshuk va Alichur dunyosining yuqori oqimida mezolit davri manzillari xam o`rganilgan.

Turkmaniston respublikasida mezolit davri manzillari.

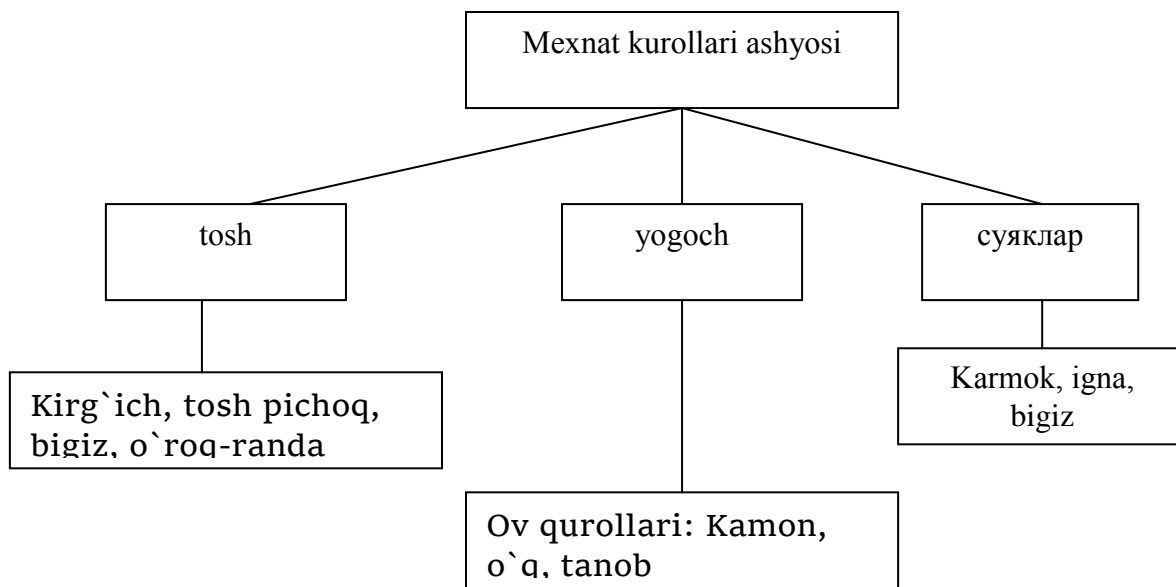
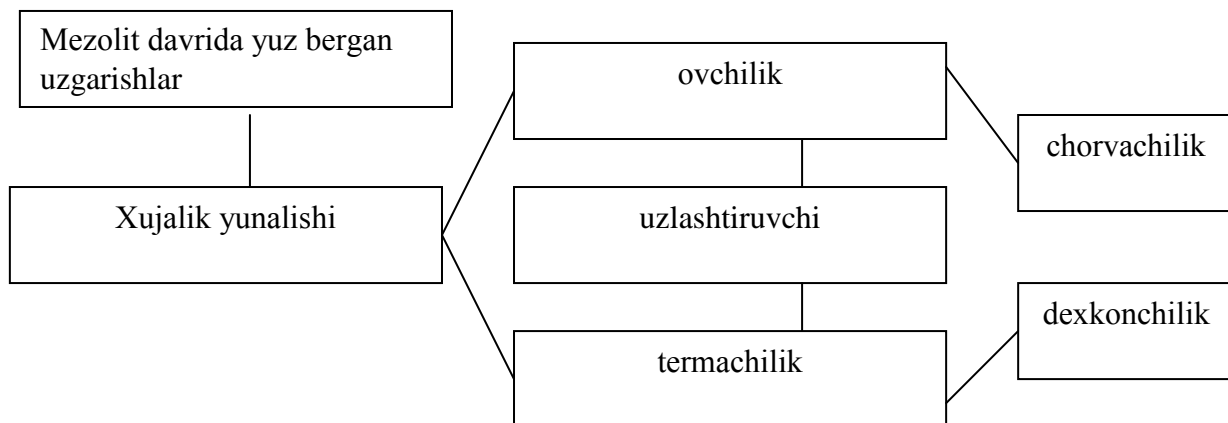
Jebel-gor makonida-8 ta madaniy qatlam o`rganilib, ko`p mikdorda tosh qurollari topilgan.

Dam-Dam-CHashma-2-gor makoni. Madaniy qatlamdan mezolit davri ashyosi topilgan. Turkmaniston xududida mezolit davri kam o`rganilgan.

SHunday kilib, Markaziy Osiyoning tog`li, tog` oldi, pasttekisliklarda odamlar manzillar qurganlar, bu esa insonlarning joylashish geografiyasi yanada kengaygan. O`simlik va xayvonot dunyosida o`zgarishlar yuz berdi, xilma-xil mexnat qurollari xo`jalikda ishlatilib, takomilashib bordi. YOvvoyi o`simliklar

madaniylashtirildi, bu esa inson organizmiga kerakli bo`lgan vitaminli mevalar, bilan ta'minlanishi boshlandi. SHu bilan birga, xayvonlarning qo`lga o`rgatilishi natijasida uy chorvachiligi vujudga keldi, bu esa sut, kaymok, katik gusht maxsulotlarining doimiy bo`lishiga, imkon yaratdi, uning shoxlari va suyaklaridan mexnat qurollari yasaldi, teri va junidan kiyim-kechak tayyorlandi bu to`qimachilikning paydo bo`lishiga olib keldi. Mezolit davrida dexqonchilik va chorvachilikning kurtaklari paydo bo`lgan, termachilikdan dexqonchilik, ovchilikdan-chorvachilik kelib chikdi.

Mezolit davri xo`jalik xususiyasilari

Mezolit davri xayvonlari			
Buri, tulki, bars, muynali suvsar, kuyon, jayra, olmaxon, tungiz, Buxoro bugusi, muflon, ayik, burama shoxli echki, toshbaka, dalasichkon, kalamush			
Mezolit davrida kulga urgatilgan xayvonlar			
it	kuy	echki	chuchka

Mezolit davrida ma'naviy xayot	
Tasviriy san'at	Tosh xaykalchalar
Mezolit davri odamlari tugrisidagi ma'lumotlar	
Xozirgi odam kiyofasi	
Evropeoid irki	Erkaklar – 31 yosh
	Ayollar – 34 yosh
Urtacha yoshi - 21	

Mezolit davrida Turon va SHarq.

Turon	YAqin va O`rta SHarq
Obishir I	SHanidar
Obishir V	Alitappex
SHurkul	Gari-Kamarband
Achchikkul	Qora-Kamar
Boskum	Ok-ko`prik
Zambar	Zevi-CHemi SHanidar
Kushilish	
Buzsuv I	
Mochoy	
Aydobol	
CHuruk	

Adabiyotlar.

1. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. -M., Nauka, 1948.
2. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i YAKsarta.- M.,Nauka, 1962.
3. G'ulomov YA.G'. Xorazmning suG'orilish tarixi. –T.,Fan, 1959.
4. Bernshtam A.N. Istoriko-arxeologicheskie ocherki TSentralnogo Tyan-SHanya i Pamiro-Alaya. //MIA, № 26 – M.-L., 1952.
5. Gafurov B.G. Tadjiki. -M., Nauka, 1971 g.
6. Itina M.A. Poselenie YAKke-Parsan-2.// MXE, vip. № 6.- M., 1963.
7. Nizovya Amu-dari, Sarikamish, Uzboy.// MXE, vip № 3. –M., 1960.
8. Masson V.M. Drevnezemledelcheskaya kultura Margiani.- M.-L., Nauka, 1959.
9. Koy-krilgan-kala. M., Nauka, 1967.
10. Usmanova Z.I. Erkkala.// Trudi YUTAKE. T. X II. – Ashxabad, 1963.
11. Masson V.M. Poselenie Djeytun.-M.-L., Nauka, 1971.
12. Xlopin I.N. Geoksyurskaya gruppа poseleniy epoxi eneolita.- M-L. Nauka, 1964.

13. Zabelina N.N. Raskopki na gorodiще Kalai-Mir.// MIA, № 37, 1967.
14. Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani. // MIA. №118.- M.-L., 1962.
15. Gorbunova N.G. Kultura Fergani v epoxu rannego jeleza.- L., 1963.
16. Belenitskiy A.M, I.B.Bentovich, O.G.Bolshakov. Srednevekoviyy gorod Sredney Azii.- M-L., 1973.
17. Nerazik E.E. Selskoe jiliще v Xorezme. (I-XIV vv).- M., Nauka, 1976.
18. Askarov A. Drevnezemledelcheskaya kultura epoxi bronzi yuga Uzbekistana.- T., Fan, 1977.
19. Anorbaev A. O'zbek davlatchiligi tarixida Q'adimgi FarG'ona va Axsikent.- Namangan, 2001.
20. Asq'arov A. Eng q'adimiy shahar.- T., 2001.
21. A.Kabirov, A.Sagdullaev. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – T., O'kituvchi, 1990.
22. Mambetullaev M. Istoriya i kultura YUjnogo Xorezma antichnoy epoxi (IV v do n e-IV v i 2).// Avtoref. dokt. diss.- T., 1994.
23. Xujaniyazov G. Fortifikatsiya drevnego Xorezma. Avtoref.kand.diss. Nukus, 1996.
24. Matboboev B.X. O'zbek davlatchiligining ilk bosq'ichlarida FarG'ona.- Namangan. 2001.
25. O'zbekiston tarixi moddiy va yozma manbalarda. - T., Fan, 2005.

3-Mavzu: O'rta Osiyo neolit davrida.

Reja:

1. Neolit davri umumiy tavsifi. Ishlab chiq'aruvchi xo'jalik shaklining shakllanishi va taraqq'iyoti.
2. Joytun madaniyati.
3. Kaltaminor doirasidagi madaniyatlar.
4. SazaG'on madaniyati.
5. Hisor madaniy-tarixiy birligi.
6. O'rta Osiyoning neolit davri q'abilalari moddiy madaniyati va xo'jaligi.

Neolit davri mil av VI-IV ming yilliklarni qamrab olib, ishlab chiqarishga asoslangan ko'ptarmokli xo'jalik saxolari mavjud bo'lgan. Tarixiy taraqqiyot va ishlab chikarish kuchlarining o'sishi yuz berdi, natijada yangi xududlar o'zlashtirildi, dexqonchilik, chorvachilik xo'jaliklari kirib keldi, ovchilik va termachilik xo'jaligi xam o'z axamiyatini yo'qotmagan. Insoniyat yangi xududlarni o'zlashtirib, ularga topib joylasha boshladilar. Natijada turli geografik shart-sharoitga tushib kolib, shu muxitga xos xo'jalik yunalishni olib borganlar.

Markaziy Osiyoning barcha xududida tabiiy sharoit bir xil emas edi. Bu esa xo'jalik-madaniy rivojlanishining notekis bo'lishiga olib kelgan. Neolit davrida janubiy xududlar issiq mintaqa bo'lib dexqonchilik, chorvachilik, xunarmandchilikning rivojlanishiga imkoniyat yaratgan.

Markaziy va SHimoliy xududlarda, ovchilik, termachilik, xunarmandchilik, xo`jalik yunalishlari mavjud bo`lgan. Neolit davrida tosh bolg`alar xo`jalikda keng ishlatilgan. Bu tarixiy davrda insoniyat kundalik turmush tarziga loy me`morchiligi bilimini olib kirdi.

Kulolchilik bilimi o`zlashtirilishi natijasida loydan xilma-xil katta va kichik hajmdagi idishlar yasab, ularni olovda pishirganlar. SHu bilan birga to`qimachilik, kemasozlik, paxsadan, yog`ochdan uy-joylar qurilishi bilimlari xam ixtiro qilindi.

O`zbekiston xududida neolit davri manzillari

O`zbekiston xududida neolit davri madaniyatini Xorazm voxasida o`rganilishidan boshlandi. S.P.Tolstov raxbarligidagi Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi xodimlari tomonidan Aqchadaryo xavzasida neolit davri manzillari keng miqyosda o`rganildi.

To`rtko`l tumanidagi Kaltaminor kanali yaqinida Enbosh-4 manzili atroflicha o`rganildi. Uning maydoni 24x17 m yarim ertula chayla qoldig`i topilgan. CHayla qurilishida yog`och ustun, novda, qamish va loy ishlatilgan. Manzil ichki qismida 0,20 sm aylana shaklda chuqurchalar bo`lib, ular ustunlar uchun muljallangan. CHayla o`rtasida tug`ri burchakga ega bo`lgan otashgox joylashgan. Xar ustun atrofida o`chok izlari joylashgan, chaylada 120-125 kishi yashagan. Madaniy qatlamda nayza o`qlari, qirg`ich, plastinka kabi mexnat qurollari, baliq, yovvoyi cho`chka, qirg`ovul, suv qushlari suyaklari, o`rdak, tog` va toshbaka tuxumlari po`choklari, jiyda danaklari topilgan. Suyaklarning 90%, balik suyaklari bo`lgan, ayniqsa lakka suyaklari tashqil qilgan. Bu qabilalar tomonidan yaratilgan madaniyat tarixda «Kaltaminor madaniyati» nomini oldi. Kaltaminorliklar xayotida o`zlashtiruvchi xo`jalik bo`lib, ovchilik va termachilik bilan shug`ullanganlar. Kaltaminor madaniyati Zarafshon voxasiga xam tarqalgan.

Qashqadaryo va Zarafshon daryolarining quyi okimida Katta va Kichik Tuzkon, Gujayli va Moxondaryoning qurib qolgan o`zanlaridan 75 ta neolit davri manzillari topib o`rganildi. Neolit davri manzillari Katta Tuzkon atrofidan 35 ta, Kichik Tuzkonda esa-3 ta manzil aniqlandi. Moxondaryo, Echki Kiron, Korongi SHur va Kumsultondan xam topilgan.

Darvozakir-I- Katta Tuzkon ko`li yaqinida joylashib, uning madaniy qatlamidan tosh bolg`a, qirg`ich, teshgich, o`roq-randa, parma topilgan bo`lsa, ikkinchi madaniy qatlamdan esa gulxan qoldiqlari, oz mikdorda tosh qurollar topilgan, uchinchi qatlamdan esa o`chok turar-joy qoldiqg`i tosh bolta, to`lqinli chiziqlar bilan bezatilgan sopol ashyolari va xayvon suyaklari topilgan. CHig`anok va marmardan yasalgan xar xil shakldagi munchoklar xam topilgan. Xar xil bezakga ega bo`lgan idishlar xam olingan. Maxondaryo o`zani atrofidan 35 ta neolit davri joy-makonlari koldig`i topib o`rganildi. Manzil xajmi katta emas, ya`ni 81 m (7x II,6 m) rejasi tug`ri to`rtburchakli bo`lib, uning xar joyida chuqurchalar mavjud, bular ustunlarga muljallangan. Qurilish ashyosi yog`och ustun, qamish va loy xisoblangan.

Kichik Tuzkon manzillari-Gujayli soxillari bo`ylab joylashib, 3 ta joy-makon o`rganildi. Madaniy qatlamdan qirg`ich, teshgich, o`roq, plastinkalar, sopol idishlar parchalari olingan.

Korongi-shur joy –makoni. Katta Tuzkon qulidan 100 km shimoli g`arbdagi shu nomdagi qul atrofida joylashgan. Madaniy qatlamdan 750 ta tosh ashyolari va idish siniqlari topilgan.

Qizilqir-I Buxoro voxasidagi neolit davri manzili. SHu bilan birga shu nomdagi ustaxona xam topildi.

Paykent makonlari- Qashqadaryo etaklaridagi Kumsulton va Paykent pasttekisliklarida topilgan. Bu manzillar madaniy qatlamlaridan tosh bolg`a, qirg`ich, teshgich, o`roq kadamalari va idish-tovoq siniklari topilgan.

CHinkeldi joy-makoni-Qizilqumda topib o`rganildi, manzil Zarafshon daryosining qurib qolgan o`zani Daryosoy soxilida joylashgan. Madaniy qatlamdan yo`ng`ich, qirg`ich, tosh bolg`a va boshqa mexnat qurollari topilgan.

SHimoliy-g`arbiy Ustyurt pasttekisligida xam neolit davri manzillari joylashgan bular Jayronkuduk va Aydobol nomidagi makonlar edi. Bu joy – makonlar madaniy qatlamlaridan parraklar, teshgich, qirg`ichlar, o`q uchlari, idishlar parchalari olingan. Neolit davriga oid SHumanay xududida Kasanjol qabristoni topib o`rganildi. Qabrda odam suyaklari, uning atrofidan esa dengiz chig`anog`idan ishlangan munchok, oxra qoldiqlari, o`tkir uchli paykon, chig`anokdan yasalgan sanchki, sopol idishlar topilgan. Ustyurtning shimoli-sharq tomonida 60 dan ortiq neolit davri manzillari o`rganilgan. Xorazm voxasining janubi xududida Tuyamuyin atroflarida 40 ga yaqin neolit davri manzillari o`rganildi. Sulton Sanjar, Karriqazil Qushbulok manzillaridir.

Markaziy Farg`onada xam neolit davriga oid 80 dan ortik manzillar o`rganildi. CHunonchi: Zambar 1,3, YAngikadam 12,13,14,16,23,25. Darozkul 1,2, Sariksuv, Mingbulok, Uzunkul 1,5, Taypok 2,4,6,7,8,9,10,11,12. YAngisuv, Gurtepa, Damkul, Madyor 1-16. Boskum I-IV va x.k. Markaziy Zarafshon xududida neolit davri manzillari xam topib o`rganildi.

Uchamçi-131. Sazagon-1,Sazagon-II, Jangal 1, Tepakul-3, Zamichatosh, Og`alik, 25-Oyokagitma, 27-Echkiliksoy, CHorbakti, 29-Tim va x.k.

Tuyabug`iz suv ombori xududidan neolit davriga oid manzillar topilib, ularning madaniy qatlamlaridan qirg`ich, kesgichlar, randalar, geometrik qurollar olingan.

SHunday kilib Turon zaminida neolit davri qabilalari iqtisodiyoti chorvachilik xo`jaligi ustun bo`lgan, uy-joylar tuzilishi oddiy bo`lib erto`la shaklida bo`lgan, urug`chilik jamoasi ravnak topgan davr edi. Qabilalar o`rtasida qarama-qarshiliklar mavjud emas edi. Insoniyat tarixiy taraqqiyotga xos bo`lgan xo`jalik faoliyatini olib borib, yangi jamiyat sari qadam tashladi, bu bronza davri edi.

Turkmaniston respublikasi xududida neolit davri manzillari

Jebel-g`or-manzili madaniy qatlamidan yormatoshlar, qirg`ichlar, tarashlagich, balik suyaklari olingan.

Joytun-ochik shakldagi manzil Ashxabaddan 25 km shimoliy tomondagi tepalikka qurilgan. Manzilda 30 ta uy-xonalari o`rganilgan bo`lib, ularning maydoni 25-30 kv m, paxsadan qurilgan, paxsa loyga somon kushilgan. Uy xonalari devorlari guvalakdan tiklangan, xar uyda 5-6 kishi yashagan jami axoli

320 kishi bo`lgan. Joytun yodgorligidan bug`doy, arpa qoldiqlari, tosh bolg`alar, o`roqlar, qirg`ichlar, kamon o`qlari olingan.

Qadimatepa-Kaaxka tumani xududidagi CHaach qishlog`i xududida joylashgan. Madaniy qatlamdan Joytun mexnat qurollariga o`xshash ashyolar topilgan. Sopol idishlardan kosalar, tog`orachalar xam olingan. CHopontepa, CHakmokli, Pamajtepa, Tug`oloktepa, Kaspiy buyiga CHig`anoktepa, Xujasuv, Janak, Kirk sakkiz, CHagil 1,2 joy-manzillari topib o`rganilgan.

Qozog`iston janubida neolit davri manzillari

Qozog`iston janubida neolit davriga oid joy-makonlar topib o`rganildi. SHulardan: Burgutli, Uchbulok, Koraungur, Inkardaryo, Jalpok, Saksovul-I, Agispe, Kosmala manzillaridir. Bu manzillar mil. av.V-III ming yilliklarga oiddir.

Tojikiston xududida neolit davri manzillari.

Tojikiston respublikasi xududida neolit davri etarli darajada o`rganilmagan.

Daryo vodiylari, tog` oldi va tog`lik xududlarida 200 dan ortik neolit davri yodgorliklari mavjudligi aniqlangan. CHunonchi: Tutkovul, Soy-Sayyod, Darai-shur, Gaziyontepa, Kuxna Boy, Tangi Tavri, Guyonipoyon manzillari bo`lib, «Xisor madaniyatini» tashqil etadi.

Tutkovul-Norin shaxaridan 12 km uzoqlikda Tutkovul qishlog`i xududida joylashgan. Manzil ko`p qatlamli bo`lib, ulardan 40 mingga yaqin tosh qurollar va idish tovok parchalari topilgan.

SHunday kilib O`rta Osiyodagi mustaqil davlatlarda neolit davri manzillari keng suratda o`rganilgan. Tabiiy sharoitga xos xo`jalik yunalishi mavjud bo`lgan, bu xoslik mexnat qurollarida, uy-joy qurilishida namoyon bo`lgan.

Neolit davri xususiyatlari

Neolit davri xujaligi	<i>SHimoliy xudud xujaligi</i>	<i>Termachilik Ovchilik CHorvachilik Xunarmandchilik</i>	<i>Uzlashtiruvchi xujalik</i>
	<i>Janubiy xudud xujaligi</i>	<i>Dexkonchilik Xunarmandchilik va chorvachilik Uy-joy kurilishi, paxsa, guvalak, somon</i>	<i>Ishlab chikaruvchi xujalik</i>
Neolit davri ijtimoiy munosabatlari	<i>Urugchilik jamoasi</i>	<i>Ona urugi davri</i>	<i>Urugda karindoshlik ona tomonidan belgilangan, oilada ona xukmronligi urnatilgan</i>
Neolit davri mexnat kurollari	<i>Toshbolta, tasha, kesgich, teshgich, mayda mexnat kurollari, bigiz, tosh pichok, igna, plastinkalar, urok-rapunlar</i>		

Neolit davri xavonlari	<i>Jayron, yovvoyi chuchka, Bugu saygok, yovvoyi ot va x.</i>
-------------------------------	---

Markaziy Osiyo va SHarq xududi neolit davrida

Turon	Old Osiyo	Kichik Osiyo	Turkmaniston	Tojikiston
Darvozakir Kaltaminor	Ierixon Tel-es-Savan	CHatal-Guyuk Xadjilar	Joytun CHakmokli	Xisor

Markaziy Osiyo neolit davri madaniyati	Kaltaminor	Joytun	Xisor
--	------------	--------	-------

Adabiyotlar.

1. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. -M., Nauka, 1948.
2. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i YAKsarta.- M.,Nauka, 1962.
3. G'ulomov YA.G'. Xorazmning suG'orilish tarixi. –T.,Fan, 1959.
4. Bernshtam A.N. Istoriko-arxeologicheskie ocherki TSentralnogo Tyan-SHanya i Pamiro-Alaya. //MIA, № 26 – M.-L., 1952.
5. Gafurov B.G. Tadjiki. -M., Nauka, 1971 g.
6. Itina M.A. Poselenie YAKke-Parsan-2.// MXE, vip. № 6.- M., 1963.
7. Nizovya Amu-dari, Sarikamish, Uzboy.// MXE, vip № 3. –M., 1960.
8. Masson V.M. Drevnezemledelcheskaya kultura Margiani.- M.-L., Nauka, 1959.
9. Koy-krilgan-kala. M., Nauka, 1967.
10. Usmanova Z.I. Erkkala.// Trudi YUTAKE. T. X II. – Ashxabad, 1963.
11. Masson V.M. Poselenie Djeytun.-M.-L., Nauka, 1971.
12. Xlopin I.N. Geoksyurskaya gruppа poseleniy epoxi eneolita.- M-L. Nauka, 1964.
13. Zabelina N.N. Raskopki na goroditse Kalai-Mir.// MIA, № 37, 1967.
14. Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani. // MIA. №118.- M.-L., 1962.
15. Gorbunova N.G. Kultura Fergani v epoxu rannego jeleza.- L., 1963.
16. Belenitskiy A.M, I.B.Bentovich, O.G.Bolshakov. Srednevekoviy gorod Sredney Azii.- M-L., 1973.
17. Nerazik E.E. Selskoe jilime v Xorezme. (I-XIV vv).- M., Nauka, 1976.
18. Askarov A. Drevnezemledelcheskaya kultura epoxi bronzi yuga Uzbekistana.- T., Fan, 1977.
19. Anorbaev A. O'zbek davlatchiligi tarixida Q'adimgi FarG'ona va Axsikent.- Namangan, 2001.
20. Asq'arov A. Eng q'adimiy shahar.- T., 2001.
21. A.Kabirov, A.Sagdullaev. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – T., O'q'ituvchi, 1990.
22. Mambetullaev M. Istoriya i kultura YUjnogo Xorezma antichnoy epoxi (IV v do n e-IV v i 2).// Avtoref. dokt. diss.- T., 1994.

23. Xujaniyazov G. Fortifikatsiya drevnego Xorezma. Avtoref.kand.diss. Nukus, 1996.
24. Matboboev B.X. O'zbek davlatchiligining ilk bosq'ichlarida FarG'ona.-Namangan. 2001.
25. O'zbekiston tarixi moddiy va yozma manbalarda. - T., Fan, 2005.

4 -Mavzu: O'rta Osiyo eneolit davrida.

Reja:

1. Eneolit davri xronologiyasi va tavsifi. Ijtimoiy-iq'tisodiy O'zgarishlar. Sun'iy suG'orish.
2. O'rta Osiyoning eneolit davri yodgorliklarining O'rganilish darajasi.
3. Eneolit davri madaniyati bosq'ichlari: Anov IA, Nomozgoh I (Anov IB), Nomozgoh II, III. Manzilgohlar, q'urilish konstruksiyasi.
4. Janubiy Turkmanistonning eneolit davri komplekslarining vujudga kelishi.
5. Sarazm (I, II) madaniyati. Manzilgoh, q'urilish va moddiy madaniyat.

Miloddan avvalgi IV ming yillikdan-III ming yillik o`rtalarida insoniyat tarixining yangi tosh davri xo`jaligida metall qurollarni egallay boshladi. Mil.avv.IV ming yillikda insoniyat misdan qurollar yasashni o`zlashtirib oldilar. Bu tarix fanida eneolit asri nomini olgan. Mis ashyosi dastlab erdan sof xolda topilgan. Mil. avv. IV ming yillikka kelib odamlar metallning g`oyat qimmatli xususiyatlarini-kuchli olovda suyuqlikka aylanishini va xar xil shaklga kirib, sovugandan keyin shu shaklni saqlab kolishini bilib olganlar. Misdan ishlangan qurollar tosh qurollariga nisbatan ancha takomillashgan bo`lsa-da, lekin mis chidamli va og`ir qurollar yasash uchun yaroksiz bo`lgan. Misdan asosan

taqinchoklar, xarbiy qurollar, uy ruzgor buyumlar yasalgan. Misdan yasalgan qurollar tosh qurollarini xo`jalik xayotidan butunlay siqib chiqara olmagan.

O`rta Osiyo jamiyatida yangi madaniy-tarixiy jarayonlar eneolit davri bilan bog`liqdir.

1. Xo`jalikni boshqa xamma turlariga qaragan xaydalma dexqonchilikning ustunlik qilishi;

2. Toshidan ishlangan qurollar ko`p bo`lgan xolda mis qurollarning paydo bo`lishi;

3. Katta-katta jamoalarning rivojlanishi, paxsadan va xom g`ishtdan tiklangan katta uylar

4. Kulolchilikda muxim texnika yutug`i-xumdonlarning ishlatilishi;

5. O`troqchilik xo`jaligining rivojlanishi; ibtidoiy jamoa birlashmalarining qurilishda xom g`ishtning ishlatilishi.

6. Turli xayvonlarning loydan yasalgan va xaykalchalari;

7. Rangdor sopol buyumlar, ya`ni turli tasvirlar ishlangan sopol idishlarining mavjudligi.

Tojikiston xududida eneolit yodgorliklaridan biri yuqori Zarafshonning Panjikent shaxridan 15 km g`arbda topilgan Sarazm qishlog`i xarobosidir. U dexqonchilik qabilalarining O`rta Osiyo shimoli-sharqiga yoyilganligidan dalolat beradi. Sarazm qishlog`i xarobalari 10 ta tepalikda joylashgan bo`lib, umumiy maydoni 90 ga. Sarazm yodgorligining madaniy qatlami to`rtta tarixiy davrga bo`linib, ular muxim topilmalarga qarab bir-biridan farq kiladi.

Sarazmda bir xonali va xom g`ishtdan yasalgan ko`p xonali uylar, ikkita ibodatxona va qishloq ko`chalari ochildi. Qazishmalar natijasida uylar o`rtasida oilaviy e`tikod joyi, dumalok shaklda ishlangan olovxona, tarozi toshlari, to`qimachilik dastgoxining qismlari, urchuqlar, pichoq, xanjar, qarmok, igna va bigizlar, sopol idish parchalari, mis, oyna, taqinchoqlar topilgan. SHunday qilib, Sarazm yodgorligi bobodexqonlarimizning dexqonchilik xo`jaligi xaqida qimmatli ma`lumotlarni beradi.

Eneolit davri manzillari Turkmaniston Respublikasining Geoksyur voxasida o`rganildi. Bu xududda 12 ta manzil o`rganildi. Rejalashtirilishi aylana shaklda, qalinligi 50 sm devor bilan o`rab olingan. Devor o`z navbatida yarim aylana shakldagi kungurlar bilan ko`chaytirilgan.

O`rta Osiyo jamiyati eneolit davrida

Eneolit davri jamiyatida xujalik yo`nalishlari	
Janubiy xududlarda:	Markaziy va shimoliy xududlarda:
Sun`iy sugorish	CHorvachilik, ovchilik, termachilik, kisman dexkonchilik
Dexkonchilik, chorvachilik, xunarmandchilik	

Geoksyur – 1-12 Anau Nomozgoxtepa Oltintepa	Sarazm I,II
--	--------------------

Markaziy Osiyoda Eneolit davri yodgorliklari

Miloddan avvalgi IV ming yillikdan-III ming yillik o`rtalarida insoniyat tarixining yangi tosh davri xo`jaligida metall qurollarni egallay boshladi. Mil.avv.IV ming yillikda insoniyat misdan qurollar yasashni o`zlashtirib oldilar. Bu tarix fanida eneolit asri nomini olgan. Mis ashyosi dastlab erdan sof xolda topilgan. Mil. avv. IV ming yillikka kelib odamlar metallning g`oyat qimmatli xususiyatlarini-kuchli olovda suyuqlikka aylanishini va xar xil shaklga kirib, sovugandan keyin shu shaklni saqlab kolishini bilib olganlar. Misdan ishlangan qurollar tosh qurollariga nisbatan ancha takomillashgan bo`lsa-da, lekin mis chidamli va og`ir qurollar yasash uchun yaroksiz bo`lgan. Misdan asosan taqinchoklar, xarbiy qurollar, uy ruzgor buyumlar yasalgan. Misdan yasalgan qurollar tosh qurollarini xo`jalik xayotidan butunlay siqib chiqara olmagan.

O`rta Osiyo jamiyatida yangi madaniy-tarixiy jarayonlar eneolit davri bilan bog`liqdir.

1. Xo`jalikni boshqa xamma turlariga qaragan xaydalma dexqonchilikning ustunlik qilishi;

2. Toshidan ishlangan qurollar ko`p bo`lgan xolda mis qurollarning paydo bo`lishi;

3. Katta-katta jamoalarning rivojlanishi, paxsadan va xom g`ishtdan tiklangan katta uylar

4. Kulolchilikda muxim texnika yutug`i-xumdonlarning ishlatilishi;

5. O`troqchilik xo`jaligining rivojlanishi; ibtidoiy jamoa birlashmalarining qurilishda xom g`ishtning ishlatilishi.

6. Turli xayvonlarning loydan yasalgan va xaykalchalari;

7.Rangdor sopol buyumlar, ya`ni turli tasvirlar ishlangan sopol idishlarining mavjudligi.

Tojikiston xududida eneolit yodgorliklaridan biri yuqori Zarafshonning Panjikent shaxridan 15 km g`arbda topilgan Sarazm qishlog`i xarobosidir. U dexqonchilik qabilalarining O`rta Osiyo shimoli-sharqiga yoyilganligidan dalolat beradi. Sarazm qishlog`i xarobalari 10 ta tepalikda joylashgan bo`lib, umumiy maydoni 90 ga. Sarazm yodgorligining madaniy qatlami to`rtta tarixiy davrga bo`linib, ular muxim topilmalarga qarab bir-biridan farq kiladi.

Sarazmda bir xonali va xom g`ishtdan yasalgan ko`p xonali uylar, ikkita ibodatxona va qishloq ko`chalari ochildi. Qazishmalar natijasida uylar o`rtasida oilaviy e`tikod joyi, dumalok shaklda ishlangan olovxonona, tarozi toshlari, to`qimachilik dastgoxining qismlari, urchuqlar, pichoq, xanjar, qarmok, igna va bigizlar, sopol idish parchalari, mis, oyna, taqinchoqlar topilgan. SHunday qilib, Sarazm yodgorligi bobodexqonlarimizning dexqonchilik xo`jaligi xaqida qimmatli ma`lumotlarni beradi.

Eneolit davri manzillari Turkmaniston Respublikasining Geoksyur voxasida o`rganildi. Bu xududda 12 ta manzil o`rganildi. Rejalashtirilishi aylana shaklda, qalinligi 50 sm devor bilan o`rab olingan. Devor o`z navbatida yarim aylana shakldagi kungurlar bilan ko`chaytirilgan.

O`rta Osiyo jamiyati eneolit davrida

Eneolit davri jamiyatida xujalik yo`nalishlari	
Janubiy xududlarda:	Markaziy va shimoliy xududlarda:
Sun'iy sugorish	CHorvachilik, ovchilik, termachilik, kisman dexkonchilik
Dexkonchilik, chorvachilik, xunarmandchilik	
Geoksyur – 1-12 Anau Nomozgoxtepa Oltintepa	Sarazm I,II
Gishtli, paxsali uylar, loy yadrolar	Paxsali va g`ishtli uylar
Kamon uklari	

Turon xududida eneolit davri xanuzgacha arxeologik jixatidan o`rganilgan emas. SHu sababdan Turon xududidagi qabilalarning neolit va bronza davri o`rtasida bo`lib o`tgan tarixiy jarayonlar eneolit davrida noma'lumligicha kolib kelmokda. Mumkin Turon zamini qabilalari to`g`ridan to`g`ri bronza ashyosi bilan tanish bo`lib, undan mexnat qurollari yasab xo`jalikda foydalanishga o`tishgan. Xarxolda, Turon zaminida neolit davri xo`jaligini olib borgan qabilalar mil.avv. IV ming yilliklar davrida mis ashyosi bilan tanish bo`lmasa kerak.

Adabiyotlar.

1. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. -M., Nauka, 1948.
2. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i YAKsarta.- M.,Nauka, 1962.
3. G`ulomov YA.G`. Xorazmning suG`orilish tarixi. –T.,Fan, 1959.
4. Bernshtam A.N. Istoriko-arxeologicheskie ocherki TSentralnogo Tyan-SHanya i Pamiro-Alaya. //MIA, № 26 – M.-L., 1952.
5. Gafurov B.G. Tadjiki. -M., Nauka, 1971 g.
6. Itina M.A. Poselenie YAKke-Parsan-2.// MXE, vip. № 6.- M., 1963.
7. Nizovya Amu-dari, Sarikamish, Uzboy.// MXE, vip № 3. –M., 1960.
8. Masson V.M. Drevnezemledelcheskaya kultura Margiani.- M.-L., Nauka, 1959.
9. Koy-krilgan-kala. M., Nauka, 1967.

10. Usmanova Z.I. Erkkala.// Trudi YUTAKE. T. X II. – Ashxabad, 1963.
11. Masson V.M. Poselenie Djeytun.-M.-L., Nauka, 1971.
12. Xlopin I.N. Geoksyurskaya gruppа poseleniy epoxi eneolita.- M-L. Nauka, 1964.
13. Zabelina N.N. Raskopki na gorodіше Kalai-Mir.// MIA, № 37, 1967.
14. Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani. // MIA. №118.- M.-L., 1962.
15. Gorbunova N.G. Kultura Fergani v epoxu rannego jeleza.- L., 1963.
16. Belenitskiy A.M, I.B.Bentovich, O.G.Bolshakov. Srednevekoviyy gorod Sredney Azii.- M-L., 1973.
17. Nerazik E.E. Selskoe jilіше v Xorezme. (I-XIV vv).- M., Nauka, 1976.
18. Askarov A. Drevnezemledelcheskaya kultura epoxi bronzi yuga Uzbekistana.- T., Fan, 1977.
19. Anorbaev A. O'zbek davlatchiligi tarixida Q'adimgi FarG'ona va Axsikent.- Namangan, 2001.
20. Asq'arov A. Eng q'adimiy shahar.- T., 2001.
21. A.Kabirov, A.Sagdullaev. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – T., O'q'ituvchi, 1990.
22. Mambetullaev M. Istoriya i kultura YUjnogo Xorezma antichnoy epoxi (IV v do n e-IV v i 2).// Avtoref. dokt. diss.- T., 1994.
23. Xujaniyazov G. Fortifikatsiya drevnego Xorezma. Avtoref.kand.diss. Nukus, 1996.
24. Matboboev B.X. O'zbek davlatchiligining ilk bosq'ichlarida FarG'ona.- Namangan. 2001.
25. O'zbekiston tarixi moddiy va yozma manbalarda. - T., Fan, 2005.

5-Mavzu: O'rta Osiyo bronza davrida.

Reja:

1. Bronza davri umumiy xususiyatlari. Xronologiya va davrlashtirish.
2. KopetdoG' oldi (Nomozgoh IV, V), MurG'ob vohasi (Nomozgoh VI) hududlari yodgorliklari.
3. Sopolli madaniyati va bosq'ichlari.
4. Sarazm (III, IV) madaniyati. Zomonbobo, Suvyorgan,, TozaboG'yob va CHust madaniyatlari.
5. XO'jalik shakllari. Manzilgohlar tuzilishi va rejaviy xususiyatlari, fortifikatsiya, uy-joy q'urilishi, diniy inshootlar.
6. Hunarmandchilik. San'at yodgorliklari.

Bronza asri mil.av. III ming o`rtalaridan-miloddan avv-II ming yillik oxirigacha bo`lgan tarixiy jarayonni qamrab olagan.

Bronzaning kashf etilishi (90 foiz mis va 10 foiz kalay) tarixiy taraqqiyotni sezilarli darajada tezlashtirdi. Ko`pgina tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda bronzaning vatani Kichik Osiyo va Mesopotamiya bo`lgan. O`rta Osiyoda bronza

davri mil avv.III-II ming yilliklarni qamrab oladi. Bronza davri jamiyatining xo`jalik sohasida erishgan katta yutuklaridan biri sug`orma dexqonchilikning keng yoyilishi va mil.avv.II ming yillikning ikkinchi yarmida chorvachilikning dexqonchilikdan ajralib chiqishidir. Bronza davrida yashagan ajdodlarimiz xo`kiz, ot, eshak va tuyadan transport sifatida foydalanganlar. Xayvonlar qo`shiladigan g`ildirakli aravalar paydo bo`lgan (Oltintepa).

O`zbekiston xududida bronza davri odamlarini xayotini tasvirlovchi ko`plab manzilgoxlar topib o`rganilgan. Buxoro viloyati Qorako`l tumani markazidan 15 km shimoli-sharqdagi Zamonbobo ko`li atrofida 1950 yillarda YA.G`ulomov, 1960 yillarda A.Asqarov tadqiqot ishlari olib borib bronza davri odamlarining makoni va qabristonini o`rgandilar. Bu «Zamonbobo madaniyati» deb nomlandi. Zamonbobo manzili xajmi 170 kv.m bo`lgan erto`la turidagi, ikki chayla, kulolchilik xumdoni va boshqa ashyolar topildi. Qazishmalar vaqtida ertula va uning atrofidan o`chok o`rni, ustunlar, o`rnatilgan chuqurchalar, qoramol, echki va yovvoyi xayvonlarning suyaklari, qorayib ketgan bug`doy va arpa donlari, qamish va paxal qoldiqlari, toshdan yasalgan yorg`uchok siniqlari, chaqmok munchoklar topildi. Zamonbobo ko`lining shimoliy soxilidan 45 ta qabr ochib o`rganildi. SHundan 8 tasi juft, 27 tasi yakka xolda dafn etilgan jasadlar qayd etildi. Mozorlar laxat shaklida bo`lib, marxumlar ung va chap yoni bilan ona kornida yotgan chaqaloq singari g`ujanak shaklida ko`milgan. O`liklar yolg`iz, juft, ba`zan uchtalab ko`milgan.

Kuyi Amudaryo xavzasida 50 dan ortiq bronza davri manzillari topib o`rganilib «Tozabog`yop» va «Suyorgan» madaniyati nomlarini olgan. Manzillar yarim ertula shaklida bo`lib ularning xajmi 52-90-128 m . Tozabog`yopliklar va suyorganliklarda chorvachilik, taraqqiy etgan, dexqonchilik qisman mavjud bo`lgan. SHu madaniyatga mansub Kokcha-3 qabri o`rganildi. 100 ta qabrdan 74 qabr ochib o`rganilgan. Qabrlar xajmi 1-1,5x1,7-1,9 m 90 ga yaqin idishlar, zeb-ziynat buyumlari olingan.

Samarqand viloyati xududida Muminobod yodgorligi o`rganilib, sopol idishlar, jezdan qilingan mexnat qurollari, zeb-ziynat buyumlari topilgan. Bronza davriga oid ashyolar Surxondaryo xududida keng miqyosda topib o`rganildi. A.Asqarov ko`p yillar davomida Sopollitepa yodgorligini tekshirdi va juda ko`p noyob ashyolar olishga muvaffak bo`ldi. Manzil to`rt tomoni teng bo`lib, umumiy xajmi 4 ga, mustaxkamlangan qismi 1 ga YOdgorlikning rivojlanish tarixi 3 ta qurilish davridan iborat bo`lib, birinchi davrda 30 ta kichik oila, ikkinchisida –61 ta, uchinchi davrda esa-47 oila yashagan. Umumiy axoli 320-350 kishi bo`lib, 8 ta maxallada yashagan. Uyxonalaridan 138 ta qabr ochib o`rganildi, shulardan 125 tasi yakka jasad, 13 tasi kollektiv go`r bo`lgan. Erkaklar qabrlaridan 26 ta metall qurol, ayollar qabrlaridan esa 104 ta bronza ashyolari buyumlari olingan. Madaniy qatlam va qablardan topilgan idishlar 14 xilga bo`lingan. YOdgorlikdan 16 ming xayvon suyaklari olinib, shundan 63 % quy va echki suyaklari bo`lgan. YOdgorlik qalinligi 1,80-2 m I- shakldagi yo`lakli devor bilan o`rab olingan.

Jez davri yirik yodgorliklaridan bir Jarqo`ton bo`lib, SHerobod tumani xududida joylashgan. Umumiy xajmi 100 ga bo`lib, aloxida 3 ta arkga, ibodatxonaga ega. Ibodatxona to`g`ri bo`lgan shaklda (44,5x60m) , tomonlari qalinligi 4-5 m devor bilan o`rab olingan. YOdgorlikda qabriston ayrim joylashib,

undan 730 dan ortiq qabrlar qazib o`rganildi. Tadqiqotchi yodgorlikni «ilk shaxar» toifasiga kiritgan. Jarqo`ton uch bosqichdan iborat, ya`ni: Jarkuton-1500-1350, Ko`zali –1350-1200, Mullali 1200-1000 yillar.

Turkmaniston xududida jez davri yodgorliklari.

Turkmaniston xududida bronza davri yodgorliklaridan olingan ashyolarga qarab ikki madaniyat bosqichga ega ekanligini taklif qilindi.

Bulardan biri Nomozgox IV-V ilk va rivojlangan bronza davri miloddan avvalgi III ming yillik o`rtalari-II ming yillikning birinchi yarmiga oid ikkinchisi esa Nomozgox-VI so`nggi bronza davridir.

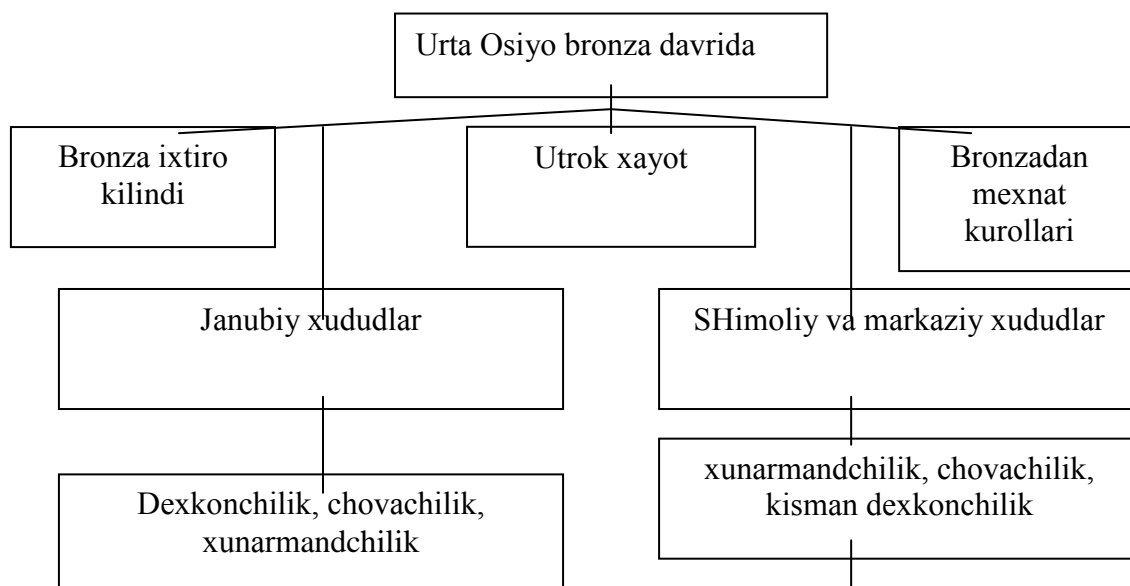
Mil.avv. II ming yillikning ikkinchi yarmi va oxirlarini qamrab olgan. Nomozgox IV-V davri yodgorliklari Qizil Arvat, Tajan daryosi va Kuyi Murg`ob buylarida joylashgan Nomozgoxtepa, Anovtepa, Oqtepa, Oltintepa, Tepkitepa, Gonurtepa, Tog`oloktepa yodgorliklari tekshirilgan. SHu yodgorliklaridan Nomozgoxtepa – 70 ga, Oltintepa – 30 ga bo`lib katta xajmdagi yodgorliklardir. Nomozgoxtepada madaniy qatlam 34 m bo`lib mil.av IV ming yillik va II ming yillik oxirigacha madaniy hayot bo`lgan.

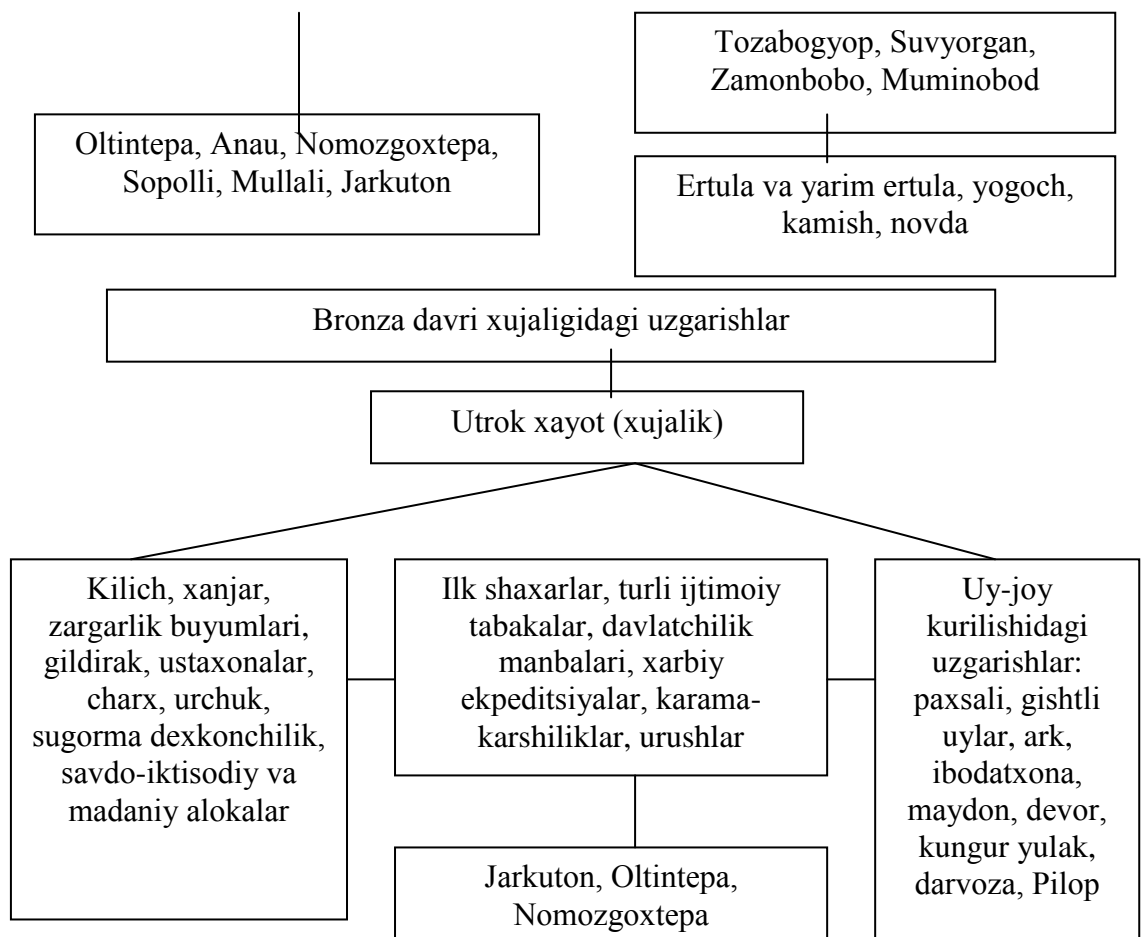
Oltintepada V.M.Masson ko`p yillar davomida arxeologik qazish ishlarini olib bordi, natijada qisqa ko`chalar, maxallalar, uy xonalari (xajmi 50-70-100m) topilgan. Ibodatxona o`rganilgan, uning poydevori 55 m, balandligi 12 m. Yodgorlik to`rt tomonini 2,5-3 m. mudofaa devor o`rab olgan, u aylana va to`g`ri burchakli kungurlar bilan mustaxkamlangan. Yodgorlik darvozasining kirish qismi pilonlarga bo`lingan.

Tojikiston xududida bronza davri yodgorliklari.

Kofirnigon, Vaxsh, Qizilsuv daryolari soxiliga yaqin xududlarda bronza davri yodgorliklari keng miqyosda o`rganilgan. Beshkent cho`lida 75 ta qabr o`rganildi, shulardan noyob ashyolarga boyligi jixatidan Tulxar qabri ajralib turadi. SHu bilan birga Tandiryo`l, Vaxsh, Oykul, Kizilsuv qabrlari xam o`rganildi.

Sarazmning III-IV madaniy qatlamlari bronza davriga oiddir.

Adabiyotlar.

1. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. -M., Nauka, 1948.
2. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i YAKsarta.- M.,Nauka, 1962.
3. G'ulomov YA.G'. Xorazmning suG'orilish tarixi. –T.,Fan, 1959.
4. Bernshtam A.N. Istoriko-arxeologicheskie ocherki TSentralnogo Tyan-SHanya i Pamiro-Alaya. //MIA, № 26 – M.-L., 1952.
5. Gafurov B.G. Tadjiki. -M., Nauka, 1971 g.
6. Itina M.A. Poselenie YAKke-Parsan-2.// MXE, vip. № 6.- M., 1963.
7. Nizovya Amu-dari, Sarikamish, Uzboy.// MXE, vip № 3. –M., 1960.
8. Masson V.M. Drevnezemledelcheskaya kultura Margiani.- M.-L., Nauka, 1959.
9. Koy-krilgan-kala. M., Nauka, 1967.
10. Usmanova Z.I. Erkkala.// Trudi YUTAKE. T. X II. – Ashxabad, 1963.
11. Masson V.M. Poselenie Djeytun.-M.-L., Nauka, 1971.
12. Xlopin I.N. Geoksyurskaya gruppа poseleniy epoxi eneolita.- M-L. Nauka, 1964.
13. Zabelina N.N. Raskopki na gorodiще Kalai-Mir.// MIA, № 37, 1967.
14. Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani. // MIA. №118.- M.-L., 1962.

15. Gorbunova N.G. Kultura Fergani v epoxu rannego jeleza.- L., 1963.
16. Belenitskiy A.M, I.B.Bentovich, O.G.Bolshakov. Srednevekoviy gorod Sredney Azii.- M-L., 1973.
17. Nerazik E.E. Selskoe jiliye v Xorezme. (I-XIV vv).- M., Nauka, 1976.
18. Askarov A. Drevnezemledelcheskaya kultura epoxi bronzi yuga Uzbekistana.- T., Fan, 1977.
19. Anorbaev A. O'zbek davlatchiligi tarixida Q'adimgi FarG'ona va Axsikent.- Namangan, 2001.
20. Asq'arov A. Eng q'adimiy shahar.- T., 2001.
21. A.Kabirov, A.Sagdullaev. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – T., O'kituvchi, 1990.
22. Mambetullaev M. Istoriya i kultura YUjnogo Xorezma antichnoy epoxi (IV v do n e-IV v i 2) Avtoref. dokt. diss.- T., 1994.
23. Xujaniyazov G. Fortifikatsiya drevnego Xorezma. Avtoref.kand.diss. Nukus, 1996.
24. Matboboev B.X. O'zbek davlatchiligining ilk bosq'ichlarida FarG'ona.- Namangan. 2001.
25. O'zbekiston tarixi moddiy va yozma manbalarda. - T., Fan, 2005.

6- Mavzu: O'rta Osiyo temir davrida.

Reja:

1. Temir davri umumiy tavsifi. Xronologiya va davrlashtirish.
2. O'rta Osiyoning janubiy (Daxiston, SHimoliy Parfiya, MarG'iyona, SHimoliy Baq'triya, SO'G'd) va shimoliy (Ustrushona, FarG'ona, CHoch) hududlarining temir davri madaniyatlari.
3. Xorazmning temir davri madaniyati. XO'jaligi xususiyatlari va ularning farq'lari. Manzilgohlar, fortifikatsiya, me'morchilik, moddiy madaniyat, san'at.
4. O'rta Osiyoning ilk temir davri madaniyatining (rangdor sopol madaniyati) paydo bo'lishi muammolari.

Insoniyat temir bilan tanishishi mil.avv.III-II ming yillikga to'g'ri keladi. Temir buyumlaridan birinchi bo'lib Xett qabilalari, keyinchalik Misr, Mesopotamiya, Eron xududlarida qabilalar xo'jalikda keng ishlatganlar. Temir 1500 xaroratda eriydi. O'rta Osiyoda temir qurollari mil.av.VI-IV asrlarga oiddir va 30 dan ziyod yodgorliklar madaniy qatlamlaridan olingan.

Surxondaryo Qashqadaryo, Zarafshon va Xorazm voxasi, Farg'ona vodiysi xududlarida temir qurollari tarqalgan.

O'zbekiston xududida temir davri qurollari Surxondaryo xududidagi Kuchuktepa, Kiziltepa, G'ozimulla, Qizilcha, Bandixon, Talashkan-1, yodgorliklari madaniy qatlamidan topilgan.

Farg'ona vodiysida mil.avv.I ming boshlarida CHust madaniyati taraqqiy etgan. Bu xududda 70 dan ortiq yodgorliklar mavjudligi qayd etilgan. SHulardan eng yiriklari CHust, Dalvarzin, Ashqoltepa, Boztepa, CHimboy, Eylatan va boshqalar.

Qashqadaryo xududida Erkurg'on, Daratepa, Uzunqir, Sangirtepa Padoyoktepa va Kesh yodgorliklari joylashgan.

Markaziy Zarafshon xududida Maroqanda, Ko'ktepa yodgorliklari temir davriga oid.

Miloddan avvalgi II ming yillikning oxiri va I ming yillikning birinchi yarmida O'rta Osiyoda sodir bo'lgan iktisodiy tub o'zgarishlar Toshkent voxasi axolisi xayotida xam yuz berdi. Bu mintaqa chorvadorlari xam asta-sekin dexqonchilik uchun qulay bo'lgan joylardan doimiy qarorgoxlarini belgilab, ziroatchilik bilan shug'ullana boshlaganlar. CHirchik, Oxangaron va ularning irmoklari bo'lgan katta va kichik soylar xavzasi Toshkent voxasining eng qadimgi dexqonchilik markazlariga aylangan. Masalan, Oxangaron daryosining o'rta oqimida joylashgan Burguluksoy xavzasi Toshkent voxasidagi ilk dexqonchilik madaniyati tarkib topgan hudud bo'lib chikdi. Bu hududda A.I.Terenojkin 1940 yilda Burguluksoy bo'ylab arxeologik izlanishlar olib borib, dexqonchilik bilan shug'ullangan axolining bir necha qarorgoxlarini topdi.

Buxoro viloyati xududida esa Setalak, Romish va boshqa yodgorliklar qayd etilgan

Xorazm voxasida Ko'zaliqir, Quysisoy va Dingilja yodgorliklarida temirdan qilingan mexnat qurollari olingan. M.G.Vorob'eva ma'lumotlariga qaraganda 250 dan ziyod manzillar temir davriga oid bo'lib, ularning aksariyati arxeologik jixatidan o'rganilgan emas.

Turkmaniston xududida temir davri yodgorliklari.

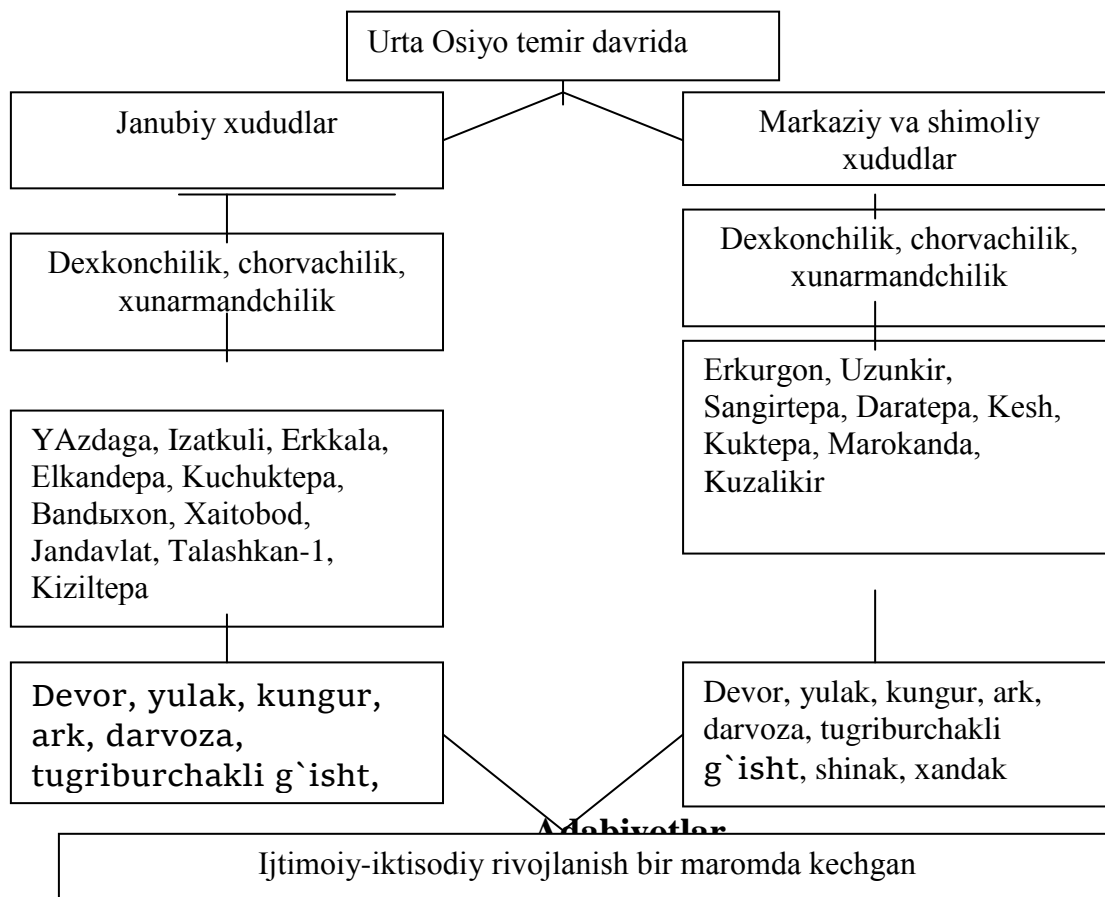
Mustaqil Turkmaniston davlati xududida temir davri yodgorliklari keng miqyosda o'rganilgan.

YAztepa-Quyi Murg'ob atrofida joylashgan, xajmi-16 ga. V.M.Masson raxbarligidagi gurux qazish ishlarini olib borgan. YOdgorlikning eng kuyi qatlami YAzdepa-1 nomlanib, to'g'ri burchakli katta imorat-qo'rg'ondan iborat. Saroy koldig'i topilgan. Xonalar uzunchoq xamda to'rtburchak shakldan iborat. YOdgorlik mil.avv. 900-650 y. bilan sanaladi.

SHu bilan birga Izatkuli, Madau, Elkentepa, Erkqal'a yodgorliklarida madaniy qatlamlaridan temir davriga oid ashyolar olindi. Bu yodgorliklar mil.avv.VII-VI asrlarga oiddir.

SHunday kilib, Turon zaminida temir qurollari xo'jalikda mil.avv.VI-V asrlardan boshlab ishlatilgan. Temir davrida yirik sug'orish inshootlari qurilishi boshlandi, yangi xududlar o'zlashtirildi, natijada sug'oriladigan dexqonchilik voxalari vujudga keldi. SHu bilan birga, bu tarixiy davrga kelib chorvador qabilalarning o'troq dexqonchilik voxalariga xujumi kuchaydi, buning natijasida qalinligi 10-5 m mudofaa devor bilan o'rab olingan axoli manzillari qurildi. O'rta Osiyoning janubiy, Markaziy va SHimoliy xududlarida temir qurollarining

ishlatilishi jamiyat rivojining barobarlashiga olib keldi. O`rta Osiyoning sug`oriladigan voxalarida mudofaa devor bilan o`rab olingan shaxar shaklida axoli markazlari paydo bo`ldi, ular o`z navbatida ijtimoiy-iktisodiy va madaniy-etnik markaz bo`lib tarix saxnasiga chiqqan.

1. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. -M., Nauka, 1948.
2. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i YAKsarta.- M., Nauka, 1962.
3. G`ulomov YA.G`. Xorazmning sug`orilish tarixi. –T., Fan, 1959.
4. Bernshtam A.N. Istoriko-arxeologicheskie ocherki TSentralnogo Tyan-SHanya i Pamiro-Alaya. //MIA, № 26 – M.-L., 1952.
5. Gafurov B.G. Tadjiki. -M., Nauka, 1971 g.
6. Itina M.A. Poselenie YAKke-Parsan-2.// MXE, vip. № 6.- M., 1963.
7. Nizovya Amu-dari, Sarikamish, Uzboy.// MXE, vip № 3. –M., 1960.
8. Masson V.M. Drevnezemledelcheskaya kultura Margiani.- M.-L., Nauka, 1959.
9. Koy-krilgan-kala. M., Nauka, 1967.
10. Usmanova Z.I. Erkkala.// Trudi YUTAKE. T. X II. – Ashxabad, 1963.
11. Masson V.M. Poselenie Djeytun.-M.-L., Nauka, 1971.
12. Xlopin I.N. Geoksyurskaya gruppа poseleniy epoxi eneolita.- M-L. Nauka, 1964.
13. Zabelina N.N. Raskopki na gorodimе Kalai-Mir.// MIA, № 37, 1967.
14. Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani. // MIA. №118.- M.-L., 1962.
15. Gorbunova N.G. Kultura Fergani v epoxu rannego jeleza.- L., 1963.

16. Belenitskiy A.M, I.B.Bentovich, O.G.Bolshakov. Srednevekoviyy gorod Sredney Azii.- M-L., 1973.
17. Nerazik E.E. Selskoe jiliще v Xorezme. (I-XIV vv).- M., Nauka, 1976.
18. Askarov A. Drevnezemledelcheskaya kultura epoxi bronzi yuga Uzbekistana.- T., Fan, 1977.
19. Anorbaev A. O'zbek davlatchiligi tarixida Q'adimgi FarG'ona va Axsikent.- Namangan, 2001.
20. Asq'arov A. Eng q'adimiy shahar.- T., 2001.
21. A.Kabirov, A.Sagdullaev. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – T., O'q'ituvchi, 1990.
22. Mambetullaev M. Istoriya i kultura YUjnogo Xorezma antichnoy epoxi (IV v do n e-IV v i 2).// Avtoref. dokt. diss.- T., 1994.
23. Xujaniyazov G. Fortifikatsiya drevnego Xorezma. Avtoref.kand.diss. Nukus, 1996.
24. Matboboev B.X. O'zbek davlatchiligining ilk bosq'ichlarida FarG'ona.- Namangan. 2001.
25. O'zbekiston tarixi moddiy va yozma manbalarda. - T., Fan, 2005.

7- Mavzu: O'rta Osiyo antik davrida.

Reja:

1. Antik davri umumiy xususiyatlari. Xronologiya.
2. Tarixiy-madaniy viloyatlar. XO'jalik.
3. O'rta Osiyoning antik davri shaharlari (tuzilishi va rejalashtirilishi). Ujoy, saroy, diniy me'morchilik yodgorliklari.
4. Haykaltaroshlik va tasviriy san'at. Hunarmandchilik (kulolchilik, zargarlik, torevtika).
5. Me'morchilik va san'atda ellin, budda hamda mahalliy an'analarning namoyon bo'lish darajasi.

O'rta Osiyo xududida mil.av. IV –milodiy IV asrlarga oid yodgorliklarda keng miqyosda arxeologik tadqiqotlar olib borildi.

O'zbekiston xududida M.E.Masson raxbarligida Termiz arxeologiya ekspeditsiyasi, YA.G`G`ulomov nomidagi Arxeologiya institutining arxeologiya guruxi O'zbekistonning barcha viloyatlarida, S.P.Tolstov raxbarligidagi Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi, Xorazm vohasida V.M. Masson raxbarligida Baqtriya ekspeditsiyasi, G.A.Pugachenkova raxbarligida Xamza

nomidagi san'atshunoslik ekspeditsiyasi xodimlarining Surxondaryo viloyatidagi faoliyatlarini qayd etish mumkin.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston viloyatlari xududlaridagi yodgorliklarida arxeologik qazish ishlari davom ettirildi. Xorijiy mamlakatlar bilan xamkorlikda ekspeditsiyalar faoliyat olib bormoqda. Bu tadqiqotlarda Frantsiya, Germaniya, Polsha, Rossiya, Avstraliya, Yaponiya olimlari faol qatnashmoqdalar.

M.E.Masson raxbarligida Turkmaniston xududida Turkmaniston arxeologiya ekspeditsiyasi xodimlari arxeologik tadqiqotlarni olib bordi. Tojikiston xududida A.N.Bernshtam, Pomir-Oloy, tog' tizimi atroflarida, A.M.Mandelshtam, Beshkent cho'lida arxeologik tadqiqotlarni olib bordilar.

O'rta Osiyo xududida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida olingan ashyolar antik davr tarixini yoritishda muxim manba bo'ladi.

O'zbekiston xududida antik davr yodgorliklarida arxeologik tadqiqotlar

O'zbekiston xududida antik davrga oid yodgorliklarni o'rganish Surxondaryo xududida olib borildi.

XX asrning 30 yillari boshlari va o'rtalarida M.E.Masson raxbarligidagi Termiz arxeologiya-kompleks ekspeditsiyasi xodimlari eski Termizning qal'a qismida qazish ishlarini olib borib, mil.avv III asrga oid ashyolarni olishga muvaffak bo'ldilar. SHu bilan birga kushon davriga oid Ayritomda qazish ishlarini olib bordi, natijada noyob ashyolar, ya'ni «arfa chalayotgan ayol» xaykali topilgan.

1937-1940 yillarda S.P.Tolstov raxbarligidagi Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi Amudaryoning qurib qolgan o'zani Aqchadaryo xavzasidagi tarixiy obidalarni ro'yxatga oldi, arxeologik xaritaga joylashtirdi, Jonbas qal'a, Tuproq qal'a yodgorliklarida qazish ishlarini olib bordi. Ekspeditsiya a'zolari 1946 yildan 1991 yilgacha bo'lgan tarixiy davrda Qo'yqirilgan qal'a, Ko'zaliqir, Ayoqqal'a 1,2,3, Qalaliqir, Quysisoy-2 yodgorliklarida keng miqyosda qazish ishlarini olib bordi. Quyqirilgan qal'a o'zining rejalashtirilishi, me'moriy inshooti bilan diqqatga sazovor.

S.P.Tolstov raxbarligidagi Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi xodimlari keng miqyosda tarixiy obidalarni ro'yxatga olishni olib bordi, natijada 400 ga yaqin obidalar topilib, ular antik va o'rta asrlarga oiddir. 1967 yildan boshlab O'zbekiston fanlar akademiyasi Qoraqalpog'iston filialining arxeologik guruxi Qoraqalpog'iston va Xorazm viloyati xududida arxeologik qidiruv va qazish ishlarini olib bordi. E.Bijanov Ustyurtdagi qadimgi tosh davri manzillarini, V.N.YAgodin Kerdar madaniyati va Xorazm va ko'chmanchilar aloqalari, A.V.Gudkova Tokqal'ada, G.Xujaniyazov Kurgoshin qal'a, Burli-qal'a, Akchingungul, yodgorliklarida M.Mambetullaev Katqal'a, Tuproqqal'a, Voyangan Tuproqqal'a (Xiva), Olmaotishgan-2, Xiva, K.Sobirov Katqal'a, Tuproqqal'a, Xazorasp yodgorliklarida arxeologik qazish ishlarini olib bordilar.

Mil.av.IV- milodiy III asrlarga oid bo'lgan shaxarlar ko'chmanchilar bilan chegaralarda, daryo soxillarida, sug'oriladigan voxalarda qurilgan bo'lib, mukammal mudofaa tizimlarga ega.

Amudaryoning o'ng soxili xududidagi qal'alar:

Jonbosqal'a, Qo'yqirilganqal'a, Ayozaqal'a 1,2,3 Katta va Kichik Qirgizqal'a, Qulqal'a, Qumbosganqal'a, Dumanqal'a, Akshaxon, Tuproqqal'a, Qizilqal'a, Qo'rgoshinqal'a, Aqchungul, Kuyukqal'a, Gaurqal'a (Sulton Uvays tog'i), Tukqal'a, Jildikqal'a, Burgutqal'a, Ellikqal'a, Uyqal'a, Katta Guldursun, Bozorqal'a, Angkaqal'a, Pilqal'a, Odamlialqal'a, Doshqal'a-2 , Tuproqkal'a, Eresqal'a).

Amudaryoning sul soxili xududidagi qal'alar:

Gurganch, Davkasgan, SHoxsanam, SHexrlik, YArbekirqal'a, Zamaxshar, Ichanqal'a, Bo'ldimsoz, Gaurqal'a (Xujayli), Ketmenchi, Tuproqkal'a (Xiva), Tuproqkal'a (YAngiarik), Tuproqkal'a (Kushko'pir), Kunaqal'a, Voyangan, Tuproqkal'a (SHovot) , Katqal'a (SHovot) Kalajik, Xazorasp. CHingiztepa 1,2,3 Xumbuztepa, Tuproqkal'a (Kungiro), Sadvar, Jig'arband, Elxaros, Dargon, Gaur 1,2 (Sarikamish xavzasi) va boshqalar.

Antik davrda bu shaxarlar mustaqil shaxar-davlatlar sifatida mavjud bo'lib, xarbiy chegara va iqtisodiy madaniy markazlar bo'lgan. YUqorida qayd etilgan qal'alari ba'zilarining me'moriy-topografik va mudofaa tizimiga e'tiborni qaratamiz.

YOnboshqal'a-To'rtkul tumani xududida joylashgan, to'g'riburchak shaklda (200x170 m. 3,4 ga) to'rt tomonini ikki qatorli devor o'rab olingan. Avval paxsadan keyin esa to'rt tomoni teng xom g'ishtdan tiklangan (40x40x10 sm). Devor pastki qismi qalinligi-5 m, balandligi 5-10 m. Darvoza to'g'ri burchakli bir necha aylana yo'ldan iborat yo'lakga ega bo'lib, uning kengligi- 5 m. Devor va darvoza devorida kungurlar mavjud emas, balki shaxmat uslubda joylashgan nayza o'qi uchli shinaklar mavjud, ular o'rtasidagi oraliq maydoni 1,20-1,84 m ichki tomonda kengligi 0,18-0,12 sm, tashqi tomonda esa 0.30-0,40 sm. Devorlar burchagida uchta shinak joylashgan bo'lib, turli tomonga yunalib, kungur vazifasini bajargan. Mil.av. IV asrda qurilib, milodiy IV asrda madaniy xayot barxam topgan.

Qo'yqirilganqal'a – To'rtkul tumani xududida joylashib, aylana shaklda qurilgan xajmi 86,5m, mudofaa devor bilan o'rab olinib, 9 ta kungur bilan mustaxkamlangan. Kungurlar yon tomonga emas, devordan ancha baland qilib qurilgan. YOdgorlik markaziy qismida tsilindr shaklida (xajmi 42 m) ikki etajli inshoot qurilgan.

YOdgorlikda astronomik kuzatishlar olib borilgan, keyingi tarixiy davrda qabristonga aylangan. (loydan yasalgan ossuariylar ko'plab topilgan).

Tuproqkal'a – Ellikqal'a tumani xududida joylashgan, to'g'riburchak shaklda, umumiy maydoni-17 ga: Tuproqkal'a yodgorligining qurilishi tarixi masalasida turli fikrlar mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar milodiy II-III asrlarda qurilgan, ba'zilar esa mil.av IV-III asrlarda qurilgan degan fikrlarni bildiradilar. Tuproqkal'ada eng qadimiy madaniy qatlamgacha tadqiqot ishlari olib borilgan emas, shuning uchun xam uning qurilish xronologiyasi munozarali bo'lib qolmoqda. Bizningcha yodgorlik mil.av.IV asrda qurilgan bo'lsa kerak. Vazamar davrida Tuproqkal'a Xorazmshoxlarning yozgi karorgoxi,poytaxt esa Akshaxon qal'asi bo'lgan. SHaxar darvozasi janub tomonda joylashib to'g'riburchakli

labirint bilan mustaxkamlangan, kungurga ega emas. Darvozadan karshi tomonga kengligi 10 m ko'cha utgan bo'lib, ichki qismini ikki maxallaga ajratgan. Ujoylar zich joylashgan. SHaxarning shimoliy-g'arbiy qismida saroy joylashgan, uchta kungur bilan mustaxkamlangan. Saroyning maydoni 6,5 ming m². Saroyda bir necha «Katta zallar» ochilgan bo'lib, ularning devorlarida turli xaykal tasvirlari tushirilgan topilgan ashyolarga qarab uy xonalari «Podsho zali», «askar zali» «Bugu zali» nomini olgan. Saroy xonalaridagi katta axamiyatga ega bo'lgan ashyolardan biri teri va yog'och taxtachalarga yozilgan 120 ga yaqin podsholik arxiv xujjatlari olinganligidir.

Ichanqal'a-to'g'riburchak shaklda, umumiy maydoni 26 ga. Qadimda ikki qatorli mudofaa devor bilan o'rab olingan, devor o'z navbatida aylana shakldagi kungurlar bilan o'rab olingan, ular o'rtasidagi oraliq-30 m.

SHaxarning paydo bo'lishi va rivojlanish tarixini o'rganish maksadida M.Mambetullaev shaxarning bir necha joyida tadqiqot ishlarini olib bordi, natijada 10 ta qurilish davri mavjudligi aniqlandi.

Mudofaa devorning etti joyida kesish ishlari olib borilib, natijada devor qurilishi tarixi oydinlashdi.

I qurilish davrida ikki qatorli devor paxsadan qurilib, uning balandligi 0,85 m, yo'lak kengligi 2,50 m. Bu qurilish davri miloddan avvalgi VI-V asrlarga oid II qurilish davrida paxsa devor ustiga xom g'ishtli devor tiklangan xajmi (40x40x10 sm, 41x41x12 sm) yo'lak kengligida o'zgarish sezilmaydi kush devor kutarilishi davom etadi, tashqi tomondan qo'shimcha devor qurilishi olib borilgan, natijada devor qalinligi 7 m bo'lgan. (Mil.av.IV-III asrlarga oid)

Uchinchi qurilish davri-Xivada madaniy xayot yuksaladi, g'arbiy devor markazida ark kad ko'taradi, bu rivojlanish milodiy IV asrgacha davom etadi. Tashqi tomondan devorga qo'shimcha devor qurilishi davom etadi, qalinligi 9 metr ga etadi. Tashqi devordagi kungurda xam ta'mir ishlari olib borilgan, natijada to'g'riburchakli kungur aylana shaklga aylanib qolgan. Demak antik davrda Ichanqal'a savdo-xunarmandchilik markazi bo'lishi bilan birga xarbiy-chegara vazifasini xam bajargan.

Xazorasp-Xorazm voxasining janubiy darvozasi bo'lib, eng qadimiy shaxarlardan biridir. YOdgorlik tekislikka qurilgan, uning rejalashtirilishi to'rt tomoni teng (10,8 ga) , qadimda ikki qatorli devor o'rab olgan, ular o'rtasida kengligi 2,10 m yo'lak o'tgan. SHaharning janubiy-sharqiy burchagida ark joylashgan (xajmi 40x40 m). YOdgorlikning qurilish tarixi to'g'risida yagona ilmiy fikr xanuzgacha mavjud emas, bunga arxeologik qazish ishlarining eng qadimiy madaniy qatlamgacha olib borilmaganligidir.

1958-1960 yillarda Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi xodimlari, 1997-2000-2003 yillarda Xorazm Ma'mun akademiyasining arxeologiya guruxi xodimlari Xazoraspning bir necha joyida tadqiqotlar olib borilgan, afsuski bu tadqiqotlar tugallanmay qolib ketgan.

Devor va kungurlarning saqlanib qolgan balandligi turlicha, ya'ni 5-14 m. Janubiy devor maxalliy axoli tomonidan buzib tashlangan, bu devorda bitta kungur saklanib qolgan, g'arbiy, shimoliy va sharqiy devorlarda kungurlar yaxshi saqlangan, ular o'rtasida oraliq 10-55 m.

SHimoliy-g`arbiy qismi ichki qismida eng qadimgi paxsa devor topildi, unda to`g`ri burchakli kungur mavjud.

Qal`aning masjid qismida, shimoliy- g`arbiy qismida, g`arbiy qismda mudofaa devorini kesish ishlari olib borildi. Natijada shaxarning qurilish tarixini mil.av VII asr bilan belgilash imkonini berdi. Tadqiqotchi Q.Sobirov Bo`ston shaxrida bo`lib o`tgan Xalqaro Simpoziumda qilgan ma`ruzasida Xazorasp yoshini miloddan avvalgi VII-VI asrlarga oidligini qayd etgan edi. Xullas Xazorasp qal`asida keng miqyosda tegilmaydigan er qatlamigacha arxeologik tadqiqotni olib borish zarur, bu albatta kelajakka oid masaladir.

Katqal`a (SHovot) – SHovot tumanidagi Beruniy nomli shirkat xo`jaligi Kat qishlog`i xududida joylashgan, rejalashtirilishi noto`g`ri to`g`ri burchak, umumiy xajmi 10,8 ga qadimda ikki qatorli devor o`rab olgan bo`lib, ular o`z navbatida yarim aylanali kungurlar bilan kuchaytirilgan ular o`rtasidagi oraliq –27 m. YOdgorlik mil.av.IV asrda qurilgan.

Akshaxon-Beruniy tumanidagi «Ozod» fermer xo`jaligidagi qumliklar o`rtasida tekislikka qurilgan. Rejalashtirilishi to`g`riburchak shaklda, umumiy maydoni-45 ga, qadimda ikki qatorli devor o`rab olgan, kengligi-6 m. Devor bo`ylab to`g`riburchakli kungurlar, burchag qismida esa to`rt tomoni teng kungurlar joylashgan.

SHimoli-g`arbiy burchakda ark joylashgan, to`g`riburchak shaklda (380x340 m). Darvoza janubi-sharqiy va janubiy-g`arbiy devorda joylashgan, labirint bilan mustaxkamlangan. YOdgorlikning tashqi devori va kunguri o`rganildi. YOdgorlik mil.av. IV- milodiy III asrlarda Xorazmning poytaxti bo`lgan. (Mumkin podsho Farazman 1500 otlik askar bilan Baktr shaxariga A.Makedonskiy xuzuriga shu shaxardan ketgan bo`lishi shubxasiz). YOdgorlik Qoraqalpog`iston va Avstraliya olimlari tomonidan uzluksiz ravishda tekshirilmoqda.

Buxoro viloyatida antik davr yodgorliklari

Buxoro viloyati xududida R.Sulaymonov raxbarligida, Buxoro shaxarining paydo bo`lishi va rivojlanish tarixini o`rganish maksadida A.R.Muxammadjonov raxbarligidagi arxeologik guruxlar tadqiqot ishlarini olib bordi. Natijada Romish-I ,II, III, Setalak, Buxoro keng miqyosdaa o`rganildi.

Buxoro-Zarafshonning Rudizar va Zarirud ismli ikki sohilida bir-biriga qarama-qarshi joylashgan aloxida-aloxida qishloqlar asosida paydo bo`lgan. SHaxarning etti joyida keng ko`lamda arxeologik tadqiqotlar olib borilgan, undagi madaniy qatlam 20 metrdan oshiq. Devor avval paxsadan, keyin to`rt tomoni teng xom g`ishtdan qurilgan, to`g`ri burchakli kungurga ega. SHaxar uch qismdan iborat ya`ni ark, shaxriston va shaxar atrofidan iborat bo`lib turli tarixiy davrda shakllangan.

SHu bilan birga, Kozimontepa, CHordira, Kushribod, Arabop-1, Arabop-2, Varaxshaning kuyi qatlami, Xujabuston, Beshtepa yodgorliklari o`rganildi.

Buxoro Sog`dining antik davr madaniyat kompleksi

Kompleks	Sana	Topilgan joy
Romish-1	Mil.av.IV-III asrlar	Romishtepa, Buxoro, Varaxsha
Romish- II	Milodiy III-II	Romishtepa, Buxoro.
Romish- III	Mil.av.II-I asrlar	Romishtepa,Buxoro.
Romish- IV	Milodiy I-II asrlar	Romish, Buxoro
Romish-V	Milodiy II-III asrlar	
Romish- VI	III asr oxiri-milodiy IV	Romish, Kizilkir, Setalak 1,Nortepa.
Romish-VII	Milodiy V asr.	Romish, Kulgancha, Romitan.

Qashqadaryo viloyati xududida antik davr yodgorliklari.

S.K.Kabanov raxbarligidagi, R.Sulaymanov raxbarligidagi arxeologik guruxlar Erqo`rg`onda, Toshkent Davlat milliy universiteti arxeologiya guruxi Keshda, M.To`rabekov raxbarligidagi gurux Qarshi shaxarida arxeologik qazish ishlarini olib bordi. SHu yodgorliklardan Erqo`rg`onda keng miqyosda arxeoloigk qazish ishlari olib borildi. Erqo`rg`on-Nautaka viloyatining markazi bo`lgan (A.Makedonskiy shu shaxarda tuxtagan degan taxminlar bor). Rejalashtirilishi aylana shaklda umumiy maydoni-70 ga. Antik davrga oid qal`a devori, Arka devori va ibodatxona o`rganildi. SHu bilan birga Kalai- Zaxoki Maron, Tillatepa, Kasantepa yodgorliklari ham o`rganilgan.

Samarqand viloyati xududida antik davr yodgorliklari.

YA.G`.G`ulomov raxbarligida Afrasiyob ekspeditsiyasi Afrasiyobda keng miqyosda arxeologik tadqiqotlarni olib bordi.

SHaxarning mudofaa devori va ichki qismda qadimiy madaniy qatlam o`rganildi, natijada yodgorlikning qurilishi mil.av. 2500 yilga oidligi aniqlandi Bu yodgorlikda O`zbekiston-Germaniya, O`zbekiston-Fransiya arxeologiya ekspeditsiyasi xodimlari faoliyat olib bormoqdalar. R.Sulaymonov raxbarligidagi arxeologik gurux Ko`ktepada arxeologik qazish ishlarini olib borib, qadimiy shaxar ekanligini aniqladi. SHaharning hajmi 100 ga, ark, ibodatxona, uy maxallalar o`rganilgan.

Farg`ona vodiysida antik davr yodgorliklari.

Farg`ona vodiysida YU.A.Zadneprovskiy, G.Abulg`ozieva, A.Anorbaev, B.Matbabaev, N.G.Gorbunova raxbarligidagi arxeologik guruxlar tarixiy obidalarda arxeologik qazish ishlarini olib bordilar.

Antik davrga oid 20 ga yaqin yodgorlik qayd etilgan, Xitoy yozma manbalardagi ma'lumotlarga qaraganda Farg'ona vodiysida 70 dan ortiq shaxarlar bo'lgan.

Eylatan – rejalashtirilishi to'g'ri bo'lgan shaklda, ikki qatorli devor bilan o'rab olingan umumiy maydoni-200 ga. Ark mavjud mil.av IV-III asrlarga oid.

Mingtepa-rejalashtirilishi to'g'ri burchak shaklda, umumiy maydoni-40 ga. Mingtepa yoki Marxamat shaxari ikki qatorli devor bilan o'rab olingan, devor o'z navbatida to'rt burchakli kungurlar bilan kuchaytirilgan, ular o'rtasidagi oraliq 30-40 m. SHaxarni Ershiga o'xshatishadi.

Ko'rgantepa – rejalashtirilishi to'g'riburchak shaklda 250x230 m, 5,7 ga, qadimda devor bilan o'rab olingan.

Axsiket-1 A Axi 1 b- rejalashtirilishi to'g'riburchak shaklda, umumiy maydoni 35 ga, mil.av. III-II asrlarga oid qalinligi 5 m devor o'rab olgan.

Ershi – shaxarning joylashish o'rni muloxazali. N.YA.Bichurin Ershini Qo'qon shaxri o'rnida, A.N.Bernshtam esa Mingtepa yodgorligi degan fikr bildiradilar. YAngi ma'lumotlarga qaraganda Ershi-Eski Axi degan fikrlar paydo bo'ldi. Mil.av.III-I asrlarda Ershi Axi o'rnida bo'lgan shaxar 40 ga bo'lib ark a'lo, ikki qismdan iborat bo'lgan Esgarlik devor bilan o'rab olingan qalinligi-5 m, balandligi-3 m.

Quva (Kubo)- xozirgi Quva shaxari markazida tepalik mavjud bo'lib, maxalliy axoli o'rtasida «SHaxriston» nomi bilan ma'lum. Yodgorlikni B.A.Latinin, V.D.Jukov, A.N.Bernshtam, V.A.Bulatova, I.Axrarov, YU.A.Zadneprovskiy, B.Matbabaevlar arxeologik jixatidan o'rgandilar. Yodgorlikni 1956 yildan YA.G`G`ulomov rahbarligidagi arxeologik gurux o'rganishni boshlagan. Yodgorlikning qurilishi milodiy I-III asrlarga oid bo'lib, paxsa devor bilan o'rab olingan. Tadqiqotchi B.Matbabaev shaxarning dastlabki qurilish davrini mil.av. V asrga oid ekanligi to'g'risida xulosalar chiqargan.

Surxondaryo viloyati xududida antik davr yodgorliklari.

Eski-Termiz-1936-1938 yillarda M.E.Masson rahbarligida Termiz arxeologiya ekspeditsiyasi shaxarni arxeologik jixatdan o'rganish ishini olib bordi. Uning «qal'a» qismida qazish ishlarini olib bordi va shaxarning yoshini mil.avIII asr bilan aniqladi. 1981 yildan Arxeologiya institutining arxeologiya guruxi arxeologik qazish ishlarini olib bordi. SH.Raxmanov 1993 yildan eski Termiz mudofaa devori qurilishi tarixini o'rganishni boshladi. Keyingi yillarda O'zbekiston-YAponiya arxeologiya ekspeditsiyasi xodimlari (rahbari SH.Pidaev) Eski Termizda arxeologik qazish ishlarini olib bormokda, olingan natijalar shaxarning qurilish davri mil.av.V asrga oid ekanligini isbotladilar.

Dalvarzintepa-SHo`rchi tumani xududida joylashgan to'g'riburchak shaklda, umumiy maydoni-30 ga qadimda to'rt tomoni devor bilan o'rab olingan, devor o'z navbatida to'g'riburchakli kungurlar bilan o'rab olingan, ular orasidagi maydon 27-30 m. Yodgorlik 1967 y. L.I.Albaum tomonidan topilib, 1970 yildan boshlab G.A.Pugachenkova rahbarligidagi Xamza nomli san'atshunoslik institutining arxeologik guruxi yodgorlikda tekshirish ishlarini boshlab yubordi.

1971 yilda Dalvarzintepa uy xonalaridan birida kichik tuvakchada oltindan yasalgan 115 ta ashyolar topilgan. Ular xotin-kizlarning bezaklari ya'ni bilaguzuklar, baldoq, tumor, turli shakldagi buyumlardan iborat bo'lgan. Yodgorlikda B.A.Turg'unov rahbarligida O'zbekiston-Yaponiya ekspeditsiyasi xodimlari qazish ishlarini olib bormokda.

Zartepa-Surxondaryo viloyati Angor tumani xududida SHerobod-Termiz yo'lining o'ng tomonida 200 m uzoqlikda joylashgan. Rejalashtirilishi to'rt tomoni teng, umumiy maydoni 16 ga. To'rt tomoni ikki qatorli devor bilan o'rab olingan bo'lib, yarim aylanalik kungurlar bilan ko'chaytirilgan, ular o'rtasidagi masofa 34 m. 1972-1974 yillarda Q.Sobirov rahbarligidagi gurux Zartepaning mudofaa tizimini o'rganish ishlarini olib borib, 4 ga qurilish davridan iborat ekanligini aniqladi.

SHaxarning markazida saroy, sharqiy qismi devorining ichki qismida budda ibodatxonasi qoldig'i o'rganildi.

SHaxarning qurilishi mil.av. I asrda, uning inkirozi esa milodiy IV asrga oid bo'lgan.

Qoratepa-Eski Termiz xududida joylashgan, 1972 yildan B.YA. Staviskiy rahbarligidagi Moskva san'atshunoslik muzeyi arxeologik guruxi yodgorlikda qazish ishlarini olib bordi, natijada budda ibodatxonasi topib o'rganildi.

Fayoztepa-Eski Termiz xududida joylashgan. L.I.Albaum rahbarligida arxeologik gurux yodgorlikda qazish ishlarini olib bordi. Natijada budda xaykallari, buddistlar to'planadigan joy o'rganildi. Bu yodgorliklardagi O'zbekiston – Yaponiya davlatlari birlashgan arxeologik gurux arxeologik qazish ishlari olib borilmoqda, ashyolari bir necha marta Yaponiyada ko'rgazmada namoyish qilingan. E.Rtveladze tomonidan Surxondaryo viloyati bo'ylab arxeologik qidiruv ishlari olib borilib, 130 dan ortiq yodgorliklar viloyat arxeologik xaritasiga qayd etilgan, ularning aksariyati antik davrga oid bo'lgan.

SHu bilan birga Xalchayan, Xaydarobod, Mirzako'ltepa, Oysaritepa kabi qishloq manzillari arxeologik jixatidan o'rganilgan.

G.A.Pugachenkova Xalchayan yodgorligida qazish ishlarini olib borib, xukmdor saroyini o'rgandi, bu erdagi suvoriylar, insonlar xaykallari topilgan.

Toshkent viloyati xududida antik davr yodgorliklari.

Viloyat xududidagi tarixiy obidalarda O'zbekiston fanlar akademiyasi arxeologiya institutining YU.F.Buryakov, M.I.Filanovich, K.Abdullaev X.Duke rahbarligidagi arxeologik guruxlar qazish ishlarini olib bordilar, natijada antik davrga oid ashyolar olindi.

SHoshtepa-Salar kanali soxilida joylashgan, to'g'ri burchak shaklda 300x150 m 4,5 ga. 1978-1979 yilda yodgorlikning janubi-sharqiy qismida joylashgan arkda qazish ishlari olib borildi, natijada II qurilish davri aniqlandi. Arxeologik ashyolarga qarab SHoshtepaning xronologik davri aniqlandi.

SHoshtepa I- (mil.av.V-IV asrlar)

SHoshtepa II- (mil.av III-II asr boshlari)

SHoshtepa III-(mil.av II-I asrlar)

Kanka – Axangaron daryosi soxilida balandlikka to`g`ri bo`lmagan to`g`riburchak shakllari qurilgan, umumiy maydoni 150 ga. Qadimda devor bilan o`rab olingan. SHimol tomon burchagida ark joylashgan. Devor avval paxsadan keyin xom g`ishtdan tiklangan. Devorda aylana shaklda kungurlar mavjud, uning xajmi 9 m.

Kavardan-noto`g`ri to`g`riburchak shaklda umumiy maydoni-75 ga. Qadimda ikki qatorli devor bilan o`rab olingan. Aylana shaklda ark-a`loga ega. Sirdaryo va Jizzax viloyatlarida antik davr yodgorliklari juda kam o`rganilgan. Jizzax xududida Zamin shaxari to`g`risida kam ma`lumotlar bor. Bunga sabab Mirzachulning keng miqyosdaa o`zlashtirilishi bo`lsa kerak.

O`zbekiston hududidagi dexqonchilik voxalarida antik davr shaharlari

Xorazm Qoraqalpog`iston	Buxoro	Qashqadaryo	Samarqand	Toshkent	Surxondaryo	Farg`ona
Kat GURganch Tuproqal`a, Ayoqal`a 1-3, Katta Guldursun, Bozorqal`a, Akshaxon, Ichanqal`a, Katqal`a, Voyangan, Xazarasp, Kalajik, Dargon, Zamaxshar, SHexrlik, YArbekir, SHoxsanam, Mizdaxkon	Buxoro Romish Seta lak Varaxsha	Erqurg`on Kosontepa Kalai- Zoxoki Maron	Afrasiyob Ko`ktepa Tali-Barzu	Kanka Kavardan Kulota To`rtkultepa Mingurik Akko`rgan Aktoba-2 SHoshtepa Kaunchitepa Dalvarzintepa Kindiktepa	Eski Termiz Zartepa Dalvarzin Koratepa Fayoztepa Xalchayan Ayirtom Xaydarobod Botirobod Mirzako`l Aysaritepa	Eylatan Mingtepa Axxi A.B. Sultonobod

Mustaqillik yillarda O`zbekiston xududida B.Abulg`ozieva, B.Abdullaev, B.Matbabaev tomonidan Andijon viloyatidagi CHordana, Sarvontepa, Koshtepa, YAKkatepa Payonqo`rg`on, A.Anorbaev, F.A.Maksudov, Eski Axsida, Toshkent viloyatida Beshkapa, A.Askarov Jarkuton qabristonida, Qoraqalpog`iston respublikasida A.V.Bette, V.N.YAgodin, Tashqirmantepada, A.A.Gritsina Zaminda, M.X.Isamiddinov, F.Grene, A.A.Gritsina raxbarligidagi o`zbek-frantsuz arxeologik guruxi Ko`ktepada, Q.Sobirov, SH.Matrasulov raxbarligidagi gurux Tuproqal`a, Katqal`a, Xazorasp, Olmaotishgan-2 yodgorliklarida, T.K.Mirtichev, S.B.Bolelov Kampirtepada, M.Pardaev raxbarligidagi gurux Kaliyatepada, M.To`rabekov raxbarligidagi gurux Mizdaxkondagi Gaurqal`a arkida, G.Xujaniyazov, S.X.Xelms, E.Sneddon raxbarligidagi Qoraqalpog`iston - Avstraliya arxeologik guruxi Akshaxonda, arxeologik qazish ishlarini olib bordilar.

2003-2004 yillarda Xorazm Ma'mun akademiyasining arxeologik guruxi Dashqal'a-2 yodgorligida qazish ishlarini olib bordi.

Tojikiston davlati xududida antik davr yodgorliklari

Tojikiston xududida tarixiy obidalarni o'rganish ishlarini 3 tarixiy davrga ajratish mumkin.

I) I-davr. 1929-1945 yillar bu tarixiy davrda chorvadorlar xo'jaligini B.A.Latinin o'rgandi. 1933 yilda A.A.Freyman Mug tog'ida eski Sug'd yozuvini topdi.

II davr. 1946-1952 yillar- Bu tarixiy davrda Tojikiston xududidagi turli tarixiy davrlarga oid obidalar o'rganildi. 1946 yilda Sog'd-Tojik 1952 yildan Tojik arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi III –asr 1952-1955 yillar faoliyat olib bordi. Bu tarixiy davrda Panjkentda arxeologik qazish ishlari olib borildi. 1955 yildan A.M. Belenitskiy rahbarligida ekspeditsiya, A.N.Bernshtam rahbarligida Pomir-Farg'ona ekspeditsiya faoliyat olib bordilar.

Uchinchi davr-1956-1991 yillar:

Bu davrda asosiy arxeologik qazish ishlari Pandjkentda olib borildi

M.M.Dyakonov rahbarligidagi Kofirnigon arxeologik guruxi Kalai Mirda arxeologik qazish ishlarini olib borib mil.av.VI-V asrlarga oid ashyolarni topdi.

Tepai-SHax – rejalashtirilishi to'rt tomoni teng (80x80 m). Markaziy qismida qazish ishlari olib borilgan, bir necha uy xonalari va qabriston o'rganildi. Yodgorlikning qurilishi mil.av.II-I asrlarga oid bo'lgan. Xirmantepe, Pattatepa, Xishtepa, Ushgurmullo, Qizlarqal'a yodgorliklari tekshirildi.

T.I.Zeymal Vaxsh vodiysida Bolday tepada, X.Muxitdinov Parxar tumanidagi Sakson oxur va SHaxrinauda qazish ishlarini olib bordilar.

B.A.Litvinskiy rahbarligida arxeologik gurux Ko'xnakalada qazish ishlari olib bordi. I.M.Dyakonov Key-Kobad-shaxarida, N.N.Negmatov Xo'jand qal'asida qazish ishlarini olib bordilar. Tojikiston xududida asosan chorvadorlarning qabrlari o'rganilgan (200 dan ortik).

Turkmaniston davlati xududida antik davr yodgorliklari.

Antik davr yodgorliklarini arxeologik jixatidan o'rganish ishlarini 3 davrga ajratish mumkin.

I – davr- 1904-1945

II- davr- 1946-1990

III-davr 1991-xozirgi davr

Turkmaniston xududida tarixiy-obidalarni o'rganish ishlari XX asr boshlaridan boshlangan edi. 1904 yilda V.A.Jukovskiy Marvda, amerikalik arxeolog R.Pampelli Anauda qazish ishlarini olib bordi. 1917 yilda D.D.Bukinich Nomozgoxtepani arxeologik xaritaga qayd etdi. 1928-1929 yilda A.YU. YAKubovskiy Kuxna Urganchda qazish ishlarini olib bordi, antik davrga oid madaniy qatlam o'rganilmagan.

L.I.Sokolov Doya –Xatin, Dargon, Izmuxshir, Bo'ldimsoz, Kuxna-Urganch, SHirvanqal'a, Davkasgan yodgorliklarini ko'zdan kechirgan.

1931 yilda Amudaryo ekspeditsiyasi xodimlari Kelif, Farob, Amul Aktepa, A.A.Ma'ruçenko eski va yangi Nisa shaxarlarida qazish ishlari olib bordilar. 1934-1936 yillarda A.Ma'ruçenko eski va yangi Nisada qazish ishlarini davom ettirdi.

1934 yilda M.V.Voevodskiy, A.I.Terenojkin Zamaxshar qal'asida, 1937 yilda B.B.Piotrovskiy, A.Me'ruçenko Marvda arxeologik qazish ishlarini o'tkazganlar. Turkmanistonning shimoliy qismidagi tarixiy obidalarda S.P.Tolstov raxbarligidagi arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi xodimlari arxeologik qazish ishlarini olib bordi. (SHoxsanam, SHexrlik, YArbekir qal'a).

1946 y M.E.Masson raxbarligida Janubiy Turkmaniston arxeologiya ekspeditsiyasi tashkil etildi. SHu yildan boshlab, Nisada qazish ishlarini boshlab yubordi.

YAngi Nisa-noto'g'ri to'g'riburchak xolda rejalashtirilgan, maydoni-18 ga. Madaniy qatlamdan 6 ta Parfiya davlati xujjatlari qoldiqlari topilgan.

1948-1952 yillarda Eski Nisada qazish ishlari olib borildi, natijada saroy va ibodatxona qoldiqlari o'rganilgan. 1950 yildan boshlab Marv shaxarida keng miqyosda arxeologik tadqiqotlar boshlandi.

SHu bilan birga, Geoktepa, Xosravqal'a, Qirktepa, Kuna-Kaaxka, Kishman yodgorliklari arxeologiya jixatidan o'rganildi. G.A.Pugachenkova Durnali, D.CHilburn, Kishmantepe yodgorliklarining me'moriy tuzilishini kayta tikladi.

Mustaqillik yillarida X.YUsupov Ko'xna Urganchda arxeologik qazish ishlarini olib bordi va mil.av IV asrga oid ashyolarni topdi.

Turkmaniston xududida qadimshunoslar tomonidan o'rganilgan antik davrga oid qal'alar to'g'risida ma'lumot beradigan maqolalar, tezislar, asarlarni topish qiyin. Bu fikrni Tojikiston, Qirg'iziston va Qozog'iston janubidagi tarixiy obidalarni o'rganish masalasiga ham ta'luqli xisoblanadi.

Adabiyotlar.

1. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. -M., Nauka, 1948.
2. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i YAKsarta.- M.,Nauka, 1962.
3. G'ulomov YA.G'. Xorazmning suG'orilish tarixi. -T.,Fan, 1959.
4. Bernshtam A.N. Istoriko-arxeologicheskie ocherki TSentralnogo Tyan-SHanya i Pamiro-Alaya. //MIA, № 26 – M.-L., 1952.
5. Gafurov B.G. Tadjiki. -M., Nauka, 1971 g.
6. Itina M.A. Poselenie YAKke-Parsan-2.// MXE, vip. № 6.- M., 1963.
7. Nizovya Amu-dari, Sarikamish, Uzboy.// MXE, vip № 3. -M., 1960.
8. Masson V.M. Drevnezemledelcheskaya kultura Margiani.- M.-L., Nauka, 1959.
9. Koy-krilgan-kala. M., Nauka, 1967.
10. Usmanova Z.I. Erkkala.// Trudi YUTAKE. T. X II. – Ashxabad, 1963.
11. Masson V.M. Poselenie Djeytun.-M.-L., Nauka, 1971.
12. Xlopin I.N. Geoksyurskaya gruppа poseleniy epoxi eneolita.- M-L. Nauka, 1964.
13. Zabelina N.N. Raskopki na gorodiщe Kalai-Mir.// MIA, № 37, 1967.
14. Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani. // MIA. №118.- M.-L., 1962.
15. Gorbunova N.G. Kultura Fergani v epoxu rannego jeleza.- L., 1963.
16. Belenitskiy A.M, I.B.Bentovich, O.G.Bolshakov. Srednevekoviy gorod Sredney Azii.- M-L., 1973.

17. Nerazik E.E. Selskoe jiliye v Xorezme. (I-XIV vv).- M., Nauka, 1976.
18. Askarov A. Drevnezemledelcheskaya kultura epoxi bronzi yuga Uzbekistana.- T., Fan, 1977.
19. Anorbaev A. O'zbek davlatchiligi tarixida Q'adimgi FarG'ona va Axsikent.- Namangan, 2001.
20. Asq'arov A. Eng q'adimiy shahar.- T., 2001.
21. A.Kabirov, A.Sagdullaev. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – T., O'q'ituvchi, 1990.
22. Mambetullaev M. Istoriya i kultura YUjnogo Xorezma antichnoy epoxi (IV v do n e-IV v i 2).// Avtoref. dokt. diss.- T., 1994.
23. Xujaniyazov G. Fortifikatsiya drevnego Xorezma. Avtoref.kand.diss. Nukus, 1996.
24. Matboboev B.X. O'zbek davlatchiligining ilk bosq'ichlarida FarG'ona.- Namangan. 2001.
25. O'zbekiston tarixi moddiy va yozma manbalarda. - T., Fan, 2005.

8- Mavzu: O'rta Osiyo ilk O'rta asrlar davrida.

Reja:

1. Ilk O'rta asrlar umumiy tavsifi. Xronologiya.
2. Ilk O'rta asrlar shaharlarining O'rganilishi muammolari.
3. Saroy va uy-joy q'urilishi. Diniy inshootlar. Haykaltaroshlik, tasviriy san'at, koroplastika.
4. Moddiy madaniyat yodgorliklari (kulolchilik, badiiy metall).

Adabiyotlar.

1. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. -M., Nauka, 1948.
2. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i YAKsarta.- M.,Nauka, 1962.
3. G'ulomov YA.G'. Xorazmning suG'orilish tarixi. –T.,Fan, 1959.
4. Bernshtam A.N. Istoriko-arxeologicheskie ocherki TSentralnogo Tyan-SHanya i Pamiro-Alaya. //MIA, № 26 – M.-L., 1952.
5. Gafurov B.G. Tadjiki. -M., Nauka, 1971 g.
6. Itina M.A. Poselenie YAKke-Parsan-2.// MXE, vip. № 6.- M., 1963.

7. Nizovya Amu-dari, Sarikamish, Uzboy.// MXE, vip № 3. –M., 1960.
8. Masson V.M. Drevnezemledelcheskaya kultura Margiani.- M.-L., Nauka, 1959.
9. Koy-krilgan-kala. M., Nauka, 1967.
10. Usmanova Z.I. Erkkala.// Trudi YUTAKE. T. X II. – Ashxabad, 1963.
11. Masson V.M. Poselenie Djeytun.-M.-L., Nauka, 1971.
12. Xlopin I.N. Geoksyurskaya gruppа poseleniy epoxi eneolita.- M-L. Nauka, 1964.
13. Zabelina N.N. Raskopki na gorodіше Kalai-Mir.// MIA, № 37, 1967.
14. Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani. // MIA. №118.- M.-L., 1962.
15. Gorbunova N.G. Kultura Fergani v epoxu rannego jeleza.- L., 1963.
16. Belenitskiy A.M, I.B.Bentovich, O.G.Bolshakov. Srednevekoviyy gorod Sredney Azii.- M-L., 1973.
17. Nerazik E.E. Selskoe jilіше v Xorezme. (I-XIV vv).- M., Nauka, 1976.
18. Askarov A. Drevnezemledelcheskaya kultura epoxi bronzi yuga Uzbekistana.- T., Fan, 1977.
19. Anorbaev A. O'zbek davlatchiligi tarixida Q'adimgi FarG'ona va Axsikent.- Namangan, 2001.
20. Asq'arov A. Eng q'adimiy shahar.- T., 2001.
21. A.Kabirov, A.Sagdullaev. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – T., O'q'ituvchi, 1990.
22. Mambetullaev M. Istoriya i kultura YUjnogo Xorezma antichnoy epoxi (IV v do n e-IV v i 2).// Avtoref. dokt. diss.- T., 1994.
23. Xujaniyazov G. Fortifikatsiya drevnego Xorezma. Avtoref.kand.diss. Nukus, 1996.
24. Matboboev B.X. O'zbek davlatchiligining ilk bosq'ichlarida FarG'ona.- Namangan. 2001.
25. O'zbekiston tarixi moddiy va yozma manbalarda. - T., Fan, 2005.

9- Mavzu: O'rta Osiyo rivojlangan va sO'nggi O'rta asrlar davrida.

Reja:

1. Umumiy tavsif. SHahar madaniyati (tuzilishi va q'urilish).
2. Moddiy madaniyat yodgorliklari. Monumental me'morchilik.
3. Diniy inshootlar (machitlar va maq'baralar). Me'moriy bezaklar.
4. Kulolchilik. Tasviriy san'at va miniatura.

Adabiyotlar.

1. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. -M., Nauka, 1948.
2. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i YAKsarta.- M.,Nauka, 1962.
3. G'ulomov YA.G'. Xorazmning suG'orilish tarixi. –T.,Fan, 1959.

4. Bernshtam A.N. Istoriko-arxeologicheskie ocherki Tsentralnogo Tyan-SHanya i Pamiro-Alaya. //MIA, № 26 – M.-L., 1952.
5. Gafurov B.G. Tadjiki. -M., Nauka, 1971 g.
6. Itina M.A. Poselenie YAkke-Parsan-2.// MXE, vip. № 6.- M., 1963.
7. Nizovya Amu-dari, Sarikamish, Uzboy.// MXE, vip № 3. –M., 1960.
8. Masson V.M. Drevnezemledelcheskaya kultura Margiani.- M.-L., Nauka, 1959.
9. Koy-krilgan-kala. M., Nauka, 1967.
10. Usmanova Z.I. Erkkala.// Trudi YUTAKE. T. X II. – Ashxabad, 1963.
11. Masson V.M. Poselenie Djeytun.-M.-L., Nauka, 1971.
12. Xlopin I.N. Geoksyurskaya gruppа poseleniy epoxi eneolita.- M-L. Nauka, 1964.
13. Zabelina N.N. Raskopki na gorodime Kalai-Mir.// MIA, № 37, 1967.
14. Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani. // MIA. №118.- M.-L., 1962.
15. Gorbunova N.G. Kultura Fergani v epoxu rannego jeleza.- L., 1963.
16. Belenitskiy A.M, I.B.Bentovich, O.G.Bolshakov. Srednevekoviyy gorod Sredney Azii.- M-L., 1973.
17. Nerazik E.E. Selskoe jilime v Xorezme. (I-XIV vv).- M., Nauka, 1976.
18. Askarov A. Drevnezemledelcheskaya kultura epoxi bronzi yuga Uzbekistana.- T., Fan, 1977.
19. Anorbaev A. O'zbek davlatchiligi tarixida Q'adimgi FarG'ona va Axsikent.- Namangan, 2001.
20. Asq'arov A. Eng q'adimiy shahar.- T., 2001.
21. A.Kabirov, A.Sagdullaev. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – T., O'q'ituvchi, 1990.
22. Mambetullaev M. Istoriya i kultura YUjnogo Xorezma antichnoy epoxi (IV v do n e-IV v i 2).// Avtoref. dokt. diss.- T., 1994.
23. Xujaniyazov G. Fortifikatsiya drevnego Xorezma. Avtoref.kand.diss. Nukus, 1996.
24. Matboboev B.X. O'zbek davlatchiligining ilk bosq'ichlarida FarG'ona.- Namangan. 2001.
25. O'zbekiston tarixi moddiy va yozma manbalarda. - T., Fan, 2005.

Amaliy mashG'ulot.

1. Arxeologiya fanining tarixiy-madaniy jarayonlarini O'rganishdagi ahamiyati.
2. O'rta Osiyoning tosh davri q'abilalari moddiy madaniyati va xO'jaligi.
3. O'rta Osiyoning paleometall davri madaniyati va tarixiy madaniy jarayonlari.
4. O'rta Osiyoning q'adimgi davri tarixiy-madaniy jarayonlari.
5. O'rta Osiyoning O'rta asrlar davri moddiy madaniyati.

Ilova: talaba tomonidan amaliy mashG'ulot mavzularining 4 tasi O'zlashtirilishi shart.

Adabiyotlar.

1. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. -M., Nauka, 1948.
2. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i YAKsarta.- M.,Nauka, 1962.

3. G'ulomov YA.G'. Xorazmning suG'orilish tarixi. –T.,Fan, 1959.
4. Bernshtam A.N. Istoriko-arxeologicheskie ocherki Tsentralnogo Tyan-SHanya i Pamiro-Alaya. //MIA, № 26 – M.-L., 1952.
5. Gafurov B.G. Tadjiki. -M., Nauka, 1971 g.
6. Itina M.A. Poselenie YAkke-Parsan-2.// MXE, vip. № 6.- M., 1963.
7. Nizovya Amu-dari, Sarikamish, Uzboy.// MXE, vip № 3. –M., 1960.
8. Masson V.M. Drevnezemledelcheskaya kultura Margiani.- M.-L., Nauka, 1959.
9. Koy-krilgan-kala. M., Nauka, 1967.
10. Usmanova Z.I. Erkkala.// Trudi YUTAKE. T. X II. – Ashxabad, 1963.
11. Masson V.M. Poselenie Djeytun.-M.-L., Nauka, 1971.
12. Xlopin I.N. Geoksyurskaya gruppа poseleniy epoxi eneolita.- M-L. Nauka, 1964.
13. Zabelina N.N. Raskopki na gorodіше Kalai-Mir.// MIA, № 37, 1967.
14. Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani. // MIA. №118.- M.-L., 1962.
15. Gorbunova N.G. Kultura Fergani v epoxu rannego jeleza.- L., 1963.
16. Belenitskiy A.M, I.B.Bentovich, O.G.Bolshakov. Srednevekoviy gorod Sredney Azii.- M-L., 1973.
17. Nerazik E.E. Selskoe jilіше v Xorezme. (I-XIV vv).- M., Nauka, 1976.
18. Askarov A. Drevnezemledelcheskaya kultura epoxi bronzi yuga Uzbekistana.- T., Fan, 1977.
19. Anorbaev A. O'zbek davlatchiligi tarixida Q'adimgi FarG'ona va Axsikent.- Namangan, 2001.
20. Asq'arov A. Eng q'adimiy shahar.- T., 2001.
21. A.Kabirov, A.Sagdullaev. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – T., O'q'ituvchi, 1990.
22. Mambetullaev M. Istoriya i kultura YUjnogo Xorezma antichnoy epoxi (IV v do n e-IV v i 2).// Avtoref. dokt. diss.- T., 1994.
23. Xujaniyazov G. Fortifikatsiya drevnego Xorezma. Avtoref.kand.diss. Nukus, 1996.
24. Matboboev B.X. O'zbek davlatchiligining ilk bosq'ichlarida FarG'ona.- Namangan. 2001.
25. O'zbekiston tarixi moddiy va yozma manbalarda. - T., Fan, 2005.

Mustaq'il ish.

1. O'rta Osiyoning paleolit davri G'or makonlarining O'rganilishi.
2. Bronza va Ilk temir davri tarixiy madaniy jarayonlari.
3. Antik davri tasviriy san'at yodgorliklari.
4. O'rta sarlal tarixi va madaniyatini O'rganishda arxeologik manbalarning ahamiyati.
5. O'zbekiston Respublikasi mustaq'illigi davrida arxeologiya fanining rivojlanishi.

Adabiyotlar.

1. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. -M., Nauka, 1948.
2. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i YAKsarta.- M.,Nauka, 1962.
3. G'ulomov YA.G'. Xorazmning suG'orilish tarixi. –T.,Fan, 1959.

4. Bernshtam A.N. Istoriko-arxeologicheskie ocherki Tsentralnogo Tyan-SHanya i Pamiro-Alaya. //MIA, № 26 – M.-L., 1952.
5. Gafurov B.G. Tadjiki. -M., Nauka, 1971 g.
6. Itina M.A. Poselenie YAkke-Parsan-2.// MXE, vip. № 6.- M., 1963.
7. Nizovya Amu-dari, Sarikamish, Uzboy.// MXE, vip № 3. –M., 1960.
8. Masson V.M. Drevnezemledelcheskaya kultura Margiani.- M.-L., Nauka, 1959.
9. Koy-krilgan-kala. M., Nauka, 1967.
10. Usmanova Z.I. Erkkala.// Trudi YUTAKE. T. X II. – Ashxabad, 1963.
11. Masson V.M. Poselenie Djeytun.-M.-L., Nauka, 1971.
12. Xlopin I.N. Geoksyurskaya gruppа poseleniy epoxi eneolita.- M-L. Nauka, 1964.
13. Zabelina N.N. Raskopki na gorodimе Kalai-Mir.// MIA, № 37, 1967.
14. Zadneprovskiy YU.A. Drevnezemledelcheskaya kultura Fergani. // MIA. №118.- M.-L., 1962.
15. Gorbunova N.G. Kultura Fergani v epoxu rannego jeleza.- L., 1963.
16. Belenitskiy A.M, I.B.Bentovich, O.G.Bolshakov. Srednevekoviyy gorod Sredney Azii.- M-L., 1973.
17. Nerazik E.E. Selskoe jilimе v Xorezme. (I-XIV vv).- M., Nauka, 1976.
18. Askarov A. Drevnezemledelcheskaya kultura epoxi bronzi yuga Uzbekistana.- T., Fan, 1977.
19. Anorbaev A. O'zbek davlatchiligi tarixida Q'adimgi FarG'ona va Axsikent.- Namangan, 2001.
20. Asq'arov A. Eng q'adimiy shahar.- T., 2001.
21. A.Kabirov, A.Sagdullaev. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – T., O'q'ituvchi, 1990.
22. Mambetullaev M. Istoriya i kultura YUjnogo Xorezma antichnoy epoxi (IV v do n e-IV v i 2).// Avtoref. dokt. diss.- T., 1994.
23. Xujaniyazov G. Fortifikatsiya drevnego Xorezma. Avtoref.kand.diss. Nukus, 1996.
24. Matboboev B.X. O'zbek davlatchiligining ilk bosq'ichlarida FarG'ona.- Namangan. 2001.
25. O'zbekiston tarixi moddiy va yozma manbalarda. - T., Fan, 2005.

Ilova: talaba tomonidan mustaq'il ta'lim savollarining 2 tasi O'zlashtirilishi shart.

I L O V A L A R

Jadval № 1.
Markaziy osiyo neolit davrida.

Turon	Tojikiston	Turkmaniston	Q'irG'iziston	Janubiy Q'ozoG'iston
Darvozaq'ir DamkO'l Zambar Madyor 3,4 Uzunq'O'l YOnbosh-4 Q'avat-7 TepakO'l Darvozaq'ir II	Tutkovul Soy Sayyod Darai – shO'r KO'hna boy Tangri tavri GO'yoni poyon	Jebel Joytun CHaq'moq'li Q'adimitepa CHopontepa Pomojtepa TO'G'oloq'tepa Pesedniq'tepa Kaspiy bO'yi	Saymalitosh	Burgutli Uchbuloq' Q'oraungur Inkardaryo Jalpoq' Saksovul Kosmola Agispe

Gujayli Q'oronG'i- shO'r Poykend Q'izilq'ir-1 CHinkeldi Aydobol1-26 Jayronq'uduq' I,II,III Kasonjol Mingbulok Sariq'suv TuyabO'G'iz		XO'jasuv CHaG'anoq' tepa SHanak Q'irq'sakkiz CHagil I, II		
---	--	---	--	--

Jadval № 2. Markaziy Osiyo eneolit davrida.

Turon	Turkmaniston	Tojikiston	Qozog'iston	Qirg'iziston
Lavlyakon Beshbulok Zamonbobo- 1 Kaptaarni Katta Tuzkon	Anau-1 Namozgox-1 Altintepa-1 Qoratepa CHakmoklitepa YAssitepa Geoksyur voxasi manzillari (1-12)	Sarazm	-	-

Jadval № 3. Markaziy Osiyo bronza davrida.

Tarixiy davr	Madaniyat nomi	Xajmi ga	Rejasi
Mil.av.VII-VI asr	Eylatan	200	To'g'ri burchak
Mil.av.VI asr	Xorazm voxasi: Ko'zaliqir	40	Uchburchak shaklda

Jadval № 4. Mil. avv.I ming yillik boshlari va o'rtalarida Sog'd

Turon	Turkmaniston	Tojikiston	Qirg'iziston
Sopolli Zodoy bobo Tozabog'yop Suyorgan Mo'tinobod	Oltintepa Nomozogohtepa	Gulxar	

Jadval № 4. Mil. avv.I ming yillik boshlari va o'rtalarida Sog'd

№	Tarixiy davr	Madaniyat nomi	Xajmi ga	Rejasi
---	--------------	----------------	----------	--------

1	Mil.av.VII asr	Afrasiyob	219	Noto`g`ri to`g`ri burchak
2	-//- VII-VI asr	Lolazor	?	To`g`riburchak
3	VII-VI asrlar	Ko`ktepa	100 ga	-//-
4	VII-VI	Erqo`rg`on I,II,III	34 yoki 40 ga	Noto`g`ri to`g`ri burchak
5	VII-VI asr	Sangirtepa	3 ga	-//-
6	VII-VI VII-VI VI-V V	Uzunqir Daratepa Romish-1 Buxoro	70 ga ? ? 40 ga	? noto`g`ri to`g`ri burchak.

Jadval № 6. Mil.av I ming yillik boshlari va o`rtalarida Surxon voxasi

Tarixiy davr	Madaniyat nomi	Xajmi	Rejasi
Mil.av.VII-VI asr	Qiziltepa	28	To`g`ri burchak
-//-	Xaitabad	8 ga	aylana
-//-	Djandavlattepa	7 ga	-//-
-//-	Bandixon	12 ga	To`rt tomoni teng
-//-	Kuchuktepa	1 ga	aylana
-//-	Talashkan-2	2 ga	aylana

Jadval № 7. Markaziy Osiyo temir davrida

Turon	Turkmaniston	Tojikiston	Qozog`iston	Qirg`iziston
Afrasiyob	Erkkala	Kalai-Mir	-	O`zgan
Ko`ktepa	Elkendepa	Kishmantepa		O`sh.
Erqo`rg`on	YAzdepa	Xishgtepa		
Daratepa	Ko`zaliqir			
Sangirtepa	Quyisoy			
Uzunqir				
Padoyoktepa				
Kesh				
Qiziltepa				
Jondavlat				
Xeshtabad				
Bandixon-II				
Gozimulla				
Tilashkan-2				
Eylatan				
Ko`zaliqir				
Dingilja				

Jadval № 8. Markaziy Osiyoning ilk shaxarlari.

Turon	Xajmi	Turkmaniston	Xajmi
Marokanda	219 ga	YAzdepa	20 ga
Erqo`rg`on	200 ga	Erkqal`a	16 ga
Kiziltepa	100 ga	Elkendepa	14 ga
Ko`zaliqir	40 ga		
Kuktepa	40 ga		
Eylatan	30 ga		

O`rta darajali shaxarlar	18 ga		
Bandixon-2	12 ga		
Xaitabad	7 ga	-	-
Jondavlat	8 ga	-	-
Nurtepa		-	-

Jadval № 9. Turon zaminini ilk shaxarlari.

Sog`d	Baktriya	Xorazm
Marokanda Ko`ktepa Erqo`rg`on Kesh	Jarqo`ton Bojdi Qiziltepa xon -// Xitobod	Ko`zaliqir Qal`aliqir Ichonqal`a

Jadval № 10. Mil. av.IV- milodiy IV asrlarda Turon zamini.

Xorazm	Qoraqalpog`iston	Buxoro	Qashqadaryo	Toshkent	Samarqand	Surxon	Farg`ona
Xiva Tuproqqa l`a (Xiva) Tuproqqa l`a (YAngiariq) Tuproqqa l`a (Qo`shko`pir) Kunaqal`a Voengan Tuproqqa l`a (SHovot) Katqal`a (SHovot) Kalajik Zarlik Ishonbobo Xazarasp Koratepa CHingiz tepa 1,2,3. Xumbuztepa Olmaotishgan 1,2.	Akshaxon Tuproqqa l`a (Ellikqal`a) Ellikqal`a Qizilqal`a Bozorqal`a Ko`rg`oshin qal`a Kumbosgan qal`a Dumanqal`a Uy qal`a Burgutqal`a Kulqal`a Katta va kichik Qirqqiz Katta va kichik Guldursun Jildikqal`a Tuk qal`a Ayozaqal`a 1,3. Pilqal`a Mizdaxkon Gaurqal`a (Xojeyli) Gaurqal`a (Sulton Vaystog`i) Kuyukqal`a Tuproqqa l`a (Kungiro) Ketmenchi Akchungul YOnboshqal`a Qo`yqirilgan qal`a Odamlial`a	Buxoro Oqsachte pa Lyavandan Oqsachte pa Tamrabod-1, III. Paykend Kizilte pa SHaxri-vayron Karaultepa	Kafirtepa Erqo`rg`on SHumlyutepe Kadjartepa Mudinate pa Pirmatbo bo Kalai- Zaxoki- Maron Kasantepa	Kanka Kavardan SHashtepa	Afrasiyob TaliBarzu Ko`ktepa	Eski Termiz Dalvarzin Zarte pa Koratepa Fayoztepa Xaydarobod Ayr tom SHortepa Xatinrabod Karabagtepa	Marxamat Axsiket Quva Xalchayan

Angaqal'a						
-----------	--	--	--	--	--	--

Jadval № 11. Milodiy V-XIV asrlarda Movarounnaxr.

Xorazm	Qoraqalpog`is ton	Buxoro	Qashqadar yo	Samarqand	Toshkent	Surxonda ryo	Farg`ona
Voyangan Xiva Olmaotish gan-2 Kichik Qalajik Qoratepa Sandiktepa Yakkachig`ir Ulli-qal'a Safardiz Nurota Sartarosh Ishan- Rabot Meshekli Dash Qal'a-1	Kat Kizilqal'a Katta va kichik Guldursun Burgutqal'a Uyqal'a Kumbesgan qal'a Dumanqal'a Mizdaxkon Tukqal'a Jampikqal'a Gaurqal'a(Sulton Vays tog`i) Teshikqal'a Yakkaparson Kavat qal'a Noib SHuraxonqal'a 1.2.	Buxoro Romish- V Romish- VI Varaxsha	Erqo`rg`on Kasaitepa	Afrasiyob	Tunkat Binokat SHoxruxiy a Aktepa-2	Eski Termiz Zang Bolaliktepa Jumalak tepa Aysaritepa	Axsi Quva Marg`i lon

Jadval № 12. VIII-XIV asrlarda Zarafshon va Qashqadaryo vodiysidagi shaxarlar.

Al-Istaxriy ma'lumotlari	Al – Mukaddasiy ma'lumotlari	Uxshatish	Xozirgi nomi	Xajmi	Qazish ishlari
1.Tavavis	Tavavis	Buston	SHaxri vayron	-	-
2.Bamidjkes	Bamidjkas	Vobkent	-	-	-
3.Zaidana	Zailana	YAqin Zaidana	-	-	-
4.Baykand	Baykend	-	Paykent	20 ga	-
5.Vardana	Avarzana	Vardandi	-	-	-
6.Varaxsha	Varaxsha	-	Varaxsha	6,5 ga	+
7.	Avdana	G`ijdivon	-	-	-
8.Karminiy a	Karminiy a	Navoiy	-	-	-
9.Bunujikal	Bundjikas	Pendjikent	-	-	+
10.Ishtixa	Ishtixa	Ishtixon	-	-	-
11.Kushaniy	Kushani	-	-	-	-
12.Arbinjon	Rabinjon	-	-	-	-
13.-	Rivdad	Ravanak	Tali Barzu	-	+
14.-	Kativana	-	-	-	-

Jadval № 13. VIII-XIV asrlarda Farg`ona vodiysi shaxarlari.

Al-Istaxriy ma'lumotlari	Al – Mukaddasiy ma'lumotlari	Uxshatish	Xozirgi nomi	Xajmi	Qazish ishlari
1.Vankas	Vankat	-	-	-	-
2.Sudj(Sux-Sox)	-	Sarikurgon	-	-	-

3.Xvakend (Kukon)	-	Kukon	-	-	-
4.Rishgan	Rishgan	Rishtan	-	-	-
5.Marginan	Marg`inan	Margila	-	-	-
6.Ush (Osh)	O`sh	Osh	-	-	-
7.Kuba (Kuva)	Quba	Quva	Kuva	2,8 ga	+
8.Uzkand	O`zkand	O`zgan	O`zgan	2,5 ga	+
9.Kason	Kasan	Kosansoy	-	-	+
10.	Bab	Pop	-	-	-
11.	Jidgil	CHatkal	-	-	-
12.Xudjanda	Xudjanda	Leninabad	-	-	-

Jadval № 14. VIII-XIV asrlarda Xorazm voxasi shaxarlari.

Al-Istaxriy ma'lumotlari	Al – Mukaddasiy ma'lumotlari	O`xshatish	Xozirgi nomi	Xajmi	Qazish ishlari
	Amudaryoning CHap soxilidagi shaxarlar				
1.Darg`on	Darg`on	Dargan-Ata	Dargon ota	50 ga	-
2.Xazarasp	Xazarasp (Xazayrysf)	Xazarasp	Divsalgan	10 ga	+
3.Xiva	Xiva	Xiva	Ichanqal`a	26 ga	+
4.Xushmisan	Xushmisan	-	-	-	-
5.Ardaxushmisan	-	-	-	-	-
6.Safardaz	-	Xonka	Xonqa	-	-
7.Kardaranxash	Kardaranxos	Kaladnin	-	7 ga	+
8.Nuzvar	Nuzvar	Buldumsoz	Buldumsoz	-	-
9-	Kardar	?	-	-	-
10-	Zamaxshar	?	Zmuxshar	18 ga	+
11-	Ruzvand (Ruzund)	?	-	-	-
12-	Zarmand	?	-	-	-
13-	Daskaxapxas	Gullan	Gurlan	-	-
14-	Madamisan	-	-	-	-
15-	Jigarband	Jig`arbent	Jig`arbent	9 ga	+
16-	Jaz	-	-	-	-
17 Kit (Git)	Jit	-	Puljoy	-	-
18-	Kichik Jurjoniya	-	Etti Avliya	-	-
19-	Boshqa Jit	-	-	-	-
20-	Sadfar	Sadvar	CHash-kala	20 ga	+
21 Andarastan	Andarastan	-	-	-	-
22-	Masasan	-	-	-	-
	Amudaryoning o`ng kiring`og`i				
1.Karaiy-Bars	Karayi-Bara	-	Kizqal`a	4 ga	+
Tapin	Takin	-	Kusonqal`a	-	+
2.Kurdar	Kurdar	Xayvanqal`a	Xayvonqa l`a	15 ga	+
3.Mazminiya	Madkamyniy Mizdaxkon	-	Bog`raxon	55 ga	+
4.Mizdaxkon	Gardman	Mizdaxkon	Mizdaxkon	-	-
5-	Vayxan	-	-	-	-
6-	Ardaxiva	-	-	-	-
7-	Nukfar	-	-	-	-

8-	Jashira	Porsu	-	-	-
9-	Sadur	-	-	-	-
10-	Zardux	-	-	-	-
11-		-	-	-	-